

Բ Ա Ն Բ Ե Ր

Արդարադատության ակադեմիայի

BULLETIN

of Academy of Justice

ВЕСТНИК

Академии юстиции

ԲԱՆԲԵՐ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ

№ 1 (11), 2024

**Հիմնադիր և հրատարակիչ՝ ՀՀ արդարադատության ակադեմիա:
Հրատարակվում է ՀՀ արդարադատության ակադեմիայի
գիտական խորհրդի երաշխավորությամբ:**

**Հանդեսն ընդգրկված է ՀՀ բարձրագույն որակավորման կոմիտեի սահմանած
դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների և
դրույթների հրատարակման համար ընդունելի պարբերական գիտական
հրատարակությունների ցուցակում:**

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Գլխավոր խմբագիր՝

Առաքելյան Սերգեյ

իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ արդարադատության ակադեմիայի ռեկտոր

Գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝

Ամյան Մարգարիտ

ՀՀ արդարադատության ակադեմիայի պրոռեկտոր

Խմբագրական խորհրդի քարտուղար՝

Գալստյան Անահիտ

ՀՀ արդարադատության ակադեմիայի գիտահետազոտական և ծրագրամեթոդական
աշխատանքների կազմակերպման բաժնի ղեկավար

Խմբագրական խորհրդի անդամներ՝

Ավետիսյան Վահրամ

իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարանի
քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի պրոֆեսոր

Դավթյան Տաթևիկ

իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, Երևանի պետական համալսարանի քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի դոցենտ

Դիլբանդյան Սամվել

իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարանի քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի վարիչ

Ենգիբարյան Վահե

իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարանի քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի պրոֆեսոր, ՀՀ վաստակավոր իրավաբան

Խուրշուդյան Արտաշես

սոցիոլոգիական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ արդարադատության ակադեմիայի հեռաուսուցման և ՏՏ դեպարտամենտի ղեկավար

Հովհաննիսյան Հովհաննես

փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, Երևանի պետական համալսարանի փիլիսոփայության պատմության, տեսության և տրամաբանության ամբիոնի դոցենտ

Հովհաննիսյան Վահե

իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Հայաստանի Հանրապետություն

Ղազինյան Գագիկ

ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի ղեկան

Մեղրյան Սերգեյ

իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, Երևանի պետական համալսարանի քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի դոցենտ, ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քաղաքացիական պալատի դատավոր

Ստեփանյան Վահե

իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարանի եվրոպական և միջազգային իրավունքի ամբիոնի վարիչ

Վաղարշյան Արթուր

իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարանի պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի պրոֆեսոր, ՀՀ Սահմանադրական դատարանի դատավոր

Քեռյան Գարիկ

քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարանի քաղաքական ինստիտուտների և գործընթացների ամբիոնի վարիչ

Խմբագրական խորհրդի օտարերկրյա անդամներ՝

Երշով Վալենտին

իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, «Ռուսաստանի արդարադատության պետական համալսարան» բարձրագույն կրթության դաշնային կրթական հաստատության նախագահ

Կապինուս Օկսանա

իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
Ռուսաստանի Դաշնություն

Կոլենկո Եվգենի

Ուզբեկստանի Հանրապետության
գլխավոր դատախազության
ակադեմիայի պետ

Նաուիկ Նատայա

իրավաբանական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, Ուկրաինա

Պետրոսյան Գուրգեն

իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, Էռլանգեն-Նյուրնբերգի
Ֆրիդրիխ-Ալեքսանդրի անվան համալսարանի միջազգային քրեական
իրավունքի հետազոտական ինստիտուտի դոցենտ

Սարկու Դիանա

իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի
դատավոր (Մոլդովայի Հանրապետություն)

Օնիշուկ Նիկոլայ

իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, Ռուկրաինայի
դատավորների ազգային դպրոցի ռեկտոր

BULLETIN OF ACADEMY OF JUSTICE

№ 1 (11), 2024

**Founder and Publisher: Academy of Justice of Armenia.
Recommended for publication by the Scientific Council
of Academy of Justice of Armenia.**

By the decision of the Supreme Certifying Committee of the Republic of Armenia, the Journal is included in the list of scientific publications provided for the publication of the main scientific results of dissertations for the degrees of Doctor and Candidate of Science

EDITORIAL BOARD

Chief Editor:

Arakelyan Sergey

Doctor of Legal Sciences, Professor,
Rector of the Academy of Justice of Armenia

Deputy Editor-in-Chief:

Amyan Margarit

Vice-Rector of the Academy of Justice
of Armenia

Secretary of the Editorial Board:

Galstyan Anahit

Head of the Unit of Organization of Scientific Research and
Programmatic-Methodological Activities of the Academy of Justice of Armenia

Members of the Editorial Board:

Avetisyan Vahram

Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Chair of
Civil Law of the Yerevan State University

Davtyan Tatevik

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Chair
of Civil Law of the Yerevan State University

Dilbandyan Samvel

Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Chair of Criminal Processing and
Criminalistics of the Yerevan State University

Engibaryan Vahe

Doctor of Legal Sciences, Professor of the Chair of Criminal Processing and Criminalistics of the
Yerevan State University, Honored Lawyer of the Republic of Armenia

Ghazinyan Gagik

Full Member (Academician) of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Doctor
of Legal Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Law of the Yerevan State University

Hovhannisyan Hovhannes

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Chair of History,
Theory of Philosophy and Logic of the Yerevan State University

Hovhannisyan Vahe

Doctor of Legal Sciences, Professor,
Republic of Armenia

Keryan Garik

Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Chair of Political Institutions
and Processes of the Yerevan State University

Khurshudyan Artashes

Candidate of Sociological Sciences, Head of the Distance Learning and
IT Department of the Academy of Justice of Armenia

Meghryan Sergey

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Chair of Civil Procedure of
the Yerevan State University, Judge of the Civil Chamber of the
Court of Cassation of the Republic of Armenia

Stepanyan Vahe

Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Chair of European and
International Law of the Yerevan State University

Vagharshyan Artur

Doctor of Legal Sciences, Professor of the Chair of History and Theory of State and Law of the
Yerevan State University, Judge of the Constitutional Court of the Republic of Armenia

---

Foreign Members of the Editorial Board:

Ershov Valentin

Doctor of Legal Sciences, Professor, President of the Federal State Educational Institution of Higher Education "Russian State University of Justice"

Kapinus Oksana

Doctor of Legal Sciences, Professor,
Russian Federation

Kolenko Evgeniy

Head of Academy of the Prosecutor General's Office
of the Republic of Uzbekistan

Naulik Natalia

Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor, Ukraine

Onishchuk Mykola

Doctor of Legal Sciences,
Rector of National School of Judges of Ukraine

Petrosyan Gurgen

Doctor of Legal Sciences, Docent of the International Criminal
Law Research Unit of the Friedrich–Alexander
Erlangen–Nuremberg University

Sărcu Diana

Doctor of Legal Sciences, Professor,
Judge of the European Court of Human Rights
(the Republic of Moldova)

ВЕСТНИК АКАДЕМИИ ЮСТИЦИИ

№ 1 (11), 2024

**Учредитель и издатель – Академия юстиции Армении.
Рекомендован для публикации Ученым советом Академии юстиции Армении.**

**Решением Высшей аттестационной комиссии Республики Армения (ВАК РА) журнал
включен в Перечень научных изданий, предусмотренных для публикации
основных научных результатов диссертаций на соискание
ученых степеней доктора и кандидата наук.**

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор:

Аракелян Сергей

доктор юридических наук, профессор, ректор
Академии юстиции Армении

Заместитель главного редактора:

Амян Маргарит

проректор Академии юстиции Армении

Секретарь редакционной коллегии:

Галстян Анаит

руководитель отдела организации научно-исследовательских
и программно-методических работ
Академии юстиции Армении

Члены редакционной коллегии:

Аветисян Ваграм

доктор юридических наук, профессор кафедры гражданского права
Ереванского государственного университета

Вагаршян Артур

доктор юридических наук, профессор кафедры теории и истории государства и права
Ереванского государственного университета, судья Конституционного суда РА

Давтян Татевик

кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского права
Ереванского государственного университета

Дилбандян Самвел

доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой уголовного процесса и
криминалистики Ереванского государственного университета

Енгибарян Ваге

доктор юридических наук, профессор кафедры уголовного процесса и криминалистики
Ереванского государственного университета, заслуженный юрист Республики Армения

Казинян Гагик

академик Национальной академии наук Республики Армения, доктор юридических наук,
профессор, декан факультета правоведения Ереванского
государственного университета

Керян Гарик

доктор политических наук, профессор, заведующий кафедрой политических институтов и
процессов Ереванского государственного университета

Мегрян Сергей

кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского процесса
Ереванского государственного университета, судья
гражданской палаты Кассационного суда РА

Ованнисян Ваге

доктор юридических наук, профессор,
Республика Армения

Ованнисян Ованнес

кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры истории, теории
философии и логики Ереванского государственного университета

Степанян Ваге

доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой
европейского и международного права Ереванского
государственного университета

Хуршудян Арташес

кандидат социологических наук, руководитель департамента дистанционного обучения и
информационных технологий Академии юстиции Армении

Иностранные члены редакционной коллегии:

Ершов Валентин

доктор юридических наук, профессор, президент
Федерального государственного образовательного учреждения высшего образования
«Российский государственный университет правосудия»

Капинус Оксана

доктор юридических наук, профессор,
Российская Федерация

Коленко Евгений

начальник Академии Генеральной прокуратуры
Республики Узбекистан

Наулик Наталья

кандидат юридических наук,
доцент, Украина

Онищук Николай

доктор юридических наук,
ректор Национальной школы судей Украины

Петросян Гурген

доктор юридических наук, доцент исследовательского института
международного уголовного права Университета имени
Фридриха – Александра в Эрлангене–Нюрнберге

Сырку Диана

доктор юридических наук, профессор,
судья Европейского суда по правам человека
(Республика Молдова)

ԲՈՎԱՆԴԱՎՈՒԹՅՈՒՆ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

ԳԼԽԱՎՈՐ ԽՄԲԱԳՐԻ ԿՈՂՄԻՑ..... 13
 ON BEHALF OF THE CHIEF EDITOR 14
 ОТ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА..... 15

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ / THEORY OF STATE AND LAW / ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆ ԼԻԱՆԱ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԻ ՏԻՊԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԸ 16

MALKHASYAN LIANA

CRITERIA FOR TYPOLOGY OF STATES AND LEGAL SYSTEMS..... 16

МАЛХАСЯН ЛИАНА

КРИТЕРИИ ТИПОЛОГИИ ГОСУДАРСТВ И ПРАВОВЫХ СИСТЕМ 16

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ / PUBLIC LAW / ПУБЛИЧНОЕ ПРАВО

ԱՄՅԱՆ ՄԱՐԳԱՐԻՏ

ԴԱՏԱՎՈՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ԻՐԱԿԱՆԱՑՎՈՂ ԳԻՏԱԿԱՆ, ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՎ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՀԱՄԱՏԵՂԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ԴԱՏԱՎՈՐԻ ՊԱՇՏՈՆԻ ՀԵՏ 26

AMYAN MARGARIT

THE COMPATIBILITY OF SCIENTIFIC, TEACHING AND CREATIVE ACTIVITY PERFORMED BY A JUDGE WITH THE DUTIES OF A JUDGE 26

АМЯН МАРГАРИТ

СОВМЕСТИМОСТЬ ВЫПОЛНЯЕМОЙ СУДЬЕЙ НАУЧНОЙ, УЧЕБНОЙ И ТВОРЧЕСКОЙ РАБОТЫ С ДОЛЖНОСТЬЮ СУДЬИ 26

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ՎԱՐՍԻԿ

ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԿՅԱՆՔԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՊԱՏՄԱՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ..... 34

GRIGORYAN VARSIK

HISTORICAL-THEORETICAL ANALYSIS OF THE RIGHT TO PRIVATE LIFE 34

ГРИГОРЯН ВАРСИК

ИСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРАВА НА ЛИЧНУЮ ЖИЗНЬ 34

ՂԱԶԱՐՅԱՆ ՀԱՅԿ

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԱԿՏԻ ՀԱՐԿԱԴԻՐ ԿԱՏԱՐՄԱՆ, ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԴՐԱՄԱԿԱՆ ՊԱՀԱՆՁՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ 41

GHAZARYAN HAYK

PECULIARITIES AND PROBLEMS OF THE PROCEDURE OF ENFORCEMENT OF PUBLIC LAW MONETARY CLAIMS AND COMPULSORY EXECUTION OF ADMINISTRATIVE ACT..... 41

КАЗАРЯН АЙК

ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ПУБЛИЧНО-ПРАВОВЫХ ДЕНЕЖНЫХ ТРЕБОВАНИЙ И ПРИНУДИТЕЛЬНОЕ ИСПОЛНЕНИЕ АДМИНИСТРАТИВНОГО АКТА..... 41

ՍԻՄՈՆՈՎԱ ԻՐԻՆԱ

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐՈՎ ՁԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՒՂԴՎԱԾ ԴԱՏԱԽԱՋՈՒԹՅԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ.....54

SIMONOVA IRINA

ON THE ISSUE OF THE ACTIVITIES OF THE BODIES OF PROSECUTOR'S OFFICE AIMED AT PROTECTING THE RIGHTS OF BUSINESS ENTITIES BY THE MEASURES OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY.....54

СИМОНОВА ИРИНА

К ВОПРОСУ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ, НАПРАВЛЕННОЙ НА ЗАЩИТУ ПРАВ СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕРАМИ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ.....54

ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԻՐԱՎՈՒՆՔ / PRIVATE LAW / ЧАСТНОЕ ПРАВО

ՇԱՖԱԼՈՎԻՉ ԱՆՆԱ

ԱՐՇԵՍՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՄՏՈՐՈՒՄՆԵՐ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ 62

SHAFALOVICH HANNA

REFLECTIONS ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND HUMAN CONSCIOUSNESS IN THE CONTEXT OF LAW 62

ШАФАЛОВИЧ АННА

РАЗМЫШЛЕНИЯ ОБ ИСКУССТВЕННОМ ИНТЕЛЛЕКТЕ И ЧЕЛОВЕЧЕСКОМ СОЗНАНИИ В КОНТЕКСТЕ ПРАВА.....62

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ ԿՐԻՄԻՆԱԼՈԳԻԱ / CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY / УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ

ԱԲԴՐԱՇԵՎ ՌՈՒՍԼԱՆ, ԱՅՄԱԳԱՆԲԵՏՈՎ ԹԱԼԳԱՏ

ԱՀԱՐԵԿՉՈՒԹՅԱՆԸ ՀԱԿԱԶԴԵԼՈՒ ՊԱՐԱԴԻԳՄԸ ՂԱԶԱԽՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 69

ABDRASHEV RUSLAN, AIMAGANBETOV TALGAT

PARADIGM OF ANTI-TERRORISM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN..... 69

АБДРАШЕВ РУСЛАН, АЙМАГАНБЕТОВ ТАЛГАТ

ПАРАДИГМА ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТЕРРОРИЗМУ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН 69

ԱՆՏՈՆՅԱՆ ՅՈՒՐԻ

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՎԱԾ ՀԱՆՑԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ 75

ANTONYAN YURIY

ORGANIZED CRIMINALITY 75

АНТОНЯН ЮРИЙ

ОРГАНИЗОВАННАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ.....75

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ ՍԵՐԳԵՅ

ԴԻՏԱՎՈՐՈՒԹՅԱՄԲ ԳՈՒՅՔ ՈՉՆՉԱՅՆԵԼԸ ԿԱՄ ՎՆԱՍԵԼԸ. ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ.....87

ARAKELYAN SERGEY	
INTENTIONAL DESTRUCTION OR DAMAGE OF PROPERTY: CRIMINAL-LEGAL ANALYSIS.....	87
АРАКЕЛЯН СЕРГЕЙ	
УМЫШЛЕННОЕ УНИЧТОЖЕНИЕ ИЛИ ПОВРЕЖДЕНИЕ ИМУЩЕСТВА: УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ .87	
ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ՆԱՐԵԿ	
ԱՆՕՐԻՆԱԿԱՆ ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՄԱՍԻՆ	101
HARUTYUNYAN NAREK	
ABOUT INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF THE FIGHT AGAINST THE ORGANIZATION OF ILLEGAL MIGRATION.....	101
АРУТЮНЯН НАРЕК	
О МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ БОРЬБЫ С ОРГАНИЗАЦИЕЙ НЕЗАКОННОЙ МИГРАЦИИ.....	101
ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿՐԻՄԻՆԱԼԻՍՏԻԿԱ / CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS / УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС И КРИМИНАЛИСТИКА	
ԲԱԴԻՆՅԱՆ ՍՈՒՐԵՆ	
ՊԵՏԱԿԱՆ ԴԱՎԱՃԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ՊԱՐՋԱԲԱՆՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐԸ.....	110
BAGHINYAN SUREN	
THE MAIN CIRCUMSTANCES TO BE DISCOVERED DURING THE INVESTIGATION OF THE HIGH TREASON CRIMINAL CASES.....	110
БАГИНЯН СУРЕН	
ОСНОВНЫЕ ОБСТОЯТЕЛЬСТВА, ПОДЛЕЖАЩИЕ УСТАНОВЛЕНИЮ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИЗМЕНЫ.....	110
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ / INTERNATIONAL CRIMINAL LAW / МЕЖДУНАРОДНОЕ УГОЛОВНОЕ ПРАВО	
ՎԱՍԻԼՉԵՆԿՈ ՔՍԵՆԻԱ	
«ԱՆՑԱՆԿԱԼԻ» ՕՏԱՐԵՐԿՐՅԱ, ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐԻ ԵՎ «ՕՏԱՐԵՐԿՐՅԱ ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐԻ» ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՍՏ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ	120
VASILCHENKO KSENIA	
CRIMINAL LIABILITY OF PARTICIPANTS OF «UNDESIRABLE» FOREIGN, INTERNATIONAL NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS AND «FOREIGN AGENTS» IN RUSSIAN LEGISLATION	120
ВАСИЛЬЧЕНКО КСЕНИЯ	
УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ УЧАСТНИКОВ «НЕЖЕЛАТЕЛЬНЫХ» ИНОСТРАННЫХ, МЕЖДУНАРОДНЫХ НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ И «ИНОСТРАННЫХ АГЕНТОВ» В РОССИЙСКОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ.....	120

ԳԼԽԱՎՈՐ ԽՄԲԱԳՐԻ ԿՈՂՄԻՑ

Հարգելի՛ ընթերցող.

Ձեզ է ներկայացվում «Բանբեր Արդարադատության ակադեմիայի» գիտագործնական եռալեզու հանդեսի 11-րդ համարը, որում ամփոփվել են ինչպես հայ հետազոտողների, այնպես էլ Ակադեմիայի օտարերկրյա գործընկեր կառույցների ներկայացուցիչների ուսումնասիրությունների արդյունքները:

Եռալեզու հանդեսի այս համարում հրապարակվել են խիստ արդիական և կարևոր հետազոտություններ, որոնք էլ՝ ավելի կմեծացնեն հայաստանյան և օտարերկրյա հեղինակների հետաքրքրությունը պարբերականի նկատմամբ: Ուսումնասիրության առարկա են դարձել մի շարք բազմաբովանդակ թեմաներ, որոնք վերաբերում են պետության և իրավունքի տեսությանը, հանրային իրավունքին, մասնավոր իրավունքին, քրեական իրավունքին և կրիմինալոգիային, քրեական դատավարությանը և կրիմինալիստիկային, ինչպես նաև միջազգային քրեական իրավունքին:

Հոդվածներում հեղինակները կատարել են բազմակողմանի վերլուծություն, առաջադրել նշված ոլորտներում առկա մի շարք հարցերի ուսումնասիրության արդյունքում ստացված եզրահանգումներ, արժեքավոր դիտարկումներ, որոնք, համոզված եմ՝ էապես կնպաստեն ներպետական օրենսդրության կատարելագործմանը և իրավակիրառ գործունեության արդյունավետության բարձրացմանը:

«Բանբեր Արդարադատության ակադեմիայի» գիտագործնական հանդեսն այսուհետև ևս կշարունակի խթան հանդիսանալ նոր ուսումնասիրությունների համար՝ հնարավորություն ընձեռելով ինչպես երիտասարդ, այնպես էլ համապատասխան ոլորտներում փորձառություն ունեցող գիտնականներին հրապարակելու իրավունքի ճյուղերին վերաբերող տարաբնույթ աշխատություններ, վերհանելու առկա հիմնախնդիրները և առաջարկելու լուծման ժամանակակից տարբերակներ:

Սերգեյ Առաքելյան
Արդարադատության ակադեմիայի ռեկտոր

ON BEHALF OF THE CHIEF EDITOR

Dear Reader,

The 11th issue of trilingual scientific-practical journal "Bulletin of the Academy of Justice" is presented to you, which contains the results of the researches by both Armenians and the representatives from Academy's foreign partner institutions.

In this issue of the trilingual journal, very relevant and important researches were published, which will further increase the interest of Armenian and foreign authors in the periodical. The authors' studies are dedicated to the multifaceted aspects of the theory of state and law, public law, private law, criminal law and criminology, criminal procedure and forensic examination, as well as international criminal law.

The authors have made a multidimensional analysis, proposed conclusions obtained as a result of the study of a number of issues in the mentioned areas, valuable observations, which, I am sure, will significantly contribute to the improvement of domestic legislation and increase the effectiveness of law implementation.

The regular issue of the scientific-practical journal "Bulletin of the Academy of Justice" will continue to be a stimulus for new researches, providing the opportunity to both young and experienced scientists to publish various studies related to the branches of law, highlight existing problems and offer modern solutions.

Sergey Arakelyan
Rector of the Academy of Justice

ОТ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Уважаемый читатель!

Представляем Вашему вниманию очередной номер трехязычного научно-практического журнала «Вестник Академии юстиции», в котором обобщены результаты работ как армянских исследователей, так и представителей партнерских структур Академии из зарубежных стран.

В данном номере опубликованы разносторонние исследования, которые еще больше повысят интерес отечественных и иностранных исследователей к изданию. Исследования авторов посвящены различным аспектам теории государства и права, публичного права, частного права, уголовного права и криминологии, уголовного процесса и криминалистики, а также международного уголовного права.

Авторы провели многосторонний анализ, резюмировали выводы, полученные в результате изучения целого ряда вопросов в указанных сферах, представили Вашему вниманию ценные наблюдения, которые, уверен, могут значительно способствовать совершенствованию внутригосударственного законодательства и повышению эффективности правоприменительной деятельности.

Научно-практический журнал «Вестник Академии юстиции» и далее продолжит быть стимулом для проведения новых исследований, предоставляя возможность публиковать результаты своих исследований как молодым ученым, так и профессионалам, специализирующимся в различных отраслях права, освещать существующие проблемы и предлагать их современные решения.

Сергей Аракелян
Ректор Академии юстиции

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ / THEORY OF STATE AND LAW / ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆ ԼԻԱՆԱ

Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի դոկտորանտ, Երևանի Հայրուսակ համալսարանի իրավագիտության և միջազգային հարաբերությունների ինստիտուտի տնօրեն

MALKHASYAN LIANA

Candidate of Legal Sciences, Doctoral Student of the Institute of Philosophy, Sociology and Law of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Director of the Institute of Jurisprudence and International Relations of Haybusak Yerevan University

МАЛХАСЯН ЛИАНА

Кандидат юридических наук, докторант Института философии, социологии и права Национальной академии наук Республики Армения, директор Института правоведения и международных отношений Ереванского университета Айбусак

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԻ ՏԻՊԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԸ*

CRITERIA FOR TYPOLOGY OF STATES AND LEGAL SYSTEMS*

КРИТЕРИИ ТИПОЛОГИИ ГОСУДАРСТВ И ПРАВОВЫХ СИСТЕМ*

1.Ներածություն:

Պետության և իրավունքի տեսության և պրակտիկայի համար առաջնային նշանակություն ունի պետությունների և իրավական համակարգերի գիտական տիպաբանության հիմնախնդիրը: Այդ տիպաբանությունը պետք է կատարվի խիստ որոշակիության հենքի վրա՝ սոցիալ-քաղաքական և պատմական փորձով հաստատված օբյեկտիվ չափանիշներին համապատասխան:

Գիտական գրականության մեջ այս կապակցությամբ գոյություն ունեն բազմաթիվ տեսակետներ [8; 79-80]: Համապատասխանաբար, առաջարկվել են տվյալ հարցի լուծման շատ տարբերակներ: Այս հանգամանքով պայմանավորված հարյուրամյակների ընթացքում հիմնական վեճը ընթացել է երկու խնդիրների շուրջ. ո՞ր չափանիշները պետք է համարվեն առաջնային և ինչպե՞ս պետք է ձևավորվեն այդ չափանիշները:

Վերոգրյալ հարցադրումների պատասխանները գտնելու ակնկալիքով, փորձենք պատասխանել հետևյալ հարցադրումներին. ի՞նչ է իրենից ներկայացնում պետության և իրավական համակարգերի դասակարգման չափանիշը, ի՞նչ գծերով և յուրահատկություններով պետք է այն օժտված լինի, ի՞նչ հիմնական պահանջի պետք է այն համապատասխանի: Այս և համանման շատ այլ հարցեր անխուսափելիորեն առաջանում են պետության և իրավական համակարգերի տիպաբանական հիմնախնդիրներով զբաղվող ցանկացած հետազոտողի մոտ:

* Հոդվածը ներկայացվել է 07.02.2024, գրախոսվել է 05.03.2024, ընդունվել է տպագրության 29.03.2024:

* The article was presented 07.02.2024, was reviewed 05.03.2024, was accepted to publication 29.03.2024.

* Статья представлена 07.02.2024, рецензирована 05.03.2024, принята в печать 29.03.2024.

Դրանք սկզբունքային և կարևոր պահեր են, որոնց լուծումից ամբողջովին կախված է ոչ միայն այն, թե ինչպիսին կլինի պետության և իրավական համակարգերի տիպաբանության կամ դասակարգման գործընթացը, այլ նաև այն, թե ինչ «տեսք կունենան» այդ պետական-իրավական տիպերը:

2. Հիմնական հետազոտություն:

Անդրադառնալով տիպաբանության վերաբերյալ հարցադրումներին՝ շատ հեղինակներ արտահայտում են լիովին ճշմարտացի մոտեցում այն մասին, որ պետության և իրավական համակարգերի տիպաբանության չափանիշները պետք է ունենան օբյեկտիվ բնույթ, համակողմանի ու համարժեք արտացոլեն հետազոտվող պետաիրավական երևույթը, ընդգրկեն որոշակի փուլում գտնվող պետության և իրավունքի համար առավել կարևոր և տիպական նշաններ ու գծեր, առավելագույնս հաշվի առնեն և արտացոլեն տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական և այլ պայմաններ, որոնցում գործում են պետությունն ու իրավունքը:

Սակայն «օբյեկտիվություն» հասկացությունը, ինչպես և դրա ըմբռնումը միանշանակ չեն: Ինչպես ցույց է տալիս պետության և իրավական համակարգերի հետազոտման՝ դարերով կուտակված հսկայական փորձը, որպես դրանց դասակարգման «օբյեկտիվ» չափանիշ, լայնորեն օգտագործվել են աշխարհագրական և կլիմայական գործոնները, պետության և իրավական համակարգերի բարդության աստիճանը, դրանց՝ կրոնի հետ կապվածության բնույթը, մարդու՝ պետությունից ազատության և անկախության աստիճանը, ներպետական կազմակերպման և մարդկանց կենսագործունեության ձևերը, ընդհանուր և իրավական մշակույթի զարգացման մակարդակը, նյութական և հոգևոր բարիքների ստեղծման ձևերը, դրանց բաշխման բնույթը և այլն:

Օրինակ՝ ֆրանսիացի հայտնի փիլիսոփա Ժան Բոդենը (1530-1596) երկրագնդի վրա ապրող բոլոր ժողովուրդներին բաժանում էր երեք (խմբի)՝ աշխարհագրական սկզբունքից ելնելով հարավայինի, հյուսիսայինի և միջինի: Փիլիսոփայի կարծիքով՝ հարավային ժողովուրդները մյուս բոլոր ժողովուրդներին գերազանցում են մտքի նրբությամբ և ուժով: Հյուսիսային ժողովուրդները տարբերվում են իրենց ֆիզիկական ուժով, բայց զիջում են խորամանկությամբ ու հնարամտությամբ: Ինչ վերաբերվում է միջին ժողովուրդներին, ապա նրանք օժտված են և՛ ֆիզիկական, և՛ մտավոր ուժով, սակայն այդ հատկանիշներից ոչ մեկը չի գերիշխում:

Պետության և իրավական համակարգերի աշխարհագրական չափանիշները և դրանց տիպաբանության մոտեցումներն ավելի ուշ Շ. Մոնտեսքիոյի և այլ հեղինակների կողմից տարբեր ծավալներով դարձել են հետազոտության նյութ:

Պետական-իրավական երևույթների դասակարգման վերաբերյալ յուրահատուկ դիրքորոշում ունի գերմանացի գիտնական, իրավաբան Գ. Ելլինեկը: Պաշտպանելով պետության և իրավունքի, այսպես կոչված, երկվության (դուալիստական) տեսությունը, որը ձգտում է պետության և իրավունքի իրավաբանական հիմնադրույթը միացնել պետականագիտության և իրավագիտության սոցիոլոգիական ուղղությանը, Գ. Ելլինեկը ժխտում էր պետության և իրավունքի օբյեկտիվ բնույթը, հետևաբար նաև՝ դրանց տիպականացման չափանիշների օբյեկտիվությունը:

Նշված հեղինակի կարծիքով՝ պետությունն և իրավունքը պատկանում են սուսկ սուբյեկտիվ գիտակցության և ըմբռնման ոլորտին: Դրանք մի կողմից վերաբերում են գոյություն ունեցող ոլորտին՝ որպես սուբյեկտիվ գիտակցության բացառիկություններ, մյուս կողմից՝ անհրաժեշտի ոլորտին [5]:

Ելնելով դրանից՝ Գ. Ելլինեկն առանձնացնում է («փաստում է») պետության իդեալական և էմպիրիկ տիպերը: Հեղինակի տեսանկյունից՝ պետության և իրավունքի տիպի հասկացությունը «կարող է կենտրոնացված լինել, ամենից առաջ, որպես տվյալ ցեղի լիակատար գոյության նշան: Պլատոնի կարծիքով՝ որպես հնարավոր գաղափար, միայն անհատների մեջ ոչ լիակատար

կերպով արտահայտված, իսկ Արիստոտելի կարծիքով՝ ակտիվ, ձևավորող ուժը կարող է ստեղծել համայնքի որոշակի տեսակներ: Դա «իդեալական տիպ» հասկացությունն է, որը, ինչպես խոստովանել է հետազոտողը, գրավել է ոչ միայն գիտական միտքը, այլև միջնադարյան սխոլաստիկան (իմացությունը), ընդհուպ մինչև մեր օրերը» [3; 6]:

Գ. Ելլինեկը միանգամայն իրավացի է, երբ պնդում է, որ ինչպես և «ամենայն շահարկում», պետության իդեալական տիպի մասին պատկերացումը վերջիվերջո հիմնված է սուբյեկտիվ համոզմունքների վրա և արդեն դա իր էությանը հանդիսանում է ոչ թե գիտության, այլ ամենասովորական հավատի օբյեկտ [4; 27-28]:

Ելլինեկի տեսության մեջ պետության և իրավունքի իդեալական տիպին հակադրվում է էմպիրիկ տիպը: Չնայած դա, ինչպես և պետության իդեալական տիպը, ունի սուբյեկտիվ բնույթ, հանդիսանում է «երևույթների հատկանիշների այնպիսի միացություն, որը լիովին կախված է հետազոտողի տեսակետից, բայց ի տարբերություն առաջինի, այն չի հավակնում, որպեսզի իրենից ներկայացնի օբյեկտիվ կեցություն» [5; 30]:

Պետության և իրավունքի իդեալական և էմպիրիկ տիպերի հետ մեկտեղ Գ. Ելլինեկն առանձնացնում էր նաև զարգացման տիպեր և՛ պետական-իրավական երևույթների և՛, որ միևնույնն է՝ պետության և իրավունքի դինամիկ և ստատիկ գոյության տիպեր: Նման բաժանման հիմնական չափանիշ է ծառայում պետության և իրավունքի զարգացման հարաշարժությունը, իրար հաջորդող պետությունների և իրավական համակարգերի փոփոխությունների մակարդակը (կամ՝ հակառակը):

Անցկացնելով պետության և իրավական համակարգերի նման տիպաբանություն, բնականաբար, Ելլինեկն իրեն հաշիվ է տալիս, որ մաքուր ձևով գոյություն չունի և չի կարող գոյություն ունենալ իր նշած տիպերից և ոչ մեկը: Հնարավոր վեճերից և հակասություններից խուսափելու համար, ի թիվս այլոց, հեղինակը շրջանառության մեջ է դնում ևս մեկ, այսպես կոչված, միջին տիպ: Հեղինակի կարծիքով՝ այն պետք է վերացնի պետական-իրավական երևույթների տիպաբանության գործընթացի հակասությունները:

Ներկայումս պետության և իրավական համակարգերի՝ Ելլինեկի առաջարկած տիպաբանությունը, ինչպես նաև դրա անցկացման նրա մշակած չափանիշները մեծ օժանդակության և ուշադրության չեն արժանանում: Դրանք մնացել են անցյալում՝ պատմության մեջ, և դրանց վերաբերվում են որպես անցյալի պատմական էջի: Արդի գիտական գրականության մեջ առկա են բուլորովին նոր մոտեցումներ և չափանիշներ, որոնք համապատասխանաբար, օգտագործվում են գիտական հետազոտություններում: Դրանց մեջ, բացի նշվածներից, առանձնանում են նաև չափանիշներ, որոնք անմիջականորեն կապված են պետության և իրավունքի սոցիալ-դասակարգային էության, բովանդակության, նպատակների ու նշանակության, արտադրական հզորությունների և դրանց համապատասխան պետության և իրավունքի կազմակերպման ու գործունեության հիմնական սկզբունքների վրա հիմնված՝ արտադրական հարաբերությունների բնույթի և մակարդակի հետ և այլն:

Պետության և իրավական համակարգերի տիպավորման առավել ընդհանուր չափանիշը, որը լայնորեն օգտագործվում է պետության և իրավունքի տեսության և այլ գիտությունների շրջանակներում, մինչև վերջերս համարվում էր հասարակական-տնտեսական համակարգը (ֆորմացիա): Այն իրենից ներկայացնում է արտադրության որոշակի միջոցի վրա հիմնված և մարդկության վերընթաց զարգացման կարևոր աստիճան հանդիսացող հասարակության պատմական տիպ [6]:

Ըստ մարքսիստական (մատերիալիստական) տեսության՝ յուրաքանչյուր հասարակական-տնտեսական համակարգ բնութագրվում է արտադրական հարաբերությունների որոշակի տիպով: Դրանցից ցանկացածը, համաշխարհային պատմության հետ մեկտեղ, ունի ծագման և

զարգացման սեփական, յուրահատուկ օրինաչափություններ: Յուրաքանչյուր հասարակական-տնտեսական համակարգի, տնտեսական բազիսի վրա վեր է հառնում համապատասխան վերնաշենք՝ գաղափարների, տեսությունների, հայացքների, պատկերացումների, տարբեր կազմակերպությունների ու հիմնարկությունների, ինչպես նաև դրանց միջև ծագող հարաբերությունների համակարգի տեսքով: Յուրաքանչյուր սոցիալ-դասակարգային համակարգի համապատասխանում է պետության և իրավունքի որոշակի տիպ: Մեկ հասարակական-քաղաքական համակարգի փոխակերպումը մյուսով իրենից ներկայացնում է արտադրական հարաբերությունների համակարգի՝ նրա հիման վրա առաջացած վերնաշենքի և դրա հետ մեկտեղ՝ պետության և իրավունքի համապատասխան տիպի փոփոխություն:

Ղեկավարվելով տվյալ չափանիշով, սակայն, չի կարելի այն բացարձակացնել և համարել պետության և իրավական համակարգերի տիպավորման համընդհանուր չափանիշ: Բանն այն է, որ, առաջինը, ինչպես հայտնի է, գոյություն ունեն նաև պետության և իրավունքի այլ տիպավորման ավելի քիչ ընդհանուր չափանիշներ, որոնց համալիր օգտագործումն օգնում է անցկացնել քննարկվող երևույթների ավելի հստակ, խիստ հիմնավորված դասակարգում: Երկրորդ՝ գոյություն ունեն չափանիշներ, որոնց համապատասխան պետության և իրավունքի տիպը սահմանվում է միայն այս կամ այն հասարակական-տնտեսական համակարգին վերջիններին պատկանելությամբ: Սակայն դրանք լուրջ հստակեցումների կարիք ունեն, քանի որ աշխարհում միշտ գոյություն են ունեցել և ունեն բազմաթիվ այլ, այսպես կոչված, անցումային պետություններ և իրավական համակարգեր, որոնք «չեն սահմանափակվում» այս կամ այն համակարգի շրջանակներում:

Հասարակական-տնտեսական համակարգի՝ որպես պետության և իրավական համակարգերի տիպավորման (դասակարգման) չափանիշի մասին ողջ ասվածից հարկ է եզրակացություն անել, որ բնույթով ընդհանուր տվյալ չափանիշը պետք է օգտագործվի ոչ միայն ինքն իրեն, այլ լրացվի պակաս ընդհանուր, իսկ ավելի ճիշտ՝ մասնավոր չափանիշներով: Վերջիններս վերաբերում են պետության և իրավունքի այնպիսի կարևոր կողմերին, ինչպիսիք են դրանց էությունը, բովանդակությունը, քաղաքական ռեժիմն ու նշանակությունը:

Սույն չափանիշի օգտագործման դեպքում չի կարելի հաշվի չառնել նաև այն հանգամանքը, որ հայրենական և արտասահմանյան գրականության մեջ հատկապես վերջին տարիներին այն ենթարկվել է բավական ակտիվ և մի շարք դեպքերում՝ հիմնավորված քննադատության: Լուրջ քննադատության է ենթարկվել հասարակական-տնտեսական համակարգի՝ որպես պետության և իրավական համակարգերի տիպաբանության չափանիշի մասին գիտությունը՝ բացարձակ արդարության հավակնության և խորհրդային պետության ու սոցիալիստական այլ երկրների գոյության ընթացքում ավելորդ գաղափարականացվածության և իդեալականացման, համակողմանիության հավակնության և որոշակի սխեմատիկության, կոնկրետ հասարակական-քաղաքական և տնտեսական համակարգերի կապերի ու փոխկապվածության բազմազանությունն ու յուրահատկությունը [5; 239]:

Ինչպես նշում է ակադեմիկոս Վ.Ս.Ներսեսյանցը՝ «Իրավագիտության՝ որպես իրավունքի և պետության մասին գիտության համար ելկետային ու որոշիչ նշանակություն ունի դրա հիմքում ընկած իրավունքի հասկացության այս կամ այն տիպը» [8; 29]: Եվ, ըստ ակադեմիկոսի՝ «Հենց իրավահասկացողության տիպն է որոշում իրավունքի և պետության իրավաբանական իմացության պարադիգմը, սկզբունքն ու նմուշը (իմաստային մոդելը), իրավագիտության համապատասխան հայեցակարգի սեփական գիտական-իրավական բովանդակությունը, առարկան և մեթոդը» [9; 29-30]:

Վիճելի են մնում նաև պետության և իրավական համակարգերի տիպաբանության այլ տարբերակներ: Սակայն, այդուհանդերձ, դրանցից շատերը, որոնք մարմնավորում են համակարգային

պետության և իրավական համակարգերի տիպաբանության գործընթացը, ոչ միայն չեն քննարկվում, այլև շատ դեպքերում չեն կիրառվում:

«Քաղաքակրթությունը», ամերիկյան քաղաքագետ Ս. Հանտիգնտոնի կարծիքով, «մշակութային էություն է»: Հեղինակը նկատում է, որ գյուղերը, համայնքները, տարածաշրջանները, էթնիկ խմբերը, ժողովուրդները, կրոնական համայնքները՝ դրանք բոլորն օժտված են մշակութային ոչ միատարրության տարբեր մակարդակներ արտացոլող յուրահատուկ մշակույթով: Ելնելով դրանից՝ քաղաքակրթությունը կարելի է սահմանել՝ որպես բարձրագույն մշակութային ընդհանրություն, որպես մարդկանց նույնականացման ամենալայն մակարդակ:

Քաղաքակրթությունը պետք է նաև սահմանել՝ ելնելով անհատական կարգի ընդհանուր գծերի առկայությունից, այնպիսիք, ինչպիսիք են լեզուն, պատմությունը, կրոնը, սովորույթները և այլն: Քաղաքակրթությունը, եզրակացնում է Հանթինգտոնը, ընդհանրության ամենալայն մակարդակն է, որի հետ յուրաքանչյուր մարդ համեմատում է ինքն իրեն: «Մարդկային մշակույթի նույնականացումը կարող է փոխվել և արդյունքում կարող է փոխվել այս կամ այն քաղաքակրթության կառուցվածքն ու սահմանները» [10; 34]:

Քաղաքակրթության սահմանման վերաբերյալ համանման մոտեցում է որդեգրել նաև հայտնի անգլիացի գիտնական, պատմաբան Մ. Թոյնթին: Նրա կարծիքով՝ քաղաքակրթությունը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ մարդկային հասարակությունների որոշակի տիպ, որոնք «կրոնի, ճարտարապետության, գեղանկարչության, բարքերի, սովորույթների, մի խոսքով՝ մշակույթի ոլորտում, առաջացնում են որոշակի զուգորդումներ» [9; 14]:

Քաղաքակրթության վերաբերյալ դատողություններից և սահմանումներից լիովին ակնհայտ է, ինչպես ճշմարտացիորեն նշվում է մասնագիտական գրականության մեջ, որ չնայած «քաղաքակրթություն» տերմինն ու հասկացությունն արդի սոցիալական գիտություններում ունի մեծ կիրառություն, բայց այնուամենայնիվ, մինչ օրս չունի խիստ սահմանված ու ամրագրված նշանակություն: Օրինակ՝ «քաղաքակրթություն» հասկացությունը արևմտյան որոշ բացատրական բառարաններում և հանրագիտարաններում օգտագործվում է տարբեր, ոչ միշտ միմյանց հետ համընկնող իմաստով: Որոշ դեպքերում այն կիրառվում է որպես պետությունը բնութագրող հատկանիշ կամ հանդես է գալիս որպես պետական ինստիտուտ: Այլ դեպքերում «քաղաքակրթություն» օգտագործվում է մարդկային հասարակության զարգացման որոշակի փուլի սահմանման համար: Երրորդ դեպքում՝ այն օգտագործվում է համամարդկային մշակույթի զարգացման որոշակի մակարդակի բնութագրման համար: Օրինակ՝ երբ խոսք է գնում եվրոպական, ամերիկյան, հնագույն (վաղ), ժամանակակից քաղաքակրթության մասին և այլն [13; 1-2]:

«Քաղաքակրթություն» տերմինի ոչ միանշանակությունը, դրա ներքին հակասությունն ու բովանդակության անձևությունն ու անորոշությունը գիտական ուսումնասիրության արդի մակարդակներում բավական բարդանում են դրա՝ հատկապես, երբ խոսքը գնում է որպես պետության և իրավական համակարգերի տիպաբանության չափանիշի կիրառման մասին:

Դժվար է չհամաձայնել ռուս հայտնի գիտնական, պատմաբան Օ.Ի. Չիստյակովի կարծիքին, ով, շոշափելով սույն հարցը, գրել է՝ «Պատմության համար ընդհանրապես, և պետության ու իրավունքի համար մասնավորապես, բնութագրական է գիտական նյութի համակարգման այնպիսի ձևը, ինչպիսին՝ պարբերականացումն է: Մեր ժամանակներում երեքում են հասարակական-տնտեսական համակարգերի սովորական համակարգման և, համապատասխանաբար, պետության և իրավունքի տիպերի հիմքերը: Նախկինում գործող կառուցվածքը՝ ստրկատիրական, ֆեոդալական, բուրժուական, սոցիալիստական պետությունն և իրավունքը փոխարինվում են այլ, պատկերացումներով: Առավել արդիական է դարձել այսպես կոչված քաղաքակրթվածության սկզբունքը: Դրա կիրառման դեպքում հասարակությունն ու պետությունը բնութագրվում են մշակութային արտաքին, հաճախ՝ դժվար ըմբռնվող նշաններով: Մինևնույն ժամանակ հեղինակ-

ների մեծամասնությունն օգտվում է փոքրիկ խորամանկությունից, նրանք նախկին համակարգերը փոխում են նոր «քաղաքակրթություններով»: Ստրկատիրական հասարակարգը դառնում է անտիկ (հնագույն, վաղ), ֆեոդալականը՝ միջնադար, բուրժուականը՝ ժամանակակից և այլն: Սակայն ակնհայտ է, որ նման նորամուծությունը ոչինչ չի տալիս գիտությանը» [13; 6]:

Գիտությանը քիչ բան է տալիս նաև քաղաքակրթվածության սկզբունքի կիրառումը: Այն հայրենական գրականության մեջ ի հայտ է եկել 80-ական թթ. վերջին և 90-ականների սկզբին, ժողովրդավարական իրարանցման շրջանում, երբ հասարակական-քաղաքական և պետական-իրավական կյանքի տեսության մեջ և գործնականում գաղտագողի դրվել էր անցյալից ազատվելու և արևմտյան հարևաններից դրա փոխարեն մինչ այդ մեզ մոտ քիչ տարածված, ուրեմն ինչ-որ նոր բան փոխառնելու հեղափոխական խնդիրը:

Ասվածը բոլորովին չի նշանակում պետության և իրավական համակարգերի տիպաբանության գործընթացում վերոգրյալ սկզբունքի և մոտեցման մեթոդաբանական դերի ու նշանակության ժխտում: Ավելին, դա չի նշանակում նաև համակարգային և քաղաքակրթական մոտեցումների հակադրում: Ամփոփելով, կարող ենք նշել, որ վերոշարադրվածը բոլորովին չի ժխտում, այլ ընդհակառակը, ամեն կերպ ենթադրում է պետության և իրավական համակարգերի տիպաբանության գործընթացում համակարգային, նաև գիտականորեն ապա բերված այլ չափանիշների ոչ միայն հին, ավանդական, այլ նաև նոր մեկնաբանություններ: Այդ դեպքում կարևոր պայման է դրանց հիմնավորվածությունն ու որոշակիությունը:

Հստակեցումներ մտցնելով պետության և իրավական համակարգերի տիպաբանության չափանիշների մեջ՝ անհրաժեշտ է նույնն անել նաև «պետության և իրավունքի տիպ» հասկացության կապակցությամբ: Մասնավորապես, գիտական և ուսումնական գրականության մեջ այն մեկնաբանվում է ոչ միանշանակ: Մինչդեռ մեկնաբանությունների մեծամասնության համար պետության և իրավունքի «տիպը» ընդհանրական է հատկապես այն դեպքերում, երբ օգտագործվում է համակարգային չափանիշը, որը առաջին հերթին հանդիսանում է պետության և իրավունքի տիպի սահմանման կարևորության և անհրաժեշտության ընդունումը: Երկրորդ՝ այն բանի ընդունումը, որ տիպը ոչ թե ինչ-որ առանձին գոյություն ունեցող պետություն և իրավունք է, այլ գիտական չափանիշ, տվյալ պատմական ժամանակահատվածում իրականում գոյություն ունեցող պետությունների և իրավական համակարգերի հավաքական կերպար: Երրորդ՝ այդ չափանիշը ստեղծվում է՝ ձևավորելով առավել կարևոր, այդ բոլոր պետությունների և իրավական համակարգերի համար ընդհանուր գծերի ամբողջից: Եվ չորրորդ՝ պետության և իրավունքի տիպի սահմանման գործընթացում՝ որպես հիմք ընդունվում են ոչ թե ձևական-իրավաբանական, այլ ամենից առաջ էական և բովանդակային գծերը:

Ելնելով ասվածից՝ պետության և իրավունքի աշխատանքային տիպաբանության չափանիշի որոշումը չի սահմանափակվում վերոգրյալով: Այն համանման կամ տարբեր չափանիշների որոնման ու հայտնաբերման ճանապարհ է: Տվյալ հանգամանքը հատկապես կարևոր է շատ երկրների համար անցումային շրջանում: Երկրների, որոնք անցնում են զարգացման «էվոլյուցիոն-հեղափոխական» ճանապարհ մեկ համակարգից և, համապատասխանաբար, պետության և իրավունքի մեկ տիպից՝ մյուսին: Դա տեղի է ունենում բավականին ակներևաբար և օբյեկտիվ կերպով, անկախ այն բանից, թե հասարակական գիտակցությունն ու պետական ղեկի մոտ ժամանակավորապես կանգնած քաղաքական գործիչներն ըմբռնում և ընդունում են այն, թե՛ մերժում: Ներկայումս աշխարհում տեղի ունեցող գործընթացների խորն ու բազմակողմանի ըմբռնման համար շատ կարևոր է չսահմանափակվել նույնիսկ ամենաստուգված և գիտնականների կողմից արդարացված մոտեցումների ու գաղափարների շրջանակներում, այլ գնալ առաջ՝ ձևավորելով ու ամրապնդելով պետության և իրավական համակարգերի տիպավորման նոր չափանիշներ և մոտեցումներ:

Այս պլանը իր հեռանկարայնությամբ բավականին գրավիչ, սակայն ոչ անվիճելի է հանդիսանում հասարակական-տնտեսական համակարգի մասին մեթոդաբանությամբ ու կատարելագործման փորձով, որն օգտագործվում է որպես պետության և իրավական համակարգերի տիպաբանության չափանիշ: Նմանանատիպ փորձ ձեռնարկվել է հետազոտող Վ.Լ. Ինոզեմցևի կողմից՝ «Հետտնտեսական հասարակական համակարգի տեսության վերաբերյալ» աշխատանքում, որում հեղինակն առաջարկում է ընդարձակել հասարակական-տնտեսական համակարգի վերաբերյալ ավանդական պատկերացումը և, ելնելով դրանից, համապատասխանաբար փոխել պետության և իրավական համակարգերի սահմանված տիպաբանությունը:

Կարլ Մարքսի՝ որպես համակարգային հիմնադրույթի հիմնադրի, աշխատանքներում առկա կարծիքի վրա հղում կատարելով՝ հարկ է տարբերակել ոչ թե հասարակական-տնտեսական հինգ համակարգեր, ինչպես դա լայնորեն կիրառվում է, այլ ընդամենը երեք, սկզբնական կամ վաղ համակարգը, որն ընդգրկում է նախնադարյան համայնական կարգերը և հեղինակի կողմից անվանվում է հասարակական համակարգ, երկրորդական կամ տնտեսական համակարգ, որն իր մեջ ընդգրկում է շահագործման վրա հիմնված բոլոր հասարակությունները և, վերջապես, երրորդական կամ հետտնտեսական համակարգ, որի կայացումը դիտարկվում է մինչ օրս:

Համաձայն հեղինակի մոտեցման՝ Մարքսի հետազոտության բովանդակությամբ «փայլուն կերպով ապացուցված է» մարդկության՝ սկզբնական հասարակական համակարգից երկրորդականի անցմումը և դրա օրինակով ցույց է տրված, որ արդի պատմական դարաշրջանի նկարագրման միակ հնարավոր տարբերակը հանդիսանում է դրա՝ որպես երրորդական հասարակական համակարգի հիմքերի կայացման ժամանակաշրջանի դիտարկելը, ընդ որում, նման կայացման գործընթացը նախկին տնտեսական, հասարակական համակարգի գծերի աստիճանական հաղթահարման գործընթացի հակադարձ կողմն է [4; 189]:

Տվյալ հարցադրումը, ինչպես նաև հասարակության վերաբերյալ դրա հետ մեկտեղ նաև պետության և իրավունքի զարգացման գործընթացի քննարկման համակարգային մոտեցման կատարելագործման փորձը, անկասկած, արժանի է պատշաճ ուշադրության: Իհարկե, բացառությամբ մի շարք կտրուկ և չափից դուրս շիտակ պնդումների և ձևակերպումների, որոնք բացառում են այլ հայացքներ և դատողություններ: Նկատի են առնվում արդի դարաշրջանի նկարագրման (դրանք միշտ մի քանիսն են՝ կախված քննարկվող մոտեցումներից) «միակ հնարավոր տարբերակի» տիպի պնդումները կամ դատողություններն այն մասին, որ հետտնտեսական հասարակական համակարգը՝ «մարդկային էակների հասարակական կեցության վերջին աստիճանն է»: Դրա սահմաններից դուրս սկսվում է պատմական մի դարաշրջան, որի ընթացքում «մարդկությունը դուրս է գալիս սոցիալականի շրջանակներից» և, որի վերաբերյալ ցանկացած ֆուտուրիստական կանխագուշակումները դառնում են անհնար:

Այս և նման այլ պնդումներն ու ձևակերպումներն ակամայից զուգորդվում են հայրենական և արտասահմանյան մարքսիստական գրականության մեջ առկա սահմանման տիպերին. նման օրինակ է դեֆինիցիան, որի համաձայն՝ պատմական տիպը դիտարկվում է որպես որոշակի տնտեսական հասարակարգի պետական և իրավական համակարգերին յուրահատուկ, դրանց դասակարգային էությունը, բովանդակությունն ու սոցիալ-դասակարգային նշանակությունն արտահայտող հիմնական գծերի ամբողջություն [7; 287, 11; 27]:

3. Եզրակացություն:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ կարող ենք եզրակացնել, որ «պետության և իրավունքի» հասկացությունը, ինչպես նաև դրանց տիպավորման գործընթացները, անփոփոխ չեն մնում: Իրավական համակարգերին վերաբերող գործընթացները իրավական համակարգերի հետ, որոնց հիման վրա ստեղծվում են պետության և իրավունքի տիպը, ինչպես նաև դրանց տիպաբանության գոր-

ծընթացը մշտապես զարգանում և կատարելագործվում են:

Հիմնվելով պետության և իրավունքի հասկացության վրա՝ մենք ելնում ենք այն բանից, որ դա ոչ թե դեռևս վերջնականապես չձևավորված, այլ աշխատանքային, մշտապես փոփոխվող և զարգացող չափանիշ է:

Որոշակիություն մտցնելով պետության և իրավունքի տիպ հասկացության մեջ՝ կարելի է փորձել պատասխանել հետևյալ հարցերին. ո՞րն է գլխավորը պետությունների և իրավական համակարգերի տիպերից յուրաքանչյուրում (ստրկատիրական, ֆեոդալական, կապիտալիստական, սոցիալիստական), և ի՞նչն է դրանց տարբերում միմյանցից և առանձնացնում պետական և իրավական այլ համակարգերից:

Անդրադառնալով ստրկատիրական, ֆեոդալական և կապիտալիստական պետություններին ու իրավական համակարգերին՝ կարող ենք նշել, որ դրանք պատմականորեն որոշակիացված, միմյանցից հստակ տարբերվող, իրական կյանքում արտահայտված պետության և իրավունքի տիպեր են: Ինչ վերաբերում է պետության և իրավունքի սոցիալիստական տիպին, ապա դրա յուրօրինակությունն այն է, որ լինելով տեսականորեն խորն ու հիմնովին մշակված, գործնականում այն երբեք և ոչ մի տեղ արդյունավետ չի իրականացվել: Մեր և մի շարք այլ երկրներում սոցիալիստական հասարակության կառուցման փորձերն ավարտվեցին անհաջողությամբ:

Գրականության ցանկ / Библиографический список / Bibliography

1. Ներսեսյանց Վ.Ս. Պետության և իրավունքի տեսություն: Եր.: «Նաիրի», 2001:
2. Барулин В.С. Социальная философия. М., 1993.
3. Еллинек Г. Общее учение о государстве. СПб., 2004.
4. Иноземцев В.Л. К теории постэкономической общественной формации. М., 1995.
5. История политических и правовых учений / Под ред. В.С. Нерсисянца. М., 1986.
6. Марксистско-ленинская общая теория государства и права. М., 1970.
7. Общая теория государства и права / Под ред. В.В. Лазарева. М., 1996.
8. Теория государства и права / Под ред. А.С. Пиголкина. М., 2006.
9. Тойнби А. Цивилизация перед судом истории. Сборник. М., 1995.
10. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций // Полис. 1994.
11. Черданцев А.Ф. Теория государства и права. Екатеринбург, 1996.
12. Чистяков О. История государства и права России. М., 2016.
13. The Encyclopedia Americana. Vol. 7, Danburry, 1989.

Ամփոփագիր

Հոդվածում հեղինակը հանգամանորեն վերլուծել է պետությունների և իրավական համակարգերի տիպաբանության հիմքում ընկած գիտականորեն հիմնավորված չափանիշները, որոնք, ըստ էության, տարբերվում են մինչ այդ ընդունված ֆորմացիոն և քաղաքակրթական մոտեցումներից: Նրա կարծիքով, այդ չափանիշները մեծամասամբ կրում են իրավաբանական բնույթ և առավել հարիր են պետության և իրավունքի տիպականացման հարցում:

Որոշակիություն մտցնելով «պետության և իրավունքի տիպ» հասկացության մեջ՝ հեղինակը փորձել է պատասխանել հետևյալ հարցին. ո՞րն է գլխավորը պետությունների և իրավական համակարգերի տիպերից յուրաքանչյուրում:

Պետության և իրավական համակարգերի դասակարգման հիմքում որպես չափանիշներ առաջարկվել են՝ պետության և իրավունքի զարգացվածության աստիճանը (իրավաբանական չափանիշ), քաղաքական մշակույթի բովանդակային առանձնահատկությունները (եվրոպական մշակույթ, կրոնական-մահմեդական մշակույթ, սլավոնական մշակույթ և այլն), հասարակության գիտակցության և իրավագիտակցության համակարգը (գաղափարական չափանիշ):

Նոր հեղինակային հայեցակարգային մոտեցման շնորհիվ պետությունները դասակարգվել են հետևյալ կերպ՝ հնագույն ժամանակաշրջանի թագավորություններ (Խեթական, ասորաբաբելոնական, հայկական (Արատտա), հնդկական, հունահռոմեական (հանրապետություն, միապետություն), միջին դարերի քաղաք-պետություններ, իշխանություններ, միապետություններ, նոր և նորագույն ժամանակաշրջանի պետություններ (զարգացած իրավական ժողովրդավարական, ավանդական սահմանադրական միապետություններ, հանրապետություններ, կրոնական պետություններ, չճանաչված պետական կազմավորումներ):

Միևնույն ժամանակ, իրավական համակարգերը դասակարգվել են հետևյալ կերպ՝ աշխարհիկ և կրոնական, արևմտաեվրոպական և արևելյան, ժողովրդավարական և ավտորիտար:

Аннотация

В статье автором подробно проанализированы научно-обоснованные критерии, лежащие в основе типологии государств и правовых систем, которые существенно отличаются от принятых ранее формационного и цивилизационного подходов. По мнению последнего, эти критерии носят преимущественно правовой характер и больше подходят для стандартизации государства и права.

Внося определенность в понятие «тип государства и права», автор попытался ответить на вопрос: что является главным в каждом из типов государств и правовых систем?

В качестве критериев классификации государственно-правовых систем автором предлагаются: степень развития государства и права (правовой критерий), содержательные особенности политической культуры (европейская культура, религиозно-мусульманская культура, славянская культура и др.), система общественного сознания и правосознания (идеологический критерий).

В соответствии с новой авторской концепцией, предлагается следующая классификация государств: царства античного периода (Хеттское, Ассирийское, Армянское (Аратта), Индийское, Греко-римское (республики, монархии), средневековые города-государства, княжества, монархии, государства нового и новейшего периодов (развитые правовые демократии, традиционные конституционные монархии, республики, религиозные государства, непризнанные государственные образования).

В то же время предлагается следующая классификация правовых систем: светские и религиозные, западноевропейские и восточные, демократические и авторитарные.

Annotation

In this article, the author analyzed in detail the scientifically based criteria that underlie the typology of states and legal systems, which differ significantly from the previously accepted formational and

civilizational approaches. According to the author, these criteria are predominantly of a legal nature and are more suitable for standardizing the state and law.

Bringing certainty to the concept of state and type of law, the author tried to answer the following question: what is the main thing in each of the types of states and legal systems.

The author proposed as criteria for the classification of the state and legal systems: the degree of development of the state and law (legal criterion), the substantive features of political culture (European culture, religious-Muslim culture, Slavic culture, etc.), the system of public consciousness and legal awareness (ideological criterion).

Due to the new author's conceptual approach, the states are classified as: kingdoms of the ancient period (Hittite, Assyrian, Armenian (Aratta), Indian, Greco-Roman (republic, monarchy), secondary city-states, principalities, monarchies, states of the new traditional period (developed legal states) constitutional monarchies , republics, religious states, unrecognized state entities).

As for legal systems, they are classified into secular and religious, Western European and Eastern, democratic and authoritarian legal systems.

Հիմնարաներ՝ պետություն, իրավունք, իրավական համակարգ, տիպաբանություն, ֆորմացիոն և քաղաքակրթական մոտեցումներ:

Ключевые слова: государство, право, правовая система, типология, формационный и цивилизационный подходы.

Keywords: state, law, legal system, typology, formational and civilizational approaches.

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ / PUBLIC LAW / ПУБЛИЧНОЕ ПРАВО

ԱՄՅԱՆ ՄԱՐԳԱՐԻՏ

Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության ակադեմիայի պրոռեկտոր

AMYAN MARGARIT

Vice-Rector of the Academy of Justice of the Republic of Armenia

АМЯН МАРГАРИТ

Проректор Академии юстиции Республики Армения

ԴԱՏԱՎՈՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ԻՐԱԿԱՆԱՑՎՈՂ ԳԻՏԱԿԱՆ, ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՎ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՀԱՄԱՏԵՂԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ԴԱՏԱՎՈՐԻ ՊԱՇՏՈՆԻ ՀԵՏ*

THE COMPATIBILITY OF SCIENTIFIC, TEACHING AND CREATIVE ACTIVITY PERFORMED BY A JUDGE WITH THE DUTIES OF A JUDGE*

СОВМЕСТИМОСТЬ ВЫПОЛНЯЕМОЙ СУДЬЕЙ НАУЧНОЙ, УЧЕБНОЙ И ТВОРЧЕСКОЙ РАБОТЫ С ДОЛЖНОСТЬЮ СУДЬИ*

1. Ներածություն:

ՀՀ Սահմանադրությունը դատավորի կարգավիճակը սահմանելիս ամրագրում է, որ արդարադատություն իրականացնելիս դատավորն անկախ է, անաչառ և գործում է միայն Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան: Դատավորը չի կարող զբաղեցնել իր կարգավիճակով չպայմանավորված պաշտոն պետական կամ տեղական ինքնակառավարման այլ մարմիններում, որևէ պաշտոն՝ առևտրային կազմակերպություններում, զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, կատարել վճարովի այլ աշխատանք, բացի **գիտական, կրթական և ստեղծագործական աշխատանքից** (հոդված 164):

Այդ առումով տեսականորեն առաջնորդվում ենք այն դրույթով, որ նշված գործունեության տեսակները դատավորի պաշտոնի համատեղելիության տեսանկյունից խնդրահարույց չեն: Իսկ արդյո՞ք գործնականում դատավորի անկախության ու անաչառության նկատմամբ սպառնալիքը այս ոլորտներում իսպառ բացակայում է:

Ինչ վերաբերում է գիտական և ստեղծագործական աշխատանքին, ապա նշենք, որ ստեղծագործության ազատությունը ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորված մարդու և քաղաքացու հիմնարար իրավունք է, որը ենթակա է սահմանափակման բացառիկ դեպքերում (հոդված 76): Նույնը, սակայն, ուղղակիորեն չենք կարող նշել կրթական գործունեության վերաբերյալ: Հետևաբար՝ աշխատանքում կուսումնասիրենք դատավորների՝ օրենքով չարգելված կրթական գործունեությունը, օրինակ, իրավական թեմաներով դասախոսությունների տեսքով, երբ լսարանն իրա-

* Հոդվածը ներկայացվել է 01.03.2024, գրախոսվել է 11.03.2024, ընդունվել է տպագրության 29.03.2024:

* The article was presented 01.03.2024, was reviewed 11.03.2024, was accepted to publication 29.03.2024.

* Статья представлена 01.03.2024, рецензирована 11.03.2024, принята в печать 29.03.2024.

վաբաններ են և այլ թիրախային խմբեր, և երբ դատավորները վարձատրություն են ստանում նման, թեկուզ և ոչ մշտական հիմունքներով գործունեության համար:

Ուսումնասիրության հիմնական նպատակն է պարզել՝ արդյո՞ք դատավորի դասախոսական աշխատանքը նման լսարաններում հանգեցնում է շահերի բախման, վարձատրությունը այդ գործունեության համար խնդրահարուց չէ՞ և արդյո՞ք չի վնասում արդարադատության իրականացման գործընթացին:

2. Հիմնական հետազոտություն:

Դատական գործառույթի հատուկ բնույթը և պաշտոնի արժանապատվությունը բարձր պահելու, ինչպես նաև դատավորներին ճնշումների բոլոր տեսակներից պաշտպանելու անհրաժեշտությունը ենթադրում է, որ դատավորներն իրենց պետք է դրսևորեն այնպես, որ խուսափեն շահերի ցանկացած բախումից կամ իշխանության չարաշահումից: Դա նշանակում է, որ դատավորները պետք է խուսափեն մասնագիտական գործունեության այնպիսի ձևերից, որոնք կարող են հեռացնել նրանց իրենց դատական պարտականություններից և ստիպեն կատարել այդ պարտականությունները մասամբ [10]:

Եվրոպայի դատավորների խորհրդատվական խորհուրդը (այսուհետ՝ ԵԴԽԽ) սահմանել է, որ մասնագիտական վարվելակերպի կանոններով պետք է դատավորներից պահանջվի խուսափել գործունեության այն ձևերից, որոնք կարող են հարցականի տակ դնել իրենց պաշտոնի արժանապատվությունը և պահպանել հանրային վստահությունը դատական համակարգի նկատմամբ՝ նվազագույնի հասցնելով շահերի բախման վտանգը: Այս նպատակով նրանք պետք է խուսափեն լրացուցիչ մասնագիտական աշխատանք կատարելուց, որը կարող է սահմանափակել նրանց անկախությունը և վտանգել անաչառությունը:

«Դատավորների կարգավիճակի մասին» Եվրոպական խարտիան սահմանել է, որ դատական մանդատից դուրս գործունեություն իրականացնելու ազատությունը «կարող է չսահմանափակվել՝ բացառությամբ, եթե նման գործունեությունը անհամատեղելի է դատավորների նկատմամբ վստահության, դատավորի անաչառության կամ անկախության, կամ դատական գործերով ամենայն ջանասիրությամբ և ողջամիտ ժամկետում զբաղվելու նրա կարողության հարցում» («Դատավորների կարգավիճակի մասին» Եվրոպական խարտիա, 1998թ., պարբ. 4.2): «ՀՀ Դատական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքի (այսուհետ՝ Դատական օրենսգիրք) 5-րդ հոդվածը սահմանում է, որ դատավորը չի կարող զբաղեցնել իր կարգավիճակով չպայմանավորված պաշտոն պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմիններում, որևէ պաշտոն՝ առևտրային կազմակերպություններում, զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, կատարել վճարովի այլ աշխատանք, բացի գիտական, կրթական և ստեղծագործական աշխատանքից:

«Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի սահմանմամբ՝ կրթական աշխատանք է համարվում ուսուցիչ, դասախոս (ասիստենտ) աշխատելը կամ հանրակրթական (հիմնական, լրացուցիչ) ծրագրերի յուրացման և առարկայական չափորոշիչների պահանջների ապահովման գործընթացին, ինչպես նաև ուսուցման մեթոդների կիրառման միջոցով համապատասխան գիտելիքների, հմտությունների, կարողությունների ձեռքբերմանը, արժեքային համակարգի ձևավորմանը նպաստող և (կամ) դրանք ապահովող այլ աշխատանք կատարելը (հոդված 31-ի մաս 13):

Դատավորի կողմից համապատասխան կրթական հաստատություններում և վերապարաստման կենտրոններում դասավանդման գործունեությունը լիովին համապատասխանում է վերոնշյալ հոդվածի բովանդակության մեջ ներառված պահանջներին՝ համատեղելի է հանրային ծառայողի պաշտոնի համար նախատեսված պահանջներին, սակայն բավարար չէ համարելու, որ առկա չէ շահերի բախման վտանգը:

Ի՞նչ է շահերի բախումը:

Շահերի բախումը մասնավոր շահերի և հանրային կամ ֆիդուցիար պարտականությունների իրական կամ հնարավոր անհամատեղելիությունն է [9]:

Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպությունը (ՏՀԶԿ) շահերի բախումը ներկայացնում է որպես հանրային ծառայողների հանրային պարտականության և մասնավոր շահերի բախում, որն առաջանում է հանրային ծառայողի մասնավոր հնարավորություններից բխող շահերից, որոնք կարող են ոչ պատշաճ կերպով ազդել նրա պաշտոնական լիազորությունների և պարտականությունների կատարման վրա [4]:

ԵԽ-ն նշում է, որ շահերի բախումն այն իրավիճակն է, երբ հանրային ծառայողն ունի մասնավոր շահ, որը կարող է ազդել կամ ստեղծել տպավորություն, որ կարող է ազդել նրա պաշտոնական պարտականությունների անկողմնակալ և օբյեկտիվ կատարման վրա [2]:

«Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ շահերի բախումն իրավիճակ է, երբ պաշտոն զբաղեցնող անձն իր լիազորություններն իրականացնելիս կատարում է գործողություն կամ ընդունում որոշում՝ առաջնորդվելով իր կամ իր հետ փոխկապակցված անձի անձնական շահերով (հոդված 33):

Վերլուծելով վերոնշյալ նորմերը՝ կարող ենք ենթադրել, որ շահերի բախում առկա է միաժամանակ հետևյալ պայմանների առկայության պարագայում. երբ անձը գործում է իր իրավասությունների սահմանում, այդ սահմանում կատարում է գործողություն կամ ընդունում է որոշում, որը հանգեցնում է իր կամ իր հետ փոխկապակցված անձի գույքային կամ իրավական դրության բարելավմանը:

Կրթական գործունեություն իրականացնելիս, դասավանդման, դասախոսություններ կարդալու գործընթացում դատավորի համար վերոնշյալ կետերով սահմանված իրավիճակ չի առաջանում, քանի որ նշված գործողությունները անմիջանակնորեն կապված չեն դատավորի հիմնական լիազորության իրականացման հետ, հետևաբար շահերի բախման խնդիր չի կարող առաջանալ: Ի հարկե, ունենալ լսարան, որի մասնակիցներից շատերը հետագայում կարող են դատական նիստերի շրջանակում առնչվել տվյալ դասավանդող դատավորի հետ կարող է դիտարկվել շահերի բախման տեսանկյունից, սակայն այս դեպքում դատավորը պարտավոր է պահպանել Դատական օրենսգրքով նախատեսված վարքագծի կանոնը՝ զերծ մնալ դատական իշխանությունը վարկաբեկող, ինչպես նաև դատական իշխանության անկախության և անաչառության վերաբերյալ հանրության վստահությունը նվազեցնող վարքագիծ դրսևորելուց (հոդ. 69, մաս 1):

Իսկ ի՞նչ է իրենից ներկայացնում կրթական գործընթացի արդյունքում ստացված եկամուտը՝ **վարձատրությունը:**

«Դատավորների կարգավիճակի մասին» Եվրոպական խարտիան, մասնավորապես, սահմանում է, որ դատավորները պետք է թույլտվություն հայցեն զբաղվելու այլ գործունեությամբ, բացի գրականից կամ գեղարվեստականից, երբ նրանք դրա համար վարձատրվում են (պարբ. 4.2): Ակնհայտորեն՝ նման գործունեությամբ զբաղվելու առավել մեծ ցանկություն կարող է առաջանալ, եթե այդ աշխատանքների համար որևէ ձևով վարձատրություն լինի: Հստակ սահմանը, թե որ դեպքերն են թույլատրելի և որ դեպքերը թույլատրելի չեն, պետք է սահմանվի առանձին երկրների կողմից (ԵԴԽԽ Կարծիք թիվ 3 2002 թ.): Օրինակ, Իտալիայում դասավանդումը և դասախոսությունը, համարվում են թույլտվության ենթակա գործողություններ (թույլտվություն տվող մարմինը Բարձր դատական խորհուրդն է), նույնիսկ եթե դրանք կատարվում են աշխատանքային ժամերից դուրս¹:

¹ ԵԴԽԽ 2002 թ. Կարծիք թիվ 3-ի հավելվածը սահմանում է ԵԽ բոլոր երկրների դատավորների անհամատեղելի գործողություններն ու համատեղելիների իրականացման կարգը. օրինակ՝ կրթական գործու-

ՄԻԵԴ 2021թ. հունիսի 21-ի Դատական էթիկայի մասին որոշմամբ սահմանվել է, որ միայն դասավանդման, հետազոտական և հրատարակչական գործունեությունը կարող է լինել վարձատրությամբ (մաս 7) [13]:

Միջազգային փորձագետները, ընդգծել են, որ թույլատրված վճարովի գործունեությունը դեռ կարող է շահերի բախում առաջացնել, ուստի դրանք պետք է կարգավորվեն միայն գործող օրենսդրությանը համապատասխան (The conclusions and recommendations: Managing conflicts of interests OECD report, 2018):

Լեհ գիտնականների կարծիքով՝ լրացուցիչ աշխատանքով զբաղվելու դատավորի հնարավորությունների սահմանափակումը դատավորի անկախության ամենաբարձր երաշխիքներից է: Գիտնականները նշում են, որ օրենսդիրը պետք է գիտակցի, որ դատավորի իրական անկախությունը կարող է կերտվել միայն այն դեպքում, եթե, ի լրումն արտադատական աշխատանքի հնարավորությունների սահմանափակման, լինի նաև դատավորների աշխատավարձերի հետագա բարձրացում, որպեսզի դրանք համապատասխանեն տվյալ պաշտոնի իրական արժանապատվությանը (Sedletska & Yegoshina, 2017):

Միաժամանակ, ԵԴԽԽ –ն նշում է, որ դատավորները իրենց ժամանակի մեծ մասը պետք է նվիրեն դատական գործին, այդ թվում՝ հարակից աշխատանքներին, և չզայթակղվեն և շեղեն իրենց ուշադրությունը դատարանից դուրս գործունեությանը նվիրելու հարցում (Կարծիք թիվ 3, 2002):

Ի հակառակ վերոգրյալի, Ավստրալիայի դատարաններից մեկի նախագահ Ջերարդ Բրենանը կարծում է, որ դատավորների ճնշող մեծամասնության համար արտադատական աշխատանքի անհրաժեշտությունը պայմանավորված է ոչ թե դրամական խթաններով, այլ սեփական իրավական գիտելիքները պրոֆեսիոնալ լսարանի հետ կիսելու ունակությամբ: Այս պարագայում դատավորի կողմից դասավանդման համար «սահմանափակ վճարներ, ոչ փոխհատուցում» ստանալը «շահութաբեր» չի համարվում (Brennan, 1996):

«ՌԴ դատավորի կարգավիճակի մասին» օրենքի համաձայն [6] (3-րդ հոդվածի 3-րդ մաս) դատավորն իրավունք չունի զբաղվել վճարովի այլ գործունեությամբ, բացառությամբ դասավանդման, գիտական և այլ ստեղծագործական գործունեության և այդ գործունեությունը չպետք է խոչընդոտի դատավորի հիմնական պարտականությունների կատարմանը և չի կարող ծառայել դատական նիստերից բացակայելու հարգելի պատճառ, եթե առկա չէ համապատասխան դատարանի նախագահի համաձայնությունը:

Նման գործունեությամբ զբաղվելու հնարավորություն ընձեռում է նաև «ՌԴ դատավորների էթիկայի կանոնագիրքը» որի 10-րդ հոդվածով դատավորին իրավունք է տրվում ոչ ի վնաս արդարադատության շահերի՝ համատեղել հիմնական աշխատանքը գիտական, դասավանդման, դասախոսական և այլ ստեղծագործական գործունեության հետ, ներառյալ վճարովի: Այսինքն՝ Կանոնագրքով հստակ սահմանվում է վարձատրության պայմանը, որը չի հակասում արդարադատության շահերին:

ՄԱԿ-ի Գլխավոր վեհաժողովի «Դատավորների վարքագծի բանգալորյան սկզբունքների» 4-րդ կանոնը սահմանում է, որ դատավորն իր պարտականությունները պատշաճ կատարելու դեպքում իրավունք ունի զբաղվել գրական գործունեությամբ, դասախոսություններ կարդալ, դասավանդել և մասնակցել իրավունքի, իրավական համակարգի, արդարադատության իրականացման կամ նմանատիպ այլ հարցերի հետ կապված միջոցառումների: Իսկ 6-րդ կանոնը սահմանում է դատավորի **մասնագիտական պիտանելիությունն ու ջանասիրությունը**, այն է՝

ներությունը որոշ երկրներում իրականացվում է բացառապես անվճար հիմքունքներով, որոշ երկրներում միայն համապատասխան թույլտվությամբ և այլն:

դատավորը պարտավոր է համապատասխան միջոցներ ձեռնարկել ծառայական պարտականությունների պատշաճ կատարման համար անհրաժեշտ իր գիտելիքների, հմտությունների և անձնական հատկանիշների շարունակական կատարելագործման ուղղությամբ՝ այդ նպատակներին հասնելու համար օգտվելով վերապատրաստման և այլ հնարավորություններից, որոնք դատական վերահսկողության պայմաններում մատչելի են դատավորների համար [3]:

Նմանատիպ նորմ է սահմանված նաև Դատական օրենսգրքում, այն է՝ դատավորն ի պաշտոնե գործելիս պարտավոր է ապահովել իր պատշաճ մասնագիտական պատրաստվածությունն ու մասնագիտական հմտությունների շարունակական կատարելագործումը (հոդված 70-ի մաս 10):

Ամփոփելով վերոնշյալ դրույթները՝ կարելի է ենթադրել, որ կրթական գործունեությամբ զբաղվելը թողնվում է ոչ թե դատավորի հայեցողությանը այլ ինչ որ առումով իր մեջ կրում է պարտադիր լինելու տարրեր: Ավելին, կրթական գործունեությունը անուղղակիորեն հանդիսանում է վարքագծի կանոն, որը իր գործունեության ընթացքում դատավորը պարտավոր է պահպանել և իրականացնել, եթե նշված գործունեությունը չի խոչընդոտում դատավորի բուն առաքելության իրականացմանը և վնաս չի հասցնում արդարադատության շահերին:

Օրինակ՝ ՌԴ-ում դատավորների դասավանդման գործունեություն իրականացնելու իրավունքի տրամադրումը դիտարկվում է զգալի օժանդակություն ուսումնական հաստատություններին, որոնք հնարավորություն են ստանում ներգրավել դատական համակարգի ամենապատրաստված իրավաբաններին, ովքեր, իրենց հերթին, կարող են զգալիորեն մեծացնել ուսանողների ուսուցման որակը [7, էջ 28]:

Գերմանական օրենսդրությունը պարտավորեցնում է դատարանների ներգրավվածության բարձր աստիճան դաշնային և նահանգային ապագա մասնագետների, իրավաբանների պրակտիկ վերապատրաստման մակարդակում [5]:

Ընդ որում, Գերմանիայի վարչական դատարանների մասին օրենքի համաձայն՝ վարչական դատարանում դատավոր կարող է նշանակվել այն դատավորի երաշխավորությամբ, ով միաժամանակ և՛ վարչական դատարանի դատավոր է և՛ որևիցե ուսումնական հաստատությունում դասավանդող դասախոս [8]:

3. Եզրակացություն

Վերոնշյալ մի շարք փաստաթղթերի դրույթներին համապատասխան, դատավորի հիմնական գործառնությունն ու առաքելությունն արդարադատության իրականացումն է: Արտադատական ոչ մի գործունեություն չպետք է խոչընդոտի դատավորի հիմնական պարտականությունների կատարմանը: Դատավորներն իրենց ժամանակի մեծ մասը պարտավոր են նվիրել դատական գործին, այդ թվում՝ հարակից աշխատանքներին, և չզայթակղվեն և շեղեն իրենց ուշադրությունը դատարանից դուրս գործունեությանը նվիրելու հարցում (ԵԴԽԽ Կարծիք թիվ 3, 2002):

Արտադատական գործունեությանը, տվյալ դեպքում՝ դասավանդմանը, պետք է նայել երկու տեսանկյունից. անկախության կորստի վտանգ /շահերի բախում/ և վնաս արդարադատության որակին:

Շահերի բախման տեսանկյունից նշվեց, որ այդպիսիք չկան, քանի որ դատավորը դասավանդելիս չի գործում իր իրավասությունների սահմանում, այդ սահմանում չի կատարում գործողություն կամ ընդունում որոշում, որը հանգեցնում է իր կամ իր հետ փոխկապակցված անձի գույքային կամ իրավական դրության բարելավմանը: Միաժամանակ, հնարավոր է դասավանդած լսարանի ներկայացուցիչների հետ արդեն դատական նիստերի ընթացքում դատավորի անաչառության վերաբերյալ հարուցվեն որոշակի կասկածներ:

¹ Հոդվածում ներկայացվում է ՌԴ տարբեր դատական աստիճանների ներկայացուցիչ դատավորների՝ ուսումնական հաստատություններում ներգրավվածության վիճակագրությունը:

ԵԴԻՄՍ-ն ամրագրել է, որ դատավորը պետք է ոչ միայն պարզապես զերծ լինի ցանկացած անհարկի կապերից, կողմնապահությունից կամ ազդեցությունից, այլև ողջամիտ դիտորդի համար պետք է թողնի նման տպավորություն: Հակառակ դեպքում դատական իշխանության անկախության նկատմամբ վստահությունը կարող է խաթարվել [11]: (2001թ. ԵԴԻՄՍ Կարծիք թիվ 1): Հետևաբար, այս գործընթացում կարևոր է հավասարակշռություն պահպանել դատավորի՝ լսարանի մասնակիցների համար դասավանդման գործունեության և նրանց անմիջական մասնակցությամբ գործերով դատական օբյեկտիվության և անկախության պահպանման միջև:

Մյուսը, ինչպես նշեցինք, արդարադատության որակն է: Եթե դատավորի բուն գործունեությունը, այն է՝ արդարադատության իրականացումը, չի խաթարվում դասավանդման արդյունքում, ապա նման գործունեությամբ զբաղվելու արգելքը բնականաբար բացակայում է: Հակառակը, ինչպես նկատել ենք ուսումնասիրության մեջ, դասավանդումը անգամ խրախուսվում է և՛ ներպետական օրենսդրությամբ և՛ միջազգային փաստաթղթերով: Ինչ վերաբերվում է այն հանգամանքին, թե ի՞նչպես պետք է գնահատել արդարադատության որակը կամ որոշել վերջինիս հասցված վնասի աստիճանը, ապա դրա համար գոյություն ունեն մի շարք չափանիշներ: Մասնավորապես՝ բեկանված վճիռների բացակայությունը կամ սակավաթիվ լինելը, դատավարության ժամկետների պահպանությունը, գործով կողմերի բողոքների բացակայությունը ինքնին դատավարության որակի հիմնական ցուցանիշներ են: Դրանց ապահովումը վկայում է դատավորի կողմից հետագա կրթական գործունեությամբ զբաղվելու խոչընդոտների բացակայության մասին:

Անդրադառնալով կրթական գործունեության համար վարձատրությանը՝ նշեցինք, որ այստեղ ևս բացակայում է շահերի բախման խնդիրը և շատ երկրներում վարձատրությունն ինքնին օրենսդրությամբ նախատեսված է: Իհարկե, կան երկրներ, որտեղ դասավանդման գործընթացը իրականացվում է բացառապես անվճար հիմունքներով (օրինակ՝ Պորտուգալիայում), բայց, թերևս, հարցն այստեղ ավելի շատ սոցիալական երաշխիքների բնագավառում է: ԱՄՆ-ում կատարված հետազոտությունները ցույց են տվել, որ հարցմանը մասնակցած թվով 208 դատավորներից 48 տոկոսը դասավանդման պատճառ նշել է ֆինանսը (Առավել մանրամասն դասավանդման պատճառների, դասավանդման արդյունքում ստացած օգուտների վերաբերյալ տեղեկատվություն տես՝ [12]): Միգուցե, ապագայում ՀՀ դատավորների համար սահմանվեն այնպիսի բարձր սոցիալական երաշխիքներ, որոնց պայմաններում դատավորների կողմից դասավանդման գործընթացը կրի անհատույց բնույթ և որը կկարգավորվի համապատասխան օրենսդրական փոփոխությամբ, սակայն ներկա պահին ունենք իրավիճակ, երբ դասավանդումը, այդ թվում վճարովի, թույլատրելի է օրենքով և ավելին՝ խրախուսվում է ինչպես ներպետական այնպես էլ միջազգային փաստաթղթերով՝ որպես դատավորի ջանասիրության և մասնագիտական կատարելագործման երաշխիք:

Գրականության ցանկ /Bibliography/ Библиографический список

1. ԵԴԻՄՍ 2002 թվականի Կարծիք թիվ 3՝ <https://www.coe.int/en/web/ccje/opinion-n-3-on-ethics-and-reponsability-of-judges>:
2. ԵԻՄ R (2000) 10 հանձնարարական՝ <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=353945>:
3. ՄԱԿ-ի Գլխավոր վեհաժողովի «Դատավորների վարքագծի բանգալորյան սկզբունքները»՝ https://www.unodc.org/pdf/crime/corruption/judicial_group/Bangalore_principles.pdf:

4. ՏՀԶԿ «Շահերի բախման կարգավորումը հանրային ծառայությունում» ուղեցույց՝ <http://www.oecd.org/gov/ethics/48994419.pdf>, էջ 52:
5. Волосникова Л.М. Об участии судов в практической подготовке юристов: опыт ФРГ // Арбитражный и гражданский процесс. 2005. № 5.
6. Закон РФ от 26.06.1992 г. № 3132-1 «О статусе судей в Российской Федерации».
7. Качмазов О.Х., Цориева Е.С. Некоторые проблемы, связанные с осуществлением судьей другой оплачиваемой деятельности՝ http://www.kizilov-inc.ru/sites/default/files/gm_articles/problemy_0.pdf:
8. Кривельская О.В. Правовое положение судей административных судов Германии // Юрист-международник. 2004. № 3.
9. Black's Law Dictionary , <http://thelawdictionary.org/conflict-of-interest/>
10. Consultative Council of European Judges Opinion n°3 on ethics and responsibility of judges 2002 <https://www.coe.int/en/web/ccje/opinion-n-3-on-ethics-and-reponsability-of-judges>.
11. CONSULTATIVE COUNCIL OF EUROPEAN JUDGES OPINION N°1 ON INDEPENDENCE OF JUDGES 2001 [HTTPS://WWW.COE.INT/EN/WEB/CCJE/OPINION-N-1-ON-INDEPENDENCE-OF-JUDGES-AND-OPINION](https://www.coe.int/en/web/ccje/opinion-n-1-on-independence-of-judges-and-opinion).
12. Judges Teaching in Law School: Who, What, Where, and Why Not? Judith Ann Lanzinger Journal of Legal Education 43, no. 1 (1993): 96-107
13. Resolution of Judicial ethics, 2021 June 21՝ https://www.echr.coe.int/documents/resolution_judicial_ethics_eng.pdf.

Ամփոփագիր

Հոդվածում քննարկվում է, թե որքանով է դատավորի կողմից կրթական գործունեությամբ զբաղվելը համատեղելի դատավորի բուն մասնագիտական գործունեության հետ: Դասավանդումը, որպես արտադատական գործունեություն, դիտարկվում է երկու տեսանկյունից. Անկախության կորստի վտանգ /շահերի բախում/ և վնաս արդարադատության որակին: Շահերի բախման տեսանկյունից հեղինակը, հոդվածում կատարելով վերլուծություն, հանգել է այն եզրահանգման, որ այդպիսիք առկա չեն, քանի որ, դատավորը դասավանդելիս չի գործում իր իրավասությունների սահմանում, այդ սահմանում չի կատարում գործողություն կամ ընդունում որոշում, որը հանգեցնում է իր կամ իր հետ փոխկապակցված անձի գույքային կամ իրավական դրության բարելավմանը:

Մյուսը, դա արդարադատության որակն է: Եթե դատավորի բուն գործունեությունը, այն է՝ արդարադատության իրականացումը, չի խաթարվում դասավանդման արդյունքում (բեկանված վճիռների բացակայություն կամ սակավաթիվ բեկանումներ, դատավարության ողջամիտ ժամկետների պահպանություն, գործով կողմերի բողոքների բացակայություն և այլն) ապա նման գործունեությամբ զբաղվելու արգելքը բացակայում է: Ավելին, ուսումնասիրության մեջ նկատվում է, որ դասավանդումը խրախուսվում է և՛ ներպետական օրենսդրությամբ և՛ միջազգային փաստաթղթերով:

Այդուհանդերձ, աշխատանքում ընդգծվում է, որ դատավորի հիմնական գործառույթն ու առաքելությունը արդարադատության իրականացումն է, արտադատական ոչ մի գործունեություն չպետք է խոչընդոտի դատավորի հիմնական պարտականությունների կատարմանը:

Annotation

The article discusses the compatibility of judge's teaching activity with the judge's profession. Teaching, as an extrajudicial activity, is considered from two perspectives: risk of loss of independence /conflict of interests/ and damage to the quality of justice. From the point of conflicts of interest, the author, by analyzing the article, came to the conclusion that there are no any conflicts, as during the teaching process, the judge does not act in the frames of his powers.

The second point is the quality of justice. If the main activity of the judge, that is, the administration of justice, is not disrupted as a result of teaching (absence of overturned judgments or few ones, maintenance of reasonable trial terms, absence of complaints from the parties of the case, etc.), then the prohibition to be engaged in such activities is absent. Furthermore, the study notes that teaching is encouraged by both domestic legislation and international documents.

Nevertheless, in the article it is emphasized that the main function and mission of the judge is the administration of justice, no extrajudicial activity should prevent the performance of the judge's main duties.

Аннотация

В статье рассматривается вопрос о том, насколько преподавательская деятельность судьи совместима с его профессиональной деятельностью. Преподавание как внесудебная деятельность рассматривается с двух позиций. Первая – риск потери независимости /конфликт интересов/ и ущерба качеству правосудия. С точки зрения конфликта интересов автор, проведя соответствующий анализ, приходит к выводу, что их нет, поскольку преподавая, судья не действует в рамках своих полномочий.

В связи с качеством правосудия отмечается, что, если основная деятельность судьи, а именно – осуществление правосудия, не нарушается в результате преподавания (отсутствие отмененных приговоров или незначительное их количество, соблюдение разумных сроков судебного разбирательства, отсутствие жалоб сторон по делу и т.п.), то запрет заниматься такой деятельностью отсутствует. Кроме того, в исследовании отмечается, что преподавание поощряется как внутренним законодательством, так и международными документами.

Тем не менее, в работе подчеркивается, что основной функцией и миссией судьи является осуществление правосудия. Следовательно, никакая внесудебная деятельность не должна препятствовать исполнению судьей своих основных обязанностей.

Հիմնարաներ՝ կրթական գործունեություն, «Դատավորների կարգավիճակի մասին» Եվրոպական խարտիա, շահերի բախում, Դատավորների վարքագծի բանգալորյան սկզբունքներ, արդարադատության որակ:

Ключевые слова: преподавательская деятельность, Европейская хартия «О статусе судей», конфликт интересов, Бангалорские принципы поведения судей, качество правосудия.

Keywords: teaching activities, European Charter on the Status for Judges, conflict of interests, Bangalore Principles of the Judicial Conduct, quality of justice.

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ՎԱՐՍԻԿ

Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության ակադեմիայի դատական համակարգի ունկնդիրների ուսուցման կազմակերպման բաժնի ղեկավար

GRIGORYAN VARSIK

Head of the Unit of Organization of Training for Trainees of Judiciary of the Academy of Justice of the Republic of Armenia

ГРИГОРЯН ВАРСИК

Руководитель отдела по организации обучения слушателей судебной системы Академии юстиции Республики Армения

ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԿՅԱՆՔԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՊԱՏՄԱՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ*

HISTORICAL-THEORETICAL ANALYSIS OF THE RIGHT TO PRIVATE LIFE*

ИСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРАВА НА ЛИЧНУЮ ЖИЗНЬ*

1. Ներածություն:

Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիությունը մարդու հիմնական և անօտարելի անձնական իրավունքներից է: Ժամանակակից առաջադեմ բոլոր երկրների սահմանադրությունները՝ որպես դրա ապահովման գործուն մեխանիզմներ (երաշխիքներ), արգելում են օրենքով չնախատեսված եղանակներով մարդու մասնավոր կյանքի վերաբերյալ տեղեկատվություն ինչպես հավաքելը, այնպես էլ պահպանելը և տարածելը: Նման երաշխիքների շարքին է դասվում նաև նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հեռագրական և այլ հաղորդումների գաղտնիության իրավունքի ապահովումը: Մինևույն ժամանակ, մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության առումով հատկապես կարևորվում է անձի պատշաճ և արդյունավետ պաշտպանությունը պետության, հասարակության, զանգվածային լրատվամիջոցների ապօրինի միջամտությունից:

Մասնավոր կյանքի իրավունքի պատմական նախադրյալների և զարգազման տեսական վերլուծությունը կարող է օգտակար լինել գործող օրենսդրության խնդիրների և բացթողումների վերհանման ու որոշակի բարեփոխումների անհրաժեշտությունը հիմնավորելու և դրանց հնարավոր ուղիները նախանշելու համար:

2. Հիմնական հետազոտություն.

Ենթադրվում է, որ մասնավոր կյանքը ծագել է մարդու գոյությունից ի վեր և կախված չէ սոցիալական պայմաններից: Համայնքային-ցեղային համակարգի ժամանակաշրջանում անձը չունի մասնավոր կյանքի կարիք. համայնքի բոլոր անդամներն ունեին մեկ ընդհանուր նպատակ՝ գոյատևել, իսկ գոյատևել հնարավոր էր միայն համայնքում: Կրակի հայտնագործումը հնարավորություն տվեց անհատին ունենալ օջախ. ընտանիքն առանձնացավ հոտից և հենց այդ պահից անհրաժեշտություն առաջացավ ընդլայնել անհատի ազատությունը և իրացնել մասնավոր կյանք:

* Հոդվածը ներկայացվել է 29.02.2024, գրախոսվել է 07.03.2024, ընդունվել է տպագրության 29.03.2024:
 * The article was presented 29.02.2024, was reviewed 07.03.2024, was accepted to publication 29.03.2024.
 * Статья представлена 29.02.2024, рецензирована 07.03.2024, принята в печать 29.03.2024.

քի անձեռնմխելիության իրավունքը: Մարդը դարձավ անհատ և հնարավորություն ստացավ մեկուսանալ արտաքին միջամտությունից: Այս առումով մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի ծագման նախադրյալ է դիտարկվում հոտից ընտանիքի առանձնացումը: Անշուշտ, անձնական կյանքն այն ժամանակ կարող էր գոյություն ունենալ միայն սովորույթային ճնաշահով՝ որպես մարդկանց փոխգործակցության սկզբունք [1, էջեր 34-35]:

Մասնավոր կյանքի հասկացությունը խորը պատմական արմատներ ունի ինչպես մարդաբանական, այնպես էլ սոցիոլոգիական դիսկուրսներում:

Մասնավորապես, Արիստոտելը համարվում է առաջին փիլիսոփան, ով, մասնավոր տիրույթի առաջնային տարրեր համարելով ընտանիքն ու անձնական կյանքը, սահմանազատեց մասնավոր ոլորտը հանրայինից [4, էջեր 9-10]: Մինչդեռ, չնայած զարգացման երկարատև պատմությանը, դեռևս հունական, հռոմեական և անգլասաքսոնական իրավունքներում արտացոլմանը՝ մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքն ի հայտ է եկել 19-րդ դարի վերջում:

Պատմության ընթացքում մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիությունը կապված է եղել բնակարանի, ընտանեկան (անձնական) կյանքի և նամակագրության հետ: Այն հաճախ դիտարկվել է նաև որպես իրավիճակի վերահսկման միջոց: Այսպես, 14-ից 18-րդ դարերի ընթացքում մարդիկ դիմում էին դատարան՝ այլոց գաղտնալսելու կամ նրանց անձնական նամակները բացելու և կարդալու թույլտվություն ստանալու համար: 19-րդ դարի վերջից ի վեր շեշտադրումն ավելի շատ ուղղվեց անձնական տեղեկատվության վրա՝ նույն մտադրությամբ, այն է՝ համապատասխան տեղեկատվությունը վերահսկելու [2, էջ 15]:

Մասնավոր կյանքի հայեցակարգի առավել համակարգված մասնագիտական քննարկումը սկսվում է 1890 թվականին՝ Ս. Ուորրենի և Լ. Բրենդեյսի կողմից հրապարակված «Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքը» վերնագրով հայտնի էսսեով: Մասնավորապես, վկայակոչելով տեղի ունեցած «քաղաքական, սոցիալական և տնտեսական փոփոխությունները» և «հանգիստ թողնված լինելու իրավունքի» ճանաչումը՝ նրանք պնդում էին, որ գործող օրենսդրությունը հնարավորություն է տալիս պաշտպանել անհատի գաղտնիությունը: Հեղինակները փորձում էին նաև բացատրել այդ պաշտպանության բնույթն ու չափը:

Նոր տեխնոլոգիական գյուտերով պայմանավորված՝ նշված հետազոտողները հիմնականում կենտրոնանում էին մամուլի և հրապարակայնության վրա: Բայց նաև՝ անդրադառնալով այլ համատեքստերում խախտումներին, նրանք ընդգծում էին անձնական կյանք ներխուժումը, որն առաջացել էր անհատի անձնական կյանքին վերաբերող մանրամասների հանրային տարածմամբ: Ուորրենը և Բրենդեյսը կարծում էին, որ գոյություն ունեցող մի շարք դեպքեր կարող են պաշտպանվել գաղտնիության ավելի ընդհանուր իրավունքի ներքո [5, էջեր 194-196]:

Հետագայում՝ փորձելով առավել համակարգել, ավելի հստակ, նորովի նկարագրել և սահմանել մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքը, Ուիլյամ Լ. Պրոսսերը 1960 թվականին հրապարակած «Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիություն» (Privacy) վերտառությամբ հոդվածում նշում է, որ առաջացել են գաղտնիությանն առնչվող չորս տարբեր շահեր: Ըստ այդմ՝ առանց հստակ սահմանում տալու որևէ փորձի, հեղինակն առանձնացնում է «արդարացիորեն սահմանված» իրավունքի չորս խախտումները և բնութագրում դրանք հետևյալ կերպ՝

- ներխուժում հայցվորի մեկուսացման կամ մենության կամ նրա անձնական գործերի մեջ,
- հայցվորի մասին ամոթալի մասնավոր փաստերի հրապարակային բացահայտում,
- հրապարակայնություն, որը հայցվորին հանրության աչքի առաջ դնում է կեղծ լույսի ներքո,
- հայցվորի անվան կամ նմանության յուրացում, ի շահ պատասխանողի [3, էջ 389]:

Ավելի ուշ՝ 1967 թվականին, Ա. Ուեսթինի «Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիություն և ազատություն» (Privacy and Freedom) վերտառությամբ աշխատության հրապարակումը նոր նշանող սահմանեց քննարկվող իրավունքի տեսանկյունից: Վերջինս, ըստ հեղինակի, անհատների,

խմբերի կամ հաստատությունների պահանջն է՝ ինքնուրույն որոշել, թե երբ, ինչպես և որքանով պետք է իրենց մասին տեղեկատվությունը փոխանցվի ուրիշներին [6, էջեր 166-167]:

Նշված աշխատության մեջ Ուեսթինը նաև դասակարգել է մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության զարգացման հետևյալ չորս փուլերը. առաջին՝ 1945–60 թթ., երկրորդ՝ 1961–1979 թթ., երրորդ՝ 1980–1989 թթ., և չորրորդ՝ 1990–2002 թթ.:

Հարկ է նշել նաև, որ թեև խորը պատմական արմատներ ունեցող մասնավոր կյանքի իրավունքի ձևավորման նախադրյալները նկատելի են դեռևս նահապետական ժամանակաշրջանում, երբ այն քննարկվել է ինչպես մարդաբանական, այնպես էլ սոցիոլոգիական դիսկուրսներում, իրավական տեսանկյունից ևս դրա ակունքները կարելի է գտնել 19-րդ դարում: Ընդ որում, յուրաքանչյուր ժամանակաշրջան նկարագրվում է նոր տեխնոլոգիաների կիրառման, փոփոխվող սոցիալական միջավայրի, կազմակերպչական և իրավական զարգացումների տեսանկյունից: Օրինակ՝ Ա. Ուեսթինի կողմից վերլուծվում են նաև 2001թ. սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչական հարձակումների հետևանքները՝ գաղտնիության հավասարակշռության համատեքստում, և ներկայացվում են գաղտնիության հետագա զարգացումների կանխատեսումները [7]:

Նման տրամաբանությամբ առաջնորդվելով՝ որպես հաջորդ փուլ, կարելի է դիտարկել 2003 թվականից համացանցի զարգացման, համատարած հաշվարկների, սոցիալական մեդիայի, Google-ի և WikiLeaks-ի դարաշրջան, երբ անձնական տվյալների օգտագործումն աննախադեպ մակարդակի է հասել, իսկ վերջինս նոր մարտահրավերներ է ստեղծում անձնական տեղեկատվության գաղտնիության համար:

Այսպիսով, մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքը դասվում է մարդու հիմնարար իրավունքների շարքին, որը ժամանակի ընթացքում զգալի զարգացում է ապրել: Հասարակական կյանքի փոփոխությունները, տեխնոլոգիական առաջընթացը նոր մարտահրավերներ և հնարավորություններ են ձևավորել մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի զարգացման և պաշտպանության համար:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո միջազգային իրավունքում խնդրո առարկա իրավունքի ամրագրումը դարակազմիկ փոփոխություն էր, ինչը զարկ տվեց բազմաթիվ երկրներում մասնավոր կյանքի իրավունքի պաշտպանության համար իրավական դաշտի ստեղծմանն ու ապահովմանը:

Մեր երկրում մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության վերաբերյալ իրավական ակտերի շրջանակում առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում ՀՀ Սահմանադրությունը, որն ընդունվել է 1995թ. հուլիսի 5-ին համաժողովրդական քվեարկությամբ: Հասարակական հարաբերությունների բնականոն զարգացումը պահանջեց երկու անգամ փոփոխություններ կատարել ՀՀ Սահմանադրությունում: Դրանք տեղի ունեցան 2005թ. նոյեմբերի 27-ին, երբ հանրաքվեի միջոցով ընդունվեց Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունում փոփոխություններ կատարելու մասին օրենքը, և 2015թ. դեկտեմբերի 6-ին՝ երբ հանրաքվեի միջոցով ընդունվեց Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունում փոփոխություններ կատարելու մասին օրենքը:

ՀՀ վերը նշված բոլոր սահմանադրություններում զգալի տեղ է հատկացված մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքին, որը տարիների ընթացքում՝ ժամանակին համահունչ, զգալի զարգացում է ապրել: Մինչդեռ միայն 2015 թվականի փոփոխություններից հետո ՀՀ Սահմանադրության մեջ ուղղակիորեն տեղ գտավ «մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիություն» ձևակերպումը: Մինչ այդ սահմանադրաիրավական պաշտպանության տակ վերցվող այս արժեքները նկարագրվում էին այլ ձևակերպումներով: Այսպես՝ ՀՀ Սահմանադրության /1995 թ./ 20-րդ հոդվածը նախատեսում էր.

«Յուրաքանչյուր ոք ունի իր անձնական և ընտանեկան կյանքը անօրինական միջամտությունից, իր պատիվը և բարի համբավը ոտնձգությունից պաշտպանելու իրավունք:

Արգելվում է մարդու անձնական և ընտանեկան կյանքի մասին տեղեկություններ ապօրինի հավաքելը, պահելը, օգտագործելը և տարածելը:

Յուրաքանչյուր ոք ունի նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հեռագրական և այլ հաղորդումների գաղտնիության իրավունք, որը կարող է սահմանափակվել միայն դատարանի որոշմամբ»:

«Հ Սահմանադրության /2005թ./ 23-րդ հոդվածը նախատեսում էր. «Յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի, որպեսզի հարգվի իր անձնական ու ընտանեկան կյանքը: Առանց անձի համաձայնության նրա վերաբերյալ չի կարելի հավաքել, պահպանել, օգտագործել կամ տարածել այլ տեղեկություններ, քան նախատեսված է օրենքով: Արգելվում է անձին վերաբերող տեղեկությունների օգտագործումն ու տարածումը, եթե դա հակասում է տեղեկությունների հավաքման նպատակներին կամ չի նախատեսված օրենքով: Յուրաքանչյուր ոք ունի պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններում իրեն վերաբերող տեղեկություններին ծանոթանալու իրավունք: Յուրաքանչյուր ոք ունի իր մասին ոչ հավաստի տեղեկությունների շտկման և իր մասին ապօրինի ձեռք բերված տեղեկությունների վերացման իրավունք: Յուրաքանչյուր ոք ունի նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հեռագրական և այլ հաղորդումների գաղտնիության իրավունք, որը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով, դատարանի որոշմամբ»:

«Հ գործող սահմանադրության /2015 թ./ 31-րդ հոդվածը նախատեսում է.

«1. Յուրաքանչյուր ոք ունի իր մասնավոր և ընտանեկան կյանքի, պատվի ու բարի համբավի անձեռնմխելիության իրավունք:

2. Մասնավոր և ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ պետական անվտանգության, երկրի տնտեսական բարեկեցության, հանցագործությունների կանխման կամ բացահայտման, հասարակական կարգի, առողջության և բարոյականության կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով»:

Այսպիսով, Հայաստանի 3-րդ հանրապետության երեք սահմանադրություններում էլ մասնավոր կյանքի և դրա մասին տեղեկությունների անձեռնմխելիության պաշտպանությունն իր ուրույն սահմանումն է ստացել: Թեպետ սահմանադրությունից-սահմանադրություն այդ ինստիտուտը զգալիորեն զարգացում ապրեց, սակայն միայն 2015 թվականի ՀՀ սահմանադրության մեջ, ինչպես արդեն նշվել է, տեղ գտավ «մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության» ձևակերպումը:

Մասնավոր կյանքի իրավունքի բովանդակության ընդլայնման համար բեկումնային եղավ նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (ՄԻԵԴ-ի) իրավասության տարածումը Հայաստանի Հանրապետության վրա: Մասնավորապես, ՄԻԵԴ-ի որոշումները ՀՀ նկատմամբ ունեն նախադեպային իրավունքի ազդեցություն: Սա նշանակում է, որ ՄԻԵԴ-ը դատական գործերով որոշումներ կայացնելիս ելնում է այն հանգամանքից, որ դրանցում նշված դրույթները ուղենիշային են լինելու Հայաստանի Հանրապետության դատական մարմինների համար՝ նույնաբնույթ գործեր քննելիս:

Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիան պաշտպանում է անձնական կյանքի, բնակության վայրի և նամակագրության նկատմամբ հարգանքի իրավունքը: Սա ներառում է նամակագրության, հեռախոսազանգերի և էլ. փոստի գաղտնիության պաշտպանությունը: Կառավարությունները կարող են միջամտել այդ իրավունքներին միայն այն դեպքում, երբ դա հատուկ թույլատրվում է օրենքով և ունի պարտադիր հիմնավորումներ, պատճառներ, ինչպիսիք են ազգային անվտանգությունը և / կամ հանրային անվտանգությունը: Մասնավոր կյանքի իրավունքը պաշտպանում է առանձին մարդկանց և հանրությանը կառավարությունների կողմից անօրինական և չհիմնավորված միջամտության դրսևորումներից:

3. Եզրակացություն.

Ընդհանրական ձևակերպմամբ՝ մասնավոր (անձնական) կյանքի իրավունքը մարդու՝ իր կյանք այլոց նվազագույն միջամտությամբ ապրելու իրավունքն է: Միևնույն ժամանակ, ՄԻԵԴ-ը դիրքորոշում է արտահայտել, որ այս հասկացության բնորոշումը չի կարող սպառիչ լինել: Այնուամենայնիվ, առաջին հերթին այն ներառում է անձի ֆիզիկական, հոգեբանական և բարոյական ամբողջականությունը, ինչը ենթադրում է, ի թիվս այլի, ցանկացած տեսակի անհիմն միջամտությունից պաշտպանություն: Անձնական կյանքի պաշտպանությունը ներառում է նաև բազմաթիվ ոլորտներ. վերարտադրողական իրավունքները, բուժումը և բժշկական սպասարկումը, հոգեկան առողջության խնդիրներով տառապող անձանց պաշտպանությունը, շրջակա միջավայրի անվտանգության իրավունքը, էֆթանագիան և այլն:

Ընտանեկան կյանքը, անշուշտ, այս իրավունքի կարևորագույն բաղադրիչներից է: Ընտանեկան կյանքի առանցքն է կազմում միասին ապրելու իրավունքի ազատ իրացումը:

Բնակարան կամ տուն հասկացությունը ևս պաշտպանվում է անձնական և ընտանեկան կյանքի իրավունքի շրջանակներում: Այս իրավունքը ոչ միայն ներառում է բնակարանի / տան ֆիզիկական պաշտպանությունը, այլ նաև որակական կողմը:

Այսպիսով, մասնավոր կյանքի իրավունքը ենթադրում է սեփական ցանկություններին համապատասխան ապրելու կարողություն և ձևավորում է անձնական գաղտնիության սահմանները: Գաղտնիության իրավունքը սահմանում է պետության կողմից անձնական կյանքին ցանկացած տեսակի կամայական միջամտության արգելքը և երաշխավորում է պետության պաշտպանությունը երրորդ անձանց նման միջամտությունից, ինչպես նաև պաշտպանում է քաղաքացիներին իրենց անձնական կյանքի հանգամանքների հրապարակումից:

Շատ երկրներում պաշտոնապես հոչակված մարդու իրավունքները գործնականում միշտ չէ, որ կիրառվում են: Մասնավոր կյանքի իրավունքը, նույնիսկ սահմանադրությամբ և օրենքով երաշխավորված, հաճախ մնում է թղթի վրա:

Անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև այն, որ մասնավոր կյանքի իրավունքը պայմաններ է ստեղծում այլ իրավունքների իրացման համար՝ անհատի ազատ զարգացում, ինքնություն և համոզմունքներ ունենալու հնարավորություն, ինչպես նաև մարդկանց՝ քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և մշակութային կյանքին մասնակցելու կարողություն:

Գրականության ցանկ / Bibliography / Библиографический список

1. Майоров А., Поперина Е. Формирование и развитие права на неприкосновенность частной жизни // Проблемы государственного и муниципального строительства. № 3 (21), 2012, сс. 34-35 / URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-i-razvitie-prava-na-neprikosnovennost-chastnoy-zhizni/viewer?fbclid=IwAR3Ke02ok04-7tg0zHuMWtVCqqSIFvb62bcy2bg2oc1hd8ltYotprxIC318>.
2. Holvast J. History of Privacy, International Federation for Information Processing, The Netherlands, 2009, p. 15, / URL: https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-642-03315-5_2.pdf.
3. Prosser W. Privacy // California Law Review, 48(3), 1960, p. 389 / URL: <https://www.jstor.org/stable/3478805>.
4. Swanson J. The Public and the Private in Aristotle's Political Philosophy // Cornell University Press, New York, 1992, pp. 9-10 / URL: <https://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctvn1t9wp>.

5. Warren S., Brandeis L. The Right to Privacy // Harvard Law Review, 4 (5), 1890, pp. 194-196 / URL: <https://www.cs.cornell.edu/~shmat/courses/cs5436/warren-brandeis.pdf>.
6. Westin A. Privacy and Freedom / Washington and Lee Law Review, Athenum, New York, 1967, pp. 166-167 / URL: <https://scholarlycommons.law.wlu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3659&context=wlulr>.
7. Westin A. Social and Political Dimensions of Privacy // Journal of Social Issues, 59(2), 2003 / URL: https://www.researchgate.net/publication/227608757_Social_and_Political_Dimensions_of_Privacy.

Ամփոփագիր

Հոդվածը նվիրված է մասնավոր կյանքի իրավունքի պատմատեսական վերլուծությանը: Այդ կապակցությամբ նշվում է, որ տվյալ իրավունքի պատմական նախադրյալների և զարգացման տեսական վերլուծությունը կարող է օգտակար լինել գործող օրենսդրության խնդիրների և բացթողումների վերհանման ու որոշակի բարեփոխումների անհրաժեշտությունը հիմնավորելու և դրանց հնարավոր ուղիները նախանշելու համար:

Բացի այդ, հեղինակն ընդգծում է այն հանգամանքը, որ բազմաթիվ երկրներում մասնավոր կյանքի իրավունքը, նույնիսկ սահմանադրությամբ և օրենքներով երաշխավորված լինելով, հաճախ մնում է թղթի վրա: Մինչդեռ, ըստ նրա, անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև, որ դրա ապահովումը պայմաններ է ստեղծում նաև մարդու այլ իրավունքների իրացման համար: Մասնավորապես՝ անհատի ազատ զարգացման, ինքնություն և համոզմունքներ ունենալու հնարավորության, ինչպես նաև մարդկանց՝ քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և մշակութային կյանքին մասնակցելու կարողության և այլն:

Ամփոփելով՝ հեղինակը եզրակացնում է, որ մասնավոր կյանքի իրավունքը ենթադրում է սեփական ցանկություններին համապատասխան ապրելու կարողություն և ձևավորում է անձնական գաղտնիության սահմանները, որը կապված է մարդու անձնական կյանքին ցանկացած տեսակի կամայական միջամտության արգելքի հետ:

Annotation

The article is devoted to the historical and theoretical analysis of the right to private life. In this regard, it is noted that a theoretical analysis of the historical background and development of this right can be useful for identifying problems and gaps in the current legislation, as well as justifying the need for appropriate reforms and identifying possible ways to carry them out.

In addition, the author emphasizes the fact that in many countries the right to private life, although guaranteed by the constitution and laws, often remains on paper. At the same time, in his opinion, it is also necessary to take into account that the protection of private life creates conditions for the implementation of other human rights. In particular, the possibility of free development of a person with identity and beliefs, as well as the ability of people to participate in civil, economic, social and cultural life, etc.

Summing up, the author comes to the conclusion that the right to private life presupposes the opportunity to live in accordance with one's desires and forms the boundaries of personal life, which is associated with the prohibition of any arbitrary interference in a person's private life.

Аннотация

Статья посвящена историко-теоретическому анализу права на частную жизнь. В связи с этим отмечается, что теоретический анализ исторических предпосылок и развития данного права может быть полезен для выявления проблем и пробелов действующего законодательства, а также обоснования необходимости соответствующих реформ и определения возможных путей их проведения.

Кроме того, автором подчеркивается то обстоятельство, что во многих странах право на частную жизнь, хотя и гарантируется конституцией и законами, зачастую остается на бумаге. При этом, по его мнению, необходимо также учитывать, что защита частной жизни создает условия для реализации и других прав человека. В частности, возможности свободного развития личности, имеющей самобытность и убеждения, а также способности людей участвовать в гражданской, экономической, социальной и культурной жизни и т. д.

Подводя итоги, автор приходит к заключению, что право на частную жизнь предполагает возможность жить в соответствии со своими желаниями и образует границы личной жизни, что связано с запретом любого произвольного вмешательства в частную жизнь человека.

Հիմնաբաներ¹ մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիություն, անձնական կյանքի իրավունք, անձնական և ընտանեկան կյանքի գաղնիություն, նամակագրության գաղնիություն, միջամտություն:

Keywords: privacy, right to private life, privacy of personal and family life, privacy of correspondence, interference.

Ключевые слова: неприкосновенность частной жизни, право на личную жизнь, тайна личной и семейной жизни, тайна переписки, вмешательство.

ՂԱԶԱՐՅԱՆ ՀԱՅԿ

ՀՀ Եվրոպական համալսարանի իրավագիտության և միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի իրավագիտության ամբիոնի հայցորդ

GHAZARYAN HAYK

Applicant of the Chair of Law of the Faculty of Law and International Relations of the Republic of Armenia European University

КАЗАРЯН АЙК

Соискатель кафедры права факультета права и международных отношений Европейского университета Республики Армения

**ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԱԿՏԻ ՀԱՐԿԱԴԻՐ ԿԱՏԱՐՄԱՆ, ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԴՐԱՄԱԿԱՆ
ՊԱՀԱՆՋՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ՎԱՐՈՒՅՅԹԻ ԱՌԱՆՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ
ՀԻՄՆԱՆՆԴԻՐՆԵՐԸ***

**PECULIARITIES AND PROBLEMS OF THE PROCEDURE OF ENFORCEMENT OF PUBLIC LAW
MONETARY CLAIMS AND COMPULSORY EXECUTION OF ADMINISTRATIVE ACT***

**ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ПУБЛИЧНО-ПРАВОВЫХ
ДЕНЕЖНЫХ ТРЕБОВАНИЙ И ПРИНУДИТЕЛЬНОЕ ИСПОЛНЕНИЕ
АДМИНИСТРАТИВНОГО АКТА***

1. Ներածություն:

Վարչական ակտերի կատարման հարցը իրավագիտությունում քիչ ուսումնասիրվածներից է, մինչդեռ՝ վարչական ակտի պատշաճ կատարումը, լինելով վարչարարության առանցքային գործոն, դեռևս ուղեկցվում է տարաբնույթ, իրենց միասնական պատասխանը չունեցող մոտեցումներով: Միևնույն ժամանակ, վարչական ակտի կատարումը հանդես է գալիս որպես պետության և ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի միջև հանրային իրավունքի ոլորտում ծագած «բախման» լուծման իրավական ձև, ինչն առավել է ընդգծում վարչական ակտերի կատարման հարցի ուսումնասիրման արդիականությունն ու գործնական նշանակությունը:

Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասը երաշխավորում է քաղաքացիական իրավունքներին և պարտականություններին առնչվող ցանկացած պահանջ դատարանի առջև ներկայացնելու իրավունքը: Այդպիսով, այն ներառում է «դատարան դիմելու իրավունքը», որի բաղկացուցիչ մասն է դատարանի մատչելիության իրավունքը:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը մի շարք գործերով (Հորնսբին ընդդեմ Հունաստանի [Hornsby v. Greece], 1997 թվականի մարտի 19, § 40, Վեիռների և որոշումների մասին զեկույցներ 1997-II, և Բուրդովն ընդդեմ Ռուսաստանի [Burdov v. Russia], թիվ 59498/00, § 34, ՄԻԵԴ 2002-III)) շեշտել է, որ այս իրավունքը պատրանքային կլիներ, եթե պայմանավորվող պետության ներպետական իրավական համակարգը թույլ տար, որ վերջնական դատական ակտը մնար անկատար՝ ի վնաս կողմերից մեկի: Դատարանն արձանագրել է, որ Կոնվենցիայի 6-րդ

* Հոդվածը ներկայացվել է 05.02.2024, գրախոսվել է 12.03.2024, ընդունվել է տպագրության 29.03.2024:

* The article was presented 05.02.2024, was reviewed 12.03.2024, was accepted to publication 29.03.2024.

* Статья представлена 05.02.2024, рецензирована 12.03.2024, принята в печать 29.03.2024.

հողվածի իմաստով որևէ դատարանի կողմից կայացված վճռի կատարումը պետք է դիտարկվի որպես դատական քննության անբաժանելի մաս:

Հայաստանի Հանրապետության նկատմամբ կայացված մի շարք վճիռներով (Ավաքենյանն ընդդեմ Հայաստանի 39563/09, 03.10.2017թ., Նիկողոսյանն ընդդեմ Հայաստանի 75651/11, 04.10.2019թ., Դեգիկյանն ընդդեմ Հայաստանի 66328/12, 30.11.2020թ., Ֆիդանյանն ընդդեմ Հայաստանի 62904/12, 04.10.2019թ. գործերով) Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը արձանագրել է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի, ինչպես նաև Կոնվենցիայի թիվ 1 Արձանագրության 1-ին հոդվածի խախտում՝ դիմումատուների օգտին կայացված դատական ակտերը չկատարելու կամ ձգձգումներով կատարելու հիմքով: Միևնույն ժամանակ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 46-րդ հոդվածի ուժով Հայաստանի Հանրապետությունը ստանձնել է պարտավորություն, ի թիվս անհատական միջոցների, ձեռնարկելու վճիռների կատարման ուղղված ընդհանուր միջոցներ՝ նոր համանման խախտումները կանխարգելելու նպատակով:

Տվյալ համատեքստում հողվածի շրջանակներում ուսումնասիրվել են դատական ակտերի հարկադիր կատարմանն առնչվող օրենսդրությունը և իրավակիրառ գործունեությունը՝ դատական պրակտիկայի վերլուծության հիման վրա: Առանձին հարցերի շուրջ իրականացվել է նաև միջազգային փորձի և միջազգային իրավական չափորոշիչների վերլուծություն՝ ՀՀ օրենսդրական կարգավորումների համադրմամբ:

2. Հիմնական հետազոտություն:

Վարչական մարմինների կողմից իրենց իրավասության շրջանակներում ընդունված վարչական ակտերը դրանց հասցեատերերի կողմից, բնականաբար, ենթակա են պարտադիր կատարման, իսկ այն դեպքերում, երբ հասցեատերը չի կատարում իրավաբանական ուժ ստացած վարչական ակտը, օրենսդրությամբ սահմանված կանոնակարգումները հնարավորություն են տալիս վարչական մարմնին միակողմանի և առանց դատարանի միջամտության հասնել վարչական ակտի կատարմանը, ինչն էլ վարչական ակտի հարկադիր կատարման էությունն է: Այս առումով վարչական մարմիններն իրականացնում են վարչական ակտով ամրագրված այն պահանջների կատարումը, որոնց դեպքում դատարանին դիմելու իրավական անհրաժեշտություն չկա: Այսպիսով՝ վարչական ակտի կատարման վարույթի հիմքում ընկած է հենց վարչական ակտը, որն իր իրավաստեղծ բնույթի ուժով հանրային-իրավական պահանջների և պարտավորությունների իրականացման կապակցությամբ անձ-պետություն հարաբերություններում կատարում է այնպիսի դեր, ինչպես դատական ակտը՝ քաղաքացիական հարաբերություններում [1, էջ 5]:

Այդ իմաստով սույն հետազոտության շրջանակներում նպատակ է դրվել վեր հանել դատական ակտերի հարկադիր կատարման փուլում առկա հիմնական խնդիրները, վերլուծել դրանց պատճառները և ներկայացնել անհրաժեշտ լուծումներ:

Առաջին խնդիրը վերաբերում է հանրային իրավական դրամական պահանջներով դեռևս ուժի մեջ չմտած և անձին վարչական ակտի մասին պատշաճ չձանուցելու հիմքով անբողոքարկելի չդարձած վարչական ակտերի հիման վրա կատարողական վարույթ հարուցելու վերաբերյալ առկա խնդիրներին: Մասնավորապես, «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված է դրամական պահանջների կատարման կարգը, ըստ որի՝ դրամական պահանջները ենթակա են կատարման անբողոքարկելի վարչական ակտերի հիման վրա՝ «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված կարգով (Վարչարարության հիմունքները և վարչական վարույթի մասին ՀՀ օրենք, հոդված 88):

Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին ՀՀ օրենքի 31.1 հոդվածի իմաստով՝ հանրային իրավական դրամական պահանջի հիմքով կատարողական վարույթ հարուցելու համար

ՀՀ հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայություն ներկայացվող փաստաթղթերը պետք է համապատասխանեն օրենքով սահմանված պահանջներին, այդ թվում՝ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 88-րդ հոդվածի 4-րդ մասին, որի համաձայն՝ դրամական պահանջները նույն հոդվածի 1-ին մասով սահմանված կարգով հարկադիր կատարման ներկայացնելիս վարչական մարմինը ներկայացնում է դրամական պահանջները հավաստող համապատասխան վարչական ակտը, այդ ակտի մասին սույն օրենքով սահմանված կարգով իրազեկելը կամ այլ օրենքներով սահմանված կարգով հասցեատիրոջը հանձնելը կամ այլ կերպ պատշաճ ծանուցելը հավաստող ապացույցները և կատարման վերաբերյալ գրություն: Այսինքն, դրամական պահանջը հարկադիր կատարման ներկայացնելու «փաթեթը» պետք է ներառի՝

- համապատասխան վարչական ակտը,
- օրենքով սահմանված կարգով հասցեատիրոջը պատշաճ ծանուցելը հավաստող ապացույցները,
- կատարման վերաբերյալ գրությունը:

Ինչպես տեսնում ենք, «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքի 88-րդ հոդվածի 4-րդ մասը հղում է պարունակում ինչպես նույն հոդվածի 1-ին մասին (դրամական պահանջները ենթակա են կատարման անբողոքարկելի վարչական ակտերի հիման վրա), այնպես էլ վարչական ակտի մասին հասցեատիրոջը իրազեկելու վերաբերյալ նույն օրենքով սահմանված կարգին (այսինքն՝ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 59-րդ հոդվածին) կամ այլ օրենքներով սահմանված կարգին:

Անդրադառնալով հանրային իրավական դրամական պահանջների հարկադիր կատարման վարույթի շրջանակներում ծագող իրավական հարցերի մեկնաբանությանը՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը 25.05.2016 թ. թիվ ՎԴ/3540/05/14 որոշմամբ արձանագրել է, որ վարչական մարմնի կողմից օրենքի պահանջների պահպանմամբ դիմում հարկադիր կատարողին ներկայացնելու դեպքում վերջինս հարուցում է հանրային իրավական դրամական պահանջի կատարմանն ուղղված վարչական վարույթ: Վերոնշյալ վերլուծությունը, համադրելով Օրենքի 2-րդ հոդվածի 3-րդ մասով սահմանված իրավանորմի հետ, որի համաձայն՝ օրենքներով կարող են սահմանվել առանձին տեսակի վարչական վարույթների առանձնահատկություններ, կարող ենք հանգել այն եզրակացությանը, որ դրամական պահանջների կատարման վարույթն իրենից ներկայացնում է վարչական վարույթի առանձին տեսակ, որի առանձնահատկությունները օրենսդիրը սահմանել է «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքով այնքանով, որքանով դրա նորմերն իրենց էությանմբ կիրառելի կլինեն անբողոքարկելի վարչական ակտի կատարման նկատմամբ:

Օրենսդրության և իրավակիրառ պրակտիկայի համալիր վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հաճախ վարչական վարույթի առանձին տեսակների, ինչպես նաև դրանց առանձնահատկությունների ամրագրումն իրականացվում է ոչ պատշաճ հստակությամբ և հիմքերով, ինչի արդյունքում առանձնահատկություններ սահմանող իրավական նորմերն ընկալվում են իբրև վարչական վարույթի ընդհանուր կանոններ սահմանող օրենսդրությանը հակասող դրույթներ՝ դրանից բխող բացասական հետևանքներով հանդերձ:

Հանդես գալով որպես վարչական վարույթի առանձին տեսակ՝ դրամական պահանջների հարկադիր կատարման վարույթն առանձնանում է մի շարք առանձնահատկություններով, որոնք կանոնակարգող օրենսդրական նորմերը, մեր համոզմամբ, կատարելագործման կարիք ունեն: Այսպես, վարչական իրավախախտումների հիման վրա կայացված վարչական ակտերի մասին ծանուցման կարգը սպառնալից կերպով սահմանված է Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 283-րդ հոդվածով:

Մասնավորապես, վարչական ակտի մասին ծանուցման միջոց է այն հասցեատիրոջն անձամբ հանձնելը, դրա անհնարինության դեպքում՝ հանձնման այնպիսի եղանակով ծանուցելը, որով կհավաստվի պարտավոր անձի՝ վարչական ակտի մասին ծանուցումը ստացած լինելու փաստը: Միայն նախորդ երկու եղանակով անձին ծանուցելու անհնարինության դեպքում օրենքով պատշաճ ծանուցումն ապահովելու միջոց է դիտարկվում հրապարակային ծանուցումների պաշտոնական ինտերնետային կայքում տվյալ ակտի հրապարակումը, ընդ որում՝ համապատասխան դիմումի առկայության դեպքում նորմը սահմանում է հրապարակելուն զուգահեռ դիմումում նշված հեռահաղորդակցության միջոցով ակտը հասցեատիրոջը ևս մեկ անգամ ուղարկելու պարտականություն:

Այսպիսով, կատարողական վարույթ հարուցելիս Ծառայությունը օրենքի ուժով («Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 31.1. և «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք հոդված 88, մաս 4) պարտավոր է ստուգել համապատասխան գրությանը կից ներկայացվող փաստաթղթերը («Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենք, հոդված 88, մաս 4)՝ հավաստիանալու համար, որ վարչական ակտը անբողոքարկելի է դարձել՝ («Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենք, հոդված 88, մաս 1-ին, որի պահանջներին հղում է արվում նույն հոդվածի 4-րդ մասում) այդ ակտի մասին օրենքով սահմանված կարգով իրազեկելու կամ հասցեատիրոջը հանձնելու կամ այլ կերպ պատշաճ ծանուցելու արդյունքում և կատարման է ներկայացվել օրենքով սահմանված ժամկետում:

Մինչդեռ դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրահանգել, որ հարկադիր կատարման ծառայությունը, ստանալով հանրային իրավական դրամային պահանջը կատարելու մասին գրություն, պատշաճ չի հետազոտում դրան կից ներկայացվող փաստաթղթերը, մասնավորապես չի կատարում վարչական ակտը անբողոքարկելի դարձած լինելու հանգամանքի բազմակողմանի ստուգում (այդ թվում՝ հրապարակային ծանուցումների պաշտոնական ինտերնետային կայքում տվյալ ակտի հրապարակմանը նախորդող ծանուցման կարգի սպառման վերաբերյալ):

Բացի դրանից՝ արձանագրվել են դեպքեր, երբ հարկադիր կատարման ծառայությունը կատարողական վարույթ է հարուցել բացառապես կատարման վերաբերյալ գրությունների հիման վրա՝ առանց վարչական մարմնի կողմից պահանջի հիմք հանդիսացած որոշման անբողոքարկելի դառնալու մասին որևէ ապացույց ներկայացնելու, ինչպես նաև այն դեպքերում, երբ հենց կատարման վերաբերյալ գրությամբ նշված (կամ չնշված) տեղեկատվությունից ակնհայտ է դրա անհամապատասխանությունը ՀՀ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 88-րդ հոդված 4-րդ մասի պահանջներին (թիվ՝ ՎԴ/0222/05/21, ՎԴ/0848/05/21, ՎԴ/0875/05/21, ՎԴ/0863/05/21, ՎԴ/2224/05/21, ՎԴ/3201/05/21, ՎԴ/6216/05/21, ՎԴ/10384/05/20, ՎԴ/10522/05/20 դատական գործերը):

Վկայակոչված իրավական ակտերով սահմանված պահանջների՝ հարկադիր կատարման ծառայության կողմից խախտումը պարբերաբար արձանագրվում է դատական պրակտիկայում՝ ինչպես օրինական ուժի մեջ մտած տասնյակ դատական ակտերով (ՎԴ/1334/05/19, ՎԴ/1885/05/19, ՎԴ/2600/05/19, ՎԴ/20127/05/19, ՎԴ/20126/05/19, ՎԴ/4424/05/19, ՎԴ/4522/05/19, ՎԴ/ 5382/05/19, ՎԴ/5374/05/19, ՎԴ/5677/05/19, ՎԴ/6217/05/19, ՎԴ/7076/05/19, ՎԴ/7105/05/19, ՎԴ/8860/05/19, ՎԴ/9444/05/19, ՎԴ/10448/05/19, ՎԴ/1236/05/20, ՎԴ/2033/05/20, դատական գործերը), այնպես էլ ՀՀ վարչական վերաքննիչ դատարանի որոշումներով (ՎԴ/0698/05/20, ՎԴ/2832/05/20, ՎԴ/3231/05/20, ՎԴ/4042/05/20, ՎԴ/4815/05/20, ՎԴ/9823/05/20, ՎԴ/9827/05/20, ՎԴ/0218/05/21, ՎԴ/0865/05/21, ՎԴ/1733/05/21, ՎԴ/1724/05/21, ՎԴ/1998/05/21, ՎԴ/2137/05/21, ՎԴ/2245/05/21, ՎԴ/10482/05/21 դատական գործերը): Ըստ որում՝ դատարանների միասնական

դիրքորոշումը հետևյալն է. հարկադիր կատարման ծառայության պարտականությունն է նախքան կատարողական վարույթ հարուցելը կատարման վերաբերյալ գրություններին կից ներկայացվող՝ պարտապանի պատշաճ ծանուցման վերաբերյալ ապացույցների առկայության ստուգումը և դրանց գնահատումը: Այս դիրքորոշումը ուղղակիորեն բխում է Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին ՀՀ օրենքի 59-րդ հոդվածի, 88-րդ հոդվածի 4-րդ մասի պահանջներից, ինչպես նաև Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 283-րդ հոդվածի պահանջներից:

Ի թիվս այլ դատական ակտերի, ՎԴ/2469/05/19 վարչական գործով ուժի մեջ մտած վճռով մանրամասն պարզաբանվել են հիշատակված օրենսդրական պահանջներից բխող գործողությունները: Այսպես՝ «... այնպիսի դեպքերում, երբ վարչական ակտի վերաբերյալ անձը ծանուցվել է Հայաստանի Հանրապետության հրապարակային ծանուցումների պաշտոնական ինտերնետային կայքի միջոցով, վարչական մարմինը ակտը հարկադիր կատարման ներկայացնելիս, պետք է Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությանը ներկայացնի նաև այն փաստային թղթակցությունը, որով հիմնավորվում է, որ անձի հայտնած հասցեով ուղարկված որոշումը վերադարձվել է, ծանուցման փաստը չի հաստատվել կամ հասցեատերը հրաժարվել է այն ստանալուց: Միայն նշված ապացույցների առկայության պայմաններում վարչական ակտի հարկադիր կատարման վերաբերյալ դիմումը կարող է համարվել «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 88-րդ հոդվածի 4-րդ մասի պահանջներին համապատասխան, իսկ քանի դեռ դիմումին կից ներկայացված չեն վերը նշված ապացույցները, դիմումը չի համապատասխանում օրենքով սահմանված պահանջներին և այդ դեպքում, հարկադիր կատարողը՝ «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 31.1 հոդվածի կարգավորմամբ, պետք է վերադարձնի դիմումը, այնինչ, տվյալ դեպքում Հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայությունը անտեսել է նշված իրավանորմերի պահանջները, որոնց ուժով դիմումը պետք է համարվեր օրենքին չհամապատասխանող և ոչ իրավաչափորեն հարուցել է կատարողական վարույթ...» (ՎԴ/2469/05/19 վարչական գործ):

Արձանագրենք նաև, որ դատական գործերի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրահանգել, որ վիճարկված բազմաթիվ դեպքերում վարչական մարմնի ընդունած ակտի մասին հասցեատիրոջը պատշաճ ծանուցելու վերաբերյալ ապացույցները բացակայել են ոչ միայն հարկադիր կատարման վարույթի նյութերում, այլև նման ապացույց չի ներկայացվել համապատասխան վարչական մարմնի կողմից: (Ուսումնասիրված գործերով դատարանները բոլոր դեպքերում երրորդ անձի կարգավիճակով ներգրավում են համապատասխան վարչական մարմիններին, սակայն մեծ մասամբ վերջիններս որևէ դիրքորոշում չեն ներկայացնում: Թեև գործի լուծման տեսանկյունից էական հանգամանք չէ, սակայն, դատարանները որոշ դեպքերում արձանագրում են նաև կոնկրետ վարչական մարմնի հարուցած վարչական վարույթի նյութերում ակտի մասին հասցեատիրոջը պատշաճ ծանուցելու վերաբերյալ ապացույցների բացակայության փաստը (ՎԴ/2046/05/20, ՎԴ/10356/05/20)):

Հետևաբար, դատական պրակտիկայում պարբերաբար արձանագրվող փաստերը վարչական ակտի մասին հասցեատիրոջը պատշաճ ծանուցելու խնդրի վերաբերյալ պետք է ազդակ հանդիսանան Ծառայության համար՝ նշված օրենսդրական պահանջի կատարման նկատմամբ պատշաճ վերահսկողություն իրականացնելու համար:

Արձանագրենք նաև, որ ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2015 թ.-ի մայիսի 26-ի թիվ ՍԴՈ-1210 որոշմամբ շեշտվել է այն հանգամանքը, որ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի նախկին կարգավորումներով (Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 283-րդ հոդվածի կանոնակարգումներով՝ անձը համարվում էր ծանուցված նույնիսկ այն դեպքում, երբ նա «... չի եղել տրանսպորտային միջոցի գրանցման (հաշվառման) կամ վա-

որոդական վկայական ստանալու կամ վարչական իրավախախտման վերաբերյալ արձանագրություն կազմելու ժամանակ իր կողմից նշված հաշվառման (գտնվելու) կամ բնակության վայրում ...»:) խախտվում էին անձի պատշաճ ծանուցման և դատական պաշտպանության իրավունքները, քանի որ անձի նկատմամբ պետության հարկադրանքի միջոցները կիրառվում էին առանց անձի տեղեկացվածության, առանց նրան հնարավորություն ընձեռելու՝ օգտվելու օրենքով նախատեսված պաշտպանական կառուցակարգերից և օրենքով իր վրա դրված պարտականությունը կամոյին կատարելու հնարավորությունից» (ՀՀ ՍԴ 26.05.2015 թ.-ի թիվ ՍԴՈ-1210 որոշում)¹:

Վերոգրյալ հարցի լուծման նպատակով առաջարկվում է ձեռնարկել հետևյալ միջոցները.

Հարկադիր կատարողը պարտավոր է վարչական մարմնին վերադարձնել կատարման վերաբերյալ ներկայացված փաստաթղթերը բոլոր այն դեպքերում, երբ կատարման վերաբերյալ գրությանը կցվել է միայն վարչական ակտի ՀՀ հրապարակային ծանուցումների պաշտոնական ինտերնետային կայքի միջոցով անձին ծանուցելու վերաբերյալ քաղվածքը՝ առանց փոստային թղթակցության ներկայացման, որով հիմնավորվում է, որ անձի հայտնած հասցեով ուղարկված որոշումը վերադարձվել է, ծանուցման փաստը չի հաստատվել կամ հասցեատերը հրաժարվել է այն ստանալուց: Բացի այդ, պետք է սահմանել արդյունավետ վերահսկողության մեխանիզմներ՝ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 88-րդ հոդվածի 4-րդ մասով նախատեսված պահանջներին չհամապատասխանող փաստաթղթերը վերադարձնելու պահանջի կատարման նկատմամբ, այդ թվում՝ յուրաքանչյուր խախտման դեպքում ծառայողական քննությունների իրականացման և պատասխանատվության միջոցների կիրառման միջոցով:

Մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է նաև հանրային իրավական դրամական պահանջներով հարկադիր կատարման ծառայություն դիմող վարչական մարմիններին պաշտոնական գրությամբ ծանուցել կատարման վերաբերյալ գրությունները ներկայացնելիս «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 88-րդ հոդվածի 4-րդ մասի պահանջների ապահովման անհրաժեշտության վերաբերյալ: Մասնավորապես գրություններին կից պետք է ներկայացնել փոստային թղթակցության վերաբերյալ ապացույցներ, որոնցով կհիմնավորվի, որ անձի հասցեով ուղարկված որոշումը ստացվել է վերջինիս կողմից (հանձնվել է): Իսկ այն դեպքերում, երբ ուղարկված որոշումը վերադարձվել է, ծանուցման փաստը չի հաստատվել, կամ հասցեատերը հրաժարվել է այն ստանալուց, ապա ՀՀ հրապարակային ծանուցումների կայքում որոշումը հրապարակելու վերաբերյալ ապացույցի հետ մեկտեղ կատարման վերաբերյալ գրություններին կից պետք է ներկայացվեն նաև նշված փաստերը հաստատող փոստային թղթակցության ապացույցներ:

Առկա են նաև հանրային իրավական դրամական պահանջներով՝ կատարման վերաբերյալ գրությունների ներկայացման և դրանց հիման վրա կատարողական վարույթների հարուցման ժամկետների խախտումներ, մասնավորապես հանրային իրավական դրամական պահանջները ներկայացվում են հարկադիր կատարման օրենքին համապատասխան՝ վարչական ակտն անբողոքարկելի դառնալուց, իսկ վարչական ակտի կատարումը հետաձգելու կամ տարաժամկետելու դեպքում՝ հետաձգելու կամ տարաժամկետելու ժամկետի ավարտից հետո՝ եռամսյա ժամկետում:

Միաժամանակ, բացի «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 88-րդ հոդվածով սահմանված եռամսյա ժամկետից, որը կարգավորում է վարչական ակտն անբողոքարկելի դառնալուց հետո այն կատարման ներկայացնելու ժամկետի հարցը, Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգիրքը սահմանում է նաև վարչական

¹ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=98081>:

իրավախախտման գործի վերաբերյալ որոշման կատարման համար վաղեմության ընդհանուր ժամկետ: Ընդ որում, նշված հոդվածի 4-րդ մասը համապատասխան որոշումը կատարման ներկայացնելու համար սահմանում է կոնկրետ պահանջներ: Մասնավորապես, ի թիվս այլնի հանրային իրավական դրամական պահանջները կատարման ներկայացնելիս կատարման վերաբերյալ գրությունը պետք է բովանդակի վարչական ակտն անբողոքարկելի դառնալու տարին, ամիսը և ամսաթիվը, հակառակ դեպքում՝ կատարման վերաբերյալ ներկայացված փաստաթղթերը հարկադիր կատարողի կողմից ենթակա են վերադարձման «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 31.1 հոդվածի հիմքով:

Դատական գործերի (ՎԴ/1159/05/19, ՎԴ/10856/05/19, ՎԴ/0078/05/21) ուսումնասիրության արդյունքում արձանագրվել են դեպքեր, որոնցով հաստատվել է վարչական մարմնի կողմից համապատասխան որոշումը կատարման ուղարկելու ժամկետի խախտում և, դրանով պայմանավորված, հարկադիր կատարման ծառայության կողմից կատարողական վարույթ հարուցելու անթույլատրելիությունը:

Բացի կատարման ներկայացնելու ժամկետի խախտումներից՝ դատական պրակտիկայում արձանագրվել են նաև հարկադիր կատարման ծառայության կողմից կատարողական վարույթ հարուցելու՝ Օրենքով սահմանված եռօրյա ժամկետի խախտումներ (ՎԴ/1922/05/21, ՎԴ/2228/05/21, ՎԴ/6615/05/21, ՎԴ/6216/05/21, ՎԴ/0227/05/21 դատական գործերով ակտերը):

Մասնավորապես, «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 30-րդ հոդվածի 2-րդ մասի կարգավորումը հարկադիր կատարողի համար պահանջ է առաջադրում կատարողական վարույթ հարուցելու մասին որոշումը կայացնել հարկադիր կատարման վերաբերյալ գրությունը վարչական մարմնից ստանալու օրվանից հետո՝ եռօրյա ժամկետում: Այնուամենայնիվ, գործնականում եղել են դեպքեր, երբ հիշյալ որոշումը կայացվել է կատարողական գրությունը ստանալուց հետո՝ ընդհուպ ութ ամիս անց: Տվյալ խնդրի լուծման նպատակով առաջարկում ենք արդյունավետ վերահսկողություն իրականացնել հանրային իրավական դրամական պահանջներով կատարման վերաբերյալ գրությունների ներկայացման և դրանց հիման վրա կատարողական վարույթների հարուցման ժամկետների պահպանման նկատմամբ, այդ թվում՝ յուրաքանչյուր խախտման դեպքում ծառայողական քննությունների իրականացման և պատասխանատվության միջոցների կիրառման միջոցով:

Խնդրահարույց է հարկադիր կատարողի որոշումների մասին վարույթի մասնակիցներին ծանուցելու ոչ բավարար ընթացակարգերին առնչվող խնդիրները, մասնավորապես «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 28.1 հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ հարկադիր կատարողի որոշումները և ծանուցումներն ուղարկվում են պատվիրված նամակով, եթե կատարողական վարույթի ընթացքում իրականացվող գործողությունների կատարման համար որոշակի ժամկետի հաշվարկը պայմանավորված է համապատասխան որոշումը կամ ծանուցումն ստանալու փաստով: Տվյալ նորմի գործնական կիրառության վերաբերյալ հարցմանն ի պատասխան՝ հարկադիր կատարման ծառայությունը պատվիրված նամակով ծանուցելու պարտավորություն ունի բացառապես այն դեպքում, երբ կատարողական վարույթի ընթացքում իրականացվող գործողությունների կատարման համար որոշակի ժամկետի հաշվարկը պայմանավորված է համապատասխան որոշումը կամ ծանուցումն ստանալու փաստով: Ընդ որում, «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 28.1 հոդվածը պատվիրված նամակով հանձնման ենթակա է համարում այն որոշումները, որոնց ստանալու փաստով պայմանավորված է կատարողական վարույթի ընթացքում որոշակի գործողությունների կատարման համար ժամկետի հաշվարկը, իսկ հարկադիր կատարողի որոշումների բողոքարկումն այս համատեքստում չի կարող համարվել կատարողական վարույթի ընթացքում կատարման ենթակա գործողություն:

Այսպիսով, օրենքի հիշյալ կարգավորումները միայն կատարողական վարույթի «բնականոն ընթացքն» ապահովելու համար են սահմանում պարտապանի կողմից հարկադիր կատարողի որոշումների ստացումը երաշխավորելու հնարավորություն և չեն հետապնդում անձի՝ հարկադիր կատարման փուլում օրենքով սահմանված իրավունքների և, առհասարակ, պատշաճ վարչարարության իրավունքն իրացնելու հնարավորություն ընձեռելու նպատակ: Գտնում ենք, որ Օրենքի գործող կարգավորումը խնդրահարույց է ՀՀ Սահմանադրության 50-րդ հոդվածով սահմանված պատշաճ վարչարարության իրավունքի ապահովման տեսանկյունից և մի շարք դեպքերում հանգեցնում է հասցեատիրոջ կողմից իր իրավունքների իրացման հնարավորությունից զրկմանը:

Նշված կարգավորումները խնդրահարույց են նաև ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2020 թվականի մայիսի 12-ի թիվ ՍԴՈ-1529 և 2015 թվականի մայիսի 26-ի թիվ ՍԴՈ-1210 որոշումներով արտահայտված իրավական դիրքորոշումների լույսի ներքո:

ՀՀ Սահմանադրական դատարանը թիվ ՍԴՈ-1529 որոշմամբ անդրադառնալով լավաճ լինելու հիմնարար իրավունքի տարրերին՝ արձանագրել է, որ վարչական վարույթում լավաճ լինելու իրավունքով օժտված է վարչական ակտի հասցեատեր և վարչական վարույթի մասնակից չհանդիսացող յուրաքանչյուր անձ, եթե տվյալ վարույթի արդյունքում ընդունվելիք միջամտող անհատական ակտը կարող է անմիջական ազդեցություն ունենալ վերջինիս իրավունքների և օրինական շահերի վրա: Սահմանադրական դատարանը փաստել է, որ հարկ վճարողներին հարկային մարմնի կողմից պարտադիր ծանուցման ենթակա փաստաթուղթն էլեկտրոնային եղանակով ուղարկելը՝ առանց այդ փաստաթղթի մուտքագրումը հավաստող ծանուցագրի ստացման, չի կարող դիտարկվել բավարար պայման, որպեսզի հարկ վճարողը համարվի պատշաճ ծանուցված: Նման եզրահանգման համար հիմք կարող է լինել, մասնավորապես, բազմաթիվ տեխնիկական խնդիրների հետևանքով հարկ վճարողի կողմից նման ծանուցում չստանալու հավանականությունը:

Դատարանն արձանագրել է նաև, որ անձի կողմից տրամադրված էլեկտրոնային փոստի հասցեին ուղարկված ծանուցումը ողջամիտ ենթադրությամբ պետք է հասած լինի նրան, սակայն ի բացառություն պատշաճ իրազեկման ընդհանուր կանոնների՝ փաստաթղթի, այսինքն՝ նաև միջամտող վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելը սոսկ այդ փաստաթղթի հասցեատիրոջն ուղարկված ծանուցման՝ հասցեատիրոջը հասնելու ողջամիտ ենթադրությամբ պայմանավորելը մասնավոր անձից ոչ պատշաճ ակնկալիքի դրսևորում է, որով ծանուցման ամբողջ բեռը, ներառյալ՝ տեխնիկական խոչընդոտների, դրվում է մասնավոր անձի վրա: Այսպիսով, Սահմանադրական դատարանը հանգել է հետևության, որ Հարկային օրենսգրքի վիճարկվող դրույթով նախատեսված էլեկտրոնային ծանուցման համակարգի կիրառումը՝ առանց ստացման մասին հավաստման, չի կարող գնահատվել որպես արդյունավետ հարկային վարչարարություն:

2015 թվականի հունվարի 27-ի իր թիվ ՍԴՈ-1189 որոշման մեջ Սահմանադրական դատարանն ընդգծել է՝ «(...) շահագրգիռ սուբյեկտների կողմից ... պատշաճ ծանուցված լինելը՝ վերջիններիս իրավունքների պաշտպանության *conditio sine qua non* (պայման, առանց որի հնարավոր չէ) կարևոր պայման է, առանց որի հնարավոր չէ երաշխավորել նրանց իրավունքների արդյունավետ պաշտպանությունը: Ուստիև ծանուցման ինստիտուտի իրավական կանոնակարգումները պետք է կրեն ոչ թե ձևական բնույթ, այլ պետք է ուղղված լինեն (...) սուբյեկտի (...)՝ Սահմանադրությամբ և օրենքներով երաշխավորված իրավունքների պաշտպանությանը: Նշված նպատակն իրագործելու համար օրենսդիրը պետք է նախատեսի ... արդյունավետ ծանուցման (...) ընթացակարգ, որը գործնականում կբացառի (...) շահագրգիռ անձանց օբյեկտիվորեն ոչ իրազեկված լինելու իրավիճակները»:

Արդարադատության արդյունավետության եվրոպական հանձնաժողովի Դատական ակտերի հարկադիր կատարման հաջողված փորձի վերաբերյալ ուղեցույցի (CEPEJ(2015)10) (Commission

for the Efficiency of Justice (CEPEJ), Good practice guide on enforcement of judicial decisions, CEPEJ(2015)10)¹ 44-րդ կետը սահմանում է, որ կատարման ընթացակարգերի թվայնացումը օգնում է ժամանակ խնայելու որոշակի նախնական ապահովման կամ հարկադիր միջոցների իրականացման համար և մեծացնում է գնորդների հավանական թիվը հանրային աճուրդներում: Հետևաբար, այն կարող է խրախուսվել անդամ պետությունների կողմից՝ պայմանով, որ այն զուգակցվի բոլոր նախազգուշական միջոցների հետ, որոնք երաշխավորում են իրավական որոշակիություն: Օրինակ՝ կարող են միջոցներ ձեռնարկվել պաշտպանելու էլեկտրոնային եղանակով փոխանցված ցանկացած տեղեկատվության գաղտնիությունն ու ամբողջականությունը, մինչդեռ փաստաթուղթը հանձնող անձի ինքնությունը պետք է ստուգվի և ապահովվի փաստաթղթերի ստացումը այն անձանց կողմից, որոնց հասցեագրված են դրանք, օրինակ՝ ստեղծելով ստացման հաստատման համակարգ:

Արդարադատության արդյունավետության Եվրոպական հանձնաժողովի՝ Հարկադիր կատարման վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի գործող հանձնարարականի արդյունավետ իրականացման վերաբերյալ ուղեցույցով (European Commission on the Efficiency of Justice (CEPEJ). Guidelines for a Better Implementation of the Existing Council of Europe's Recommendation on Enforcement) սահմանվում է՝ «... կողմերի պատշաճ ծանուցումն արդար դատաքննության անհրաժեշտ տարր է՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի իմաստով: ... 19. Բոլոր դեպքերում ծանուցումը պետք է խրախուսի պարտապանին կամավոր կատարել դատարանի որոշումը և ներառի նախազգուշացում, որ չկատարելու դեպքում կարող են կիրառվել հարկադիր միջոցներ, ներառյալ, անհրաժեշտության դեպքում, կարող են գանձվել լրացուցիչ ծախսեր: 20. Ծանուցումների հանձնման գործառույթը պետք է հնարավոր լինի վերապահել հարկադիր կատարողին: Այդ նպատակով անդամ պետությունները պետք է պայմաններ ստեղծեն փաստաթղթերի հանձնման ապահով եղանակի համար: 21. Եթե ծանուցումներն առաջացնում են իրավունքներ կամ պարտականություններ, հարկադիր կատարողի պարտականությունն է ապահովել, որ կողմերին համապատասխան ծանուցումը հանձնվի ժամանակին»:

Եվրոպական շատ երկրներ ունեն էթիկական կանոններ և/կամ մասնագիտական չափորոշիչներ, որոնք վերաբերում են հարկադիր կատարողների և պարտատերերի ու պարտապանների միջև հարաբերություններին (օրինակ՝ Գերմանիա, Անգլիա, Բելգիա, Բուլղարիա, Շոտլանդիա, Իսպանիա, Էստոնիա, Ֆինլանդիա, Ֆրանսիա, Վրաստան, Հունաստան, Լատվիա, Լիտվա, ՆՀՀ Մակեդոնիա, Մոլդովա, Նիդեռլանդներ, Պորտուգալիա, Սլովակիա, Չեխիա): Այս կանոնները, ի թիվս այլ հարցերի, վերաբերում են կողմերին ծանուցումների ուղարկմանը այն փուլի վերաբերյալ, որում տվյալ պահին գտնվում է կատարողական վարույթը: Ավելին, շահագրգիռ կողմերին իրազեկելու ընթացակարգի վերաբերյալ ավելի մանրամասն կարգավորումներ են սահմանվում համապատասխան կատարողական միջոցառումների վերաբերյալ օրենսդրական կամ ենթօրենսդրական ակտերում: Օրինակ՝ պարտապանները տեղեկացվում են կատարմանն ուղղված միջոցներ չձեռնարկելու հետևանքների վերաբերյալ, ինչպես նաև ծանուցվում են իրենց հասանելի իրավական պաշտպանության միջոցների մասին²: Սերբիայի օրենսդրությունը սահմանում է պարտապանների ծանուցման բազմաստիճան համակարգ³:

Կատարողական վարույթի շրջանակներում ծանուցումների խնդրին է անդրադարձել նաև ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպանը, ի թիվս այլ զեկույցների՝ 2020 թ.-ի տարեկան հաղորդմամբ:

¹ <https://rm.coe.int/european-commission-for-the-efficiency-of-justice-cepej-good-practice-/16807477bf>:

² <https://rm.coe.int/european-commission-for-the-efficiency-of-justice-cepej-good-practice-/16807477bf>:

³ <https://www.paragraf.rs/propisi/law-on-enforcement-and-security-interest.html>:

Պաշտպանն արձանագրել է, որ 2020 թվականի ընթացքում հասցեագրած բողոքների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս արձանագրել, որ «համակարգային առումով շարունակում են չլուծված մնալ կատարողական վարույթի շրջանակներում քաղաքացիներին պատշաճ ծանուցելու հետ կապված օրենսդրական և գործնական խնդիրները: Մասնավորապես, 2020 թվականի ընթացքում ևս Պաշտպանին հասցեագրվել են բողոքներ այն մասին, որ անձինք չեն ծանուցվել իրենց նկատմամբ հարուցված կատարողական վարույթների, իրենց գույքի և դրամական միջոցների վրա արգելանքի կիրառման և հարկադիր կատարողի կայացրած այլ որոշումների մասին: Այդ մասին նրանք տեղեկացել են, երբ, օրինակ, ցանկացել են իրենց պարտավորությունները մարել բանկի նկատմամբ, կամ որևէ փոխանցում կատարել, սակայն բանկից տեղեկացրել են արդեն իսկ հարուցված կատարողական վարույթի, ինչպես նաև կիրառված արգելանքների մասին» (ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին 2020 թ. տարեկան հաղորդում)¹: Նույն խնդիրն արձանագրվել է նաև ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին 2021 թ.-ի տարեկան հաղորդմամբ²:

Վերոգրյալ խնդրի լուծման նպատակով առաջարկվում է վերականգնել «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի՝ մինչև 2019 թվականի հուլիսին կատարված փոփոխությունները (09.07.2019 թ., ՀՕ-126-Ն) գործող իրավակարգավորումը՝ հարկադիր կատարողի որոշումները պատշաճ ծանուցմամբ հանձնելու վերաբերյալ կամ ապահովել որոշումների և ծանուցումների հանձնումը ցանկացած այլ արդյունավետ եղանակով, որը թույլ կտա հավաստել հասցեատիրոջ կողմից հիշյալ փաստաթղթերի ստացումը:

3. Եզրակացություն:

Առկա իրավակարգավորումները չեն ապահովում բողոքարկված ու չվերացված վարչական ակտերով սահմանվող հանրային իրավական դրամական պահանջների հարկադիր կատարման հնարավորությունը, ուստի, օրենսդրական բացը լրացնելու նպատակով անհրաժեշտ է կատարել համապատասխան փոփոխություններ՝ սահմանելով, որ հարկադիր կատարման են ենթակա ոչ միայն անբողոքարկելի, այլև բողոքարկված և չվերացված վարչական ակտերը:

Անհրաժեշտ է սահմանել արդյունավետ վերահսկողության մեխանիզմներ՝ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 88-րդ հոդվածի 4-րդ մասով նախատեսված պահանջներին չհամապատասխանող փաստաթղթերը վերադարձնելու պահանջի կատարման նկատմամբ, այդ թվում՝ յուրաքանչյուր խախտման դեպքում ծառայողական քննությունների իրականացման և պատասխանատվության միջոցների կիրառման միջոցով:

Հարկ է նաև հանրային իրավական դրամական պահանջներով հարկադիր կատարման ծառայություն դիմող վարչական մարմիններին պաշտոնական գրությամբ ծանուցել կատարման վերաբերյալ գրությունները ներկայացնելիս «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 88-րդ հոդվածի 4-րդ մասի պահանջների ապահովման անհրաժեշտության վերաբերյալ:

Առաջարկվում է նաև վերականգնել «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի՝ մինչև 2019 թվականի հուլիսին կատարված փոփոխությունները (09.07.2019., ՀՕ-126-Ն) գործող իրավակարգավորումը՝ հարկադիր կատարողի որոշումները պատշաճ ծանուցմամբ հանձնելու վերաբերյալ կամ ապահովել որոշումների և ծանուցումների հանձնումը ցանկա-

¹ <https://www.ombuds.am/images/files/883f55af65e3c33553139031c7ac0ce6.pdf>:

² <https://www.ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf>:

ցած այլ արդյունավետ եղանակով, որը թույլ կտա հավաստել հասցեատիրոջ կողմից հիշյալ փաստաթղթերի ստացումը:

Գրականության ցանկ / Библиографический список / Bibliography

1. ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին 2020 թ. տարեկան հաղորդում // <https://www.ombuds.am/images/files/883f55af65e3c33553139031c7ac0ce6.pdf>.
2. ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին 2021 թ.-ի տարեկան հաղորդում // <https://www.ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf>.
3. ՀՀ ՍԴ 26.05.2015 թ.-ի թիվ ՍԴՈ-1210 որոշում // <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=98081>.
4. Good practice guide on enforcement of judicial decisions, CEPEJ(2015)10 // <https://rm.coe.int/european-commission-for-the-efficiency-of-justice-cepej-good-practice-/16807477bf>.
5. Васильева А.Ф. Административные процедуры исполнения индивидуальных правовых актов государственного управления // Актуальные вопросы публичного права. Выпуск № 4. Издательство: Кизилев Вячеслав Владимирович. Омск, 2015.

Ամփոփագիր

Հոդվածը նվիրված է վարչական ակտերի հիմնական մասը կազմող հանրային իրավունքի դրամական պահանջների կատարման ընթացակարգի առանձնահատկություններին և խնդիրներին: Նշված խմբի վարչական ակտերը շոշափում են հասարակության լայն շրջանակի իրավունքներն ու պարտականությունները, ինչը հանգեցնում է նրա նկատմամբ հանրային մեծ հետաքրքրության և այս ոլորտում առկա օրենսդրական և պրակտիկայում առկա վիճահարույց խնդիրների վերհանման անհրաժեշտությանը:

Հետազոտության նպատակն է վեր հանել դատական ակտերի հարկադիր կատարման փուլում առկա հիմնական խնդիրները, վերլուծել դրանց պատճառները և ներկայացնել անհրաժեշտ լուծումներ:

Հոդվածի շրջանակներում ուսումնասիրվել են դատական ակտերի հարկադիր կատարման առնչվող օրենսդրությունը և իրավակիրառ պրակտիկան՝ դատական պրակտիկայի վերլուծության հիման վրա: Առանձին հարցերի շուրջ իրականացվել է նաև միջազգային փորձի և միջազգային իրավական չափորոշիչների վերլուծություն՝ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրական կարգավորումների համադրմամբ:

Թեմայի ուսումնասիրության և վերլուծության արդյունքում հեղինակը հանրային դրամական պահանջների կատարման կարգը դիտարկել է որպես դիմումի հիման վրա վարչական ընթացակարգ և հանդես է եկել մի շարք անհրաժեշտ օրենսդրական փոփոխությունների առաջարկներով, որոնք կարող են նպաստել ոլորտի բարելավմանը:

Վարչական ակտի կատարումը հանդես է գալիս որպես պետության և ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի միջև հանրային իրավունքի ոլորտում ծագած «բախման» լուծման իրավա-

կան ձև, ինչն առավել է ընդգծում վարչական ակտերի կատարման հարցի ուսումնասիրման արդիականությունն ու գործնական նշանակությունը:

Վարչական մարմինների կողմից իրենց իրավասության շրջանակներում ընդունված վարչական ակտերը դրանց հասցեատերերի կողմից, բնականաբար, ենթակա են պարտադիր կատարման, իսկ այն դեպքերում, երբ հասցեատերը չի կատարում իրավաբանական ուժ ստացած վարչական ակտը, օրենսդրությամբ սահմանված կանոնակարգումները հնարավորություն են տալիս վարչական մարմնին միակողմանի և առանց դատարանի միջամտության հասնել վարչական ակտի կատարմանը, ինչն էլ վարչական ակտի հարկադիր կատարման էությունն է:

Annotation

The article is dedicated to the features and problems of the procedure for the execution of monetary claims of public law, which is the main part of administrative acts. The administrative acts of the mentioned group affect the rights and responsibilities of a wide range of society, which leads to a great public interest in it and the need to highlight controversial issues in the legislation and practice in this area.

The purpose of the research is to highlight the main problems in the stage of enforcement of judicial acts, analyze their causes and present the necessary solutions. Within the framework of the article, the legislation and legal practice related to the enforcement of judicial acts were studied based on the analysis of judicial practice. An analysis of international experience and international legal standards was also carried out on separate issues, in conjunction with the legislative regulations of the Republic of Armenia.

As a result of the study and analysis of the topic, the author considered the procedure for the execution of public money claims as an administrative procedure based on the application and came up with a number of necessary legislative changes that can contribute to the improvement of the sector. The execution of an administrative act acts as a legal form of solving a "conflict" between the state and a natural or legal person in the field of public law, which further emphasizes the relevance and practical importance of studying the issue of the execution of administrative acts.

Administrative acts adopted by administrative bodies within their jurisdiction are naturally subject to mandatory execution by their addressees, and in cases where the addressee does not implement the administrative act that has legal force, the regulations established by the legislation enable the administrative body to unilaterally and without court intervention reach an administrative act, execution, which is the essence of enforcement of the administrative act.

Аннотация

Статья посвящена особенностям и проблемам порядка исполнения денежных требований публичного права, являющегося основной частью административных актов. Административные акты указанной группы затрагивают права и обязанности широких кругов общества, что приводит к большому общественному интересу к ним и необходимости освещения спорных вопросов в законодательстве и практике в этой сфере.

Цель исследования – выделить основные проблемы на стадии исполнения судебных актов, проанализировать их причины и представить необходимые пути решения. В рамках статьи на основе анализа судебной практики изучено законодательство и судебная практика, связанные с исполнением судебных актов. По отдельным вопросам также был проведен анализ международ-

ного опыта и международно-правовых стандартов во взаимосвязи с законодательными нормами Республики Армения.

В результате изучения и анализа темы автор рассмотрел порядок исполнения государственных денежных требований как административную процедуру на основании заявления, и предложил ряд необходимых законодательных изменений, которые могут способствовать совершенствованию процедуры исполнения государственных денежных требований. Исполнение административного акта выступает юридической формой разрешения «конфликта» между государством и физическим или юридическим лицом в сфере публичного права, что еще раз подчеркивает актуальность и практическую значимость изучения вопроса исполнения административного акта.

Административные акты, принятые административными органами в пределах их компетенции, естественно, подлежат обязательному исполнению их адресатами, а в случаях, когда адресат не исполняет административный акт, имеющий юридическую силу, нормы, установленные законодательством, позволяют административному органу в одностороннем и безвозмездном порядке вмешательство суда достигло административного акта. исполнение, которое является сущностью исполнения административного акта.

Հիմնաբառեր՝ հանրային իրավական դրամական պահանջ, վարչական ակտ, վարչական ակտի կատարում, վարչական վարույթ, կատարողական վարույթ, կատարողական վարույթի հարուցում:

Key words: public law monetary claims, administrative act, enforcement of administrative act, administrative procedure, administrative procedure, execution of enforcement proceedings.

Ключевые слова: публично-правовые денежные требования, административный акт, исполнение административного акта, административный процесс, исполнительный процесс, инициация исполнительного процесса.

ՍԻՄՈՆՈՎԱ ԻՐԻՆԱ

ՌԴ դատախազության համալսարանի ԳՀԻ քաղաքացիական, արբիտրաժային և վարչական դատավարությունների, վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ վարույթների դատախազության մասնակցության գիտական աջակցության բաժնի ավագ գիտաշխատող

SIMONOVA IRINA

Senior Researcher of the Department of Scientific Support of the Prosecutor's Participation in Civil, Arbitration and Administrative Proceedings, Proceedings on Administrative Offenses of the SRI of the University of the Prosecutor's Office of the Russian Federation

СИМОНОВА ИРИНА

Старший научный сотрудник отдела научного обеспечения участия прокурора в гражданском, арбитражном и административном процессе, производстве по делам об административных правонарушениях НИИ ФГКОУ ВО «Университет прокуратуры Российской Федерации»

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐՈՎ ՁԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆՆ ՈՒՂԴԱԾ ԴԱՏԱԽԱՋՈՒԹՅԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՅԻ ՇՈՒՐՋ*

ON THE ISSUE OF THE ACTIVITIES OF THE BODIES OF PROSECUTOR'S OFFICE AIMED AT PROTECTING THE RIGHTS OF BUSINESS ENTITIES BY THE MEASURES OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY*

К ВОПРОСУ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ, НАПРАВЛЕННОЙ НА ЗАЩИТУ ПРАВ СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕРАМИ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ*

1. Введение.

Современный период развития России характеризуется созданием организационно-правовых механизмов защиты добросовестного предпринимательства от криминального и административного давления, активным совершенствованием законодательной базы для ведения такой деятельности на основе соблюдения свободы предпринимательства и обеспечения добросовестной конкуренции между всеми участниками экономических отношений.

Соответствующие основополагающие принципы закреплены в ст. 34 Конституции Российской Федерации (далее – Конституция РФ), получив развитие в целом блоке законодательных решений¹, направленных на ослабление административного давления на все формы бизнеса (в первую очередь, малого и среднего). Кроме того, учрежден и институт уполномоченных по защите прав предпринимателей², что свидетельствует о стремлении реализовать действенную за-

* Հոդվածը ներկայացվել է 20.02.2024, գրախոսվել է 14.03.2024, ընդունվել է տպագրության 29.03.2024:

* The article was presented 20.02.2024, was reviewed 14.03.2024, was accepted to publication 29.03.2024.

* Статья представлена 20.02.2024, рецензирована 14.03.2024, принята в печать 29.03.2024.

¹ См., например: федеральные законы от 26.07.2006 № 135-ФЗ «О защите конкуренции», от 26.12.2008 № 294-ФЗ «О защите прав юридических лиц и индивидуальных предпринимателей при осуществлении государственного контроля (надзора) и муниципального контроля».

² См.: Федеральный закон от 07.05.2013 № 78-ФЗ «Об уполномоченных по защите прав предпринимателей в Российской Федерации».

щиту бизнеса от избыточного административного давления, коррупционных проявлений со стороны должностных лиц [1, с. 18-23] и др.

2. Основное исследование.

Органы прокуратуры традиционно вносят значительный вклад в защиту прав и законных интересов предпринимателей. Только в 2022 г. в соответствующей сфере ими выявлено¹ 214 177 нарушений (в 2021 г. – 201 266, в 2020 г. – 197 253, в 2019 г. – 186 948, 2018 г. – 181 317), за совершение которых уполномоченными органами административной юрисдикции и судами к административной ответственности привлечено 8692 лица (в 2021 г. – 8321, в 2020 г. – 7330, в 2019 г. – 7172, в 2018 г. – 6239). Для восстановления нарушенных прав предпринимателей прокурорами в суды направлено 4660 исков, заявлений, административных исковых заявлений (в 2021 г. – 3647, в 2020 г. – 3519, 2019 г. – 3033, в 2018 г. – 2765).

Следует обратить внимание, что деятельность органов прокуратуры в рассматриваемой сфере направлена на обеспечение баланса взаимоотношений между властью и бизнесом в сфере контрольно-надзорной деятельности, исполнения контрактов, оказания публичных услуг и предоставления государственной поддержки. Вместе с тем многочисленные законодательные акты в сфере предпринимательской деятельности не в полной мере закрепляют общие положения, обеспечивающие системную связь нормативных положений в различных актах и единство правовых принципов, а также изобилуют противоречиями [2].

В целях ограничения административного давления на бизнес прокурор может использовать различные способы, направленные на предупреждение издания органами власти и органами местного самоуправления незаконных правовых актов, что обеспечивается, например, путем участия в подготовке законопроектов (прокуроры участвуют в обсуждении их на заседаниях рабочих групп, комитетов представительных и исполнительных органов власти и т.д.); проведения правовой экспертизы проектов нормативных правовых актов (в том числе на наличие коррупциогенных факторов); осуществления мониторинга действующих региональных нормативных правовых актов на предмет выявления пробелов и несоответствий федеральному законодательству с учетом внесенных в него изменений. Например, благодаря позиции прокурора Курской области из Правил предоставления субсидий на развитие малого и среднего предпринимательства исключены незаконные нормы об отказе в предоставлении финансовой помощи в случае неявки претендента на заседание конкурсной комиссии².

Прокурорами выявляются нарушения, связанные с отсутствием необходимого правового регулирования, несвоевременным принятием органами государственной власти и местного самоуправления нормативных правовых актов, превышением ими своих полномочий при их издании³.

Так, в результате обращений в Генеральную прокуратуру Российской Федерации хозяйствующих субъектов была проведена проверка деятельности ФКУ «Росдормониторинг», выявившая

¹ Выборочные статистические данные из формы ОН «Надзор за исполнением законов, соблюдением прав и свобод человека и гражданина» за 2018–2022 гг., утверждена приказами Генерального прокурора Российской Федерации от 20.06.2018 № 368 и от 21.02.2022 № 98.

² См.: Обзор практики прокурорского надзора в сфере защиты прав субъектов предпринимательской деятельности, направленный Первым заместителем Генерального прокурора Российской Федерации от 03.03.2020 № 76/1-590-2019.

³ См., например: Обзор практики прокурорского надзора за законностью нормативных правовых актов органов государственной власти субъектов Российской Федерации и местного самоуправления в сфере защиты прав предпринимателей за 2019 год и I квартал 2020 г., направленный заместителем Генерального прокурора Российской Федерации от 01.06.2020 № 30-17-2020.

многочисленные факты волокиты и необоснованных отказов при оказании предпринимателям государственной услуги по выдаче разрешений на автомобильную перевозку крупногабаритных и (или) тяжеловесных грузов. Одной из причин сложившейся ситуации явилось отсутствие необходимого законодательного регулирования, что в последующем было устранено путем внесения дополнений в действующее федеральное законодательство¹.

Активно прокуроры применяют и средства судебного нормоконтроля в соответствии с полномочиями, предоставленными Федеральным законом от 17.01.1992 № 2202-1 «О прокуратуре Российской Федерации» и ст. 39 Кодекса административного судопроизводства (далее – КАС РФ), оспаривая в суде общей юрисдикции нормативные правовые акты, а также акты, обладающие нормативными свойствами, в порядке, предусмотренном главой 21 КАС РФ.

В частности, прокурор имеет право на обращение с административным иском о признании недействующими полностью или в части нормативных правовых актов (в том числе нарушающих права и свободы гражданина), издаваемых, в частности, федеральными органами исполнительной власти, Следственным комитетом Российской Федерации, представительными (законодательными) и исполнительными органами государственной власти субъектов Российской Федерации, органами местного самоуправления и их должностными лицами².

Административное дело об оспаривании нормативного правового акта рассматривается с участием прокурора (ч. 4 ст. 213 КАС РФ), что позволяет ему оценивать такой акт в аспекте защиты прав субъектов предпринимательской деятельности и дать соответствующее заключение по делу.

В соответствии с ч. 1 ст. 52 Арбитражного процессуального кодекса Российской Федерации (далее – АПК РФ), прокурор вправе обратиться в Суд по интеллектуальным правам с заявлениями об оспаривании нормативных правовых актов об интеллектуальных правах или акта об интеллектуальных правах, обладающего нормативными свойствами, в арбитражные суды – с заявлением об оспаривании ненормативных правовых актов органов государственной власти Российской Федерации, субъектов и органов местного самоуправления, затрагивающих права и законные интересы организаций и граждан в сфере предпринимательской и иной экономической деятельности. Часть 2 ст. 198 АПК РФ предоставляет прокурору также полномочие на обращение в арбитражный суд с соответствующим заявлением, если оспариваемый акт, решение и действие (бездействие) не соответствуют закону или иному нормативному правовому акту и нарушают права и законные интересы граждан, организаций в сфере предпринимательской и иной экономической деятельности, незаконно возлагают на них какие-либо обязанности, создают иные препятствия для осуществления такой деятельности.

Следует отметить, что в судебной практике должно обеспечиваться конституционное истолкование подлежащих применению нормативных положений³. Это предполагает, что в процессе реализации дискреционных полномочий по определению состава, соотношения и приоритета норм, подлежащих применению в конкретном деле, суды следуют такому варианту их интерпретации, при котором исключается ущемление гарантированных Конституцией РФ прав и свобод.

¹ См.: После вмешательства Генпрокуратуры России устранены недостатки нормативно-правового регулирования предоставления государственной услуги в сфере автоперевозок / Генеральная прокуратура РФ: URL: <https://epp.genproc.gov.ru/web/gprf/mass-media/news?Item=88493653> (дата обращения: 22.06.2023).

² См.: Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 25.12.2018 № 50 «О практике рассмотрения судами дел об оспаривании нормативных правовых актов и актов, содержащих разъяснения законодательства и обладающих нормативными свойствами» (п. 9).

³ См.: постановления Конституционного Суда РФ от 30.03.2021 № 9-П, от 20.01.2021 № 2-П, от 19.05.2020 № 25-П, от 28.11.2019 № 37-П, от 21.01.2019 № 6-П и др.

В ч. 3 ст. 13 АПК РФ закреплено, что при рассмотрении дела арбитражный суд приходит к выводу о несоответствии закона, примененного или подлежащего применению в рассматриваемом деле, Конституции РФ, арбитражный суд обращается в Конституционный Суд Российской Федерации (далее – Конституционный Суд РФ) с запросом о проверке конституционности этого закона. Поэтому установленные судами случаи несоответствия подлежащего применению нормативного правового акта закону или иному нормативному правовому акту, имеющему большую юридическую силу, требуют особого внимания прокуроров в целях последующего оспаривания таких нормативных актов.

При реализации соответствующих полномочий прокуроры ориентируются на действующие разъяснения судебной практики, которые позволяют обратиться в суд с указанными требованиями только в целях защиты неопределенного круга граждан, организаций – субъектов предпринимательской и иной экономической деятельности, а также публичных интересов в соответствующей сфере¹. Уникальность статуса прокурора в судопроизводстве по сравнению с другими его участниками, в том, что ему присуща только процессуальная заинтересованность в исходе дела, которая предполагает ожидание законного и обоснованного судебного решения [3; 193]. Такая заинтересованность прокурора в силу его компетенции отличается от заинтересованности иных органов публичной власти, организаций и граждан, участвующих в процессе в интересах других лиц, поскольку не ограничена ведомственным или иным узкопрофильным интересом, а всегда обусловлена элементом государственности.

Государственно-правовой характер деятельности прокурора по обеспечению верховенства закона, единства и укрепления законности заключается, в том числе, и в вопросах привлечения к административной ответственности в рамках компетенции арбитражных судов. Как показал приведенный выше анализ статистических данных органы прокуратуры наступательно реализуют полномочия и в сфере административного преследования. В частности, принимаются меры реагирования по фактам неправомерного использования бюджетных средств, выделенных на поддержку предпринимателей, незаконных отказов в оказании им финансовой помощи. Например, в результате проведенной прокуратурой Удмуртской Республики проверки выявлены нарушения условий предоставления субсидий сельскохозяйственному предприятию Увинского района СПК «Колхоз им. Ленина» на развитие элитного семеноводства, что послужило основанием привлечения министра сельского хозяйства и продовольствия региона к административной ответственности за нарушение условий предоставления субсидий (ст. 15.15⁵ Кодекса Российской Федерации об административных правонарушениях Российской Федерации; далее – КоАП РФ)².

Вместе с тем, влияние на развитие бизнеса могут оказывать противоправные деяния, напрямую не связанные с экономической сферой, например, выражающиеся в различных злоупотреблениях субъектов естественных монополий (сетевых организаций) при подключении предпринимателей к инженерным сетям. Так, в связи с нарушением сроков рассмотрения МУП «Водоканал» заявок юридического лица на подключение к централизованной системе водоотведения по ини-

¹ См.: Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 28.06.2022 № 21 «О некоторых вопросах применения судами положений главы 22 Кодекса административного судопроизводства Российской Федерации и главы 24 Арбитражного процессуального кодекса Российской Федерации» (п. 13); постановление Пленума Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации от 23.03.2012 № 15 «О некоторых вопросах участия прокурора в арбитражном процессе» (п. 3).

² См.: Обзор практики прокурорского надзора в сфере защиты прав субъектов предпринимательской деятельности, направлен Первым заместителем Генерального прокурора РФ от 03.03.2020 № 76/1-590-2019.

циативе прокурора виновные лица привлечены к административной ответственности, предусмотренной ч. 1 ст. 9.21 КоАП РФ – нарушение правил (порядка обеспечения) недискриминационного доступа, порядка подключения (технологического присоединения)¹.

В современных условиях обеспечение развития предпринимательства приобрело высокую экономическую и общественную значимость, результатом этого явились законодательные изменения, направленные на совершенствование механизма назначения административного наказания за совершение административного правонарушения юридическим лицом, в том числе и в виде административного штрафа – доминирующего вида наказания для таких субъектов.

В основе решения о привлечении к административной ответственности субъектов предпринимательской деятельности заложен принцип соблюдения оптимального баланса прав и свобод привлекаемого к ответственности лица и публичного интереса, направленного на эффективную защиту личности, общества и государства от правонарушений. Системообразующим условием наступления административной ответственности юридического лица является установление вины лица, совершившего противоправное действие (бездействие), а сомнения в его виновности толкуются в пользу этого лица (ч. 4 ст. 1.5 КоАП РФ). Совершение правонарушения юридическим лицом это всегда действие (бездействие), действующих от его имени физических лиц, в этой связи законодатель, решая вопрос о привлечении к ответственности юридического лица, исходит из обстоятельств, характеризующих форму вины соответствующих физических лиц, но не считает ее тождественно равной. Именно всесторонний и комплексный анализ юридически значимых обстоятельств совершенного правонарушения влияет на индивидуализацию административной ответственности, что позволяет назначить справедливое наказание виновному лицу. Целью же наказания юридического лица является воздействие на волю и сознание связанных с ним физических лиц, что позволяет добиться частной превенции административных правонарушений².

В рамках реализации перечня поручений Президента Российской Федерации (утв. 23.02.2019 № Пр-277) и в целях наибольшей экономической защищенности субъектов предпринимательства законодатель в 2022 г. внес изменения³, в частности позволяющие:

- освобождать юридическое лицо от наказания если его работник (его единоличный исполнительный орган, имеющий статус юридического лица) привлечен к административной ответственности, а самим юридическим лицом приняты все, предусмотренные законодательством Российской Федерации меры для соблюдения правил и норм, за нарушение которых предусмотрена ответственность (ч. 4 ст. 2.1 КоАП РФ);

¹ См.: Обзор практики прокурорского надзора в сфере защиты прав субъектов предпринимательской деятельности направлен Первым заместителем Генерального прокурора РФ от 03.03.2020 № 76/1-590-2019.

² См.: Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 14.04.2020 № 17-П «По делу о проверке конституционности части 2 статьи 2.1, части 1 статьи 2.2, части 3 статьи 11.15¹ и пункта 5 части 1 статьи 29.10 Кодекса Российской Федерации об административных правонарушениях, статьи 12² Федерального закона «О транспортной безопасности», подпунктов 36, 37, 39, 45 пункта 5 и подпунктов 1, 2, 8 пункта 7 требований по обеспечению транспортной безопасности, в том числе требований к антитеррористической защищенности объектов (территорий), учитывающих уровни безопасности для различных категорий объектов транспортной инфраструктуры и транспортных средств морского и речного транспорта, в связи с жалобой акционерного общества «Пассажирский Порт Санкт-Петербург «Морской фасад».

³ См.: федеральные законы от 26.03.2022 № 70-ФЗ «О внесении изменений в Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях» и от 14.07.2022 № 290-ФЗ «О внесении изменений в Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях и статью 1 Федерального закона «О внесении изменений в Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях».

- заменять административное наказание в виде штрафа на предупреждение, если правонарушение совершено впервые и отсутствует причинение вреда или возникновения угрозы причинения вреда жизни и здоровью людей, объектам животного и растительного мира, окружающей среде, объектам культурного наследия (памятникам истории и культуры) народов Российской Федерации, безопасности государства, угрозы чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера, а также при отсутствии имущественного ущерба (ст. 3.4 КоАП РФ);
- ограничивать размер подлежащего уплате административного штрафа юридическим лицам, являющимся социально ориентированным некоммерческим организациям и являющимся субъектами малого и среднего предпринимательства юридическим лицам, отнесенным к малым предприятиям, в том числе к микропредприятиям (4.1² КоАП РФ).

Также интерес представляет применение положений ч. 5, 6 ст. 4.4 КоАП РФ, регламентирующих запрет на суммирование административных штрафов за правонарушения, выявленные в ходе одного контрольного (надзорного) мероприятия, и объединенные одним составом административного правонарушения. Дискуссионными, в частности, является вопрос о возможности применения положений ч. 1³⁻³ ст. 32.2 КоАП РФ к делам об административных правонарушениях, возбужденных прокурорами при осуществлении надзора. Так, в силу указанной нормы административный штраф за административные правонарушения, выявленные в ходе осуществления государственного контроля (надзора), муниципального контроля, может быть уплачен в половинном размере в течение двадцати дней со дня вынесения постановления по делу (за исключением некоторых приведенных в рассматриваемой норме статей КоАП РФ). Под государственным контролем (надзором), муниципальным контролем понимается деятельность соответствующих органов, направленная на предупреждение, выявление и пресечение нарушений обязательных требований, а также принятию предусмотренных законодательством Российской Федерации мер по устранению последствий и (или) восстановлению правового положения, существовавшего до возникновения таких нарушений¹. В свою очередь, на органы прокуратуры возложены полномочия по возбуждению дела об административном правонарушении при осуществлении надзора за соблюдением Конституции РФ и исполнением законов, что терминологически не совпадает с приведенном выше понятием «государственного контроля (надзора), муниципальным контролем».

Учитывая, что внесенные в КоАП РФ изменения, направлены на либерализацию административной ответственности за совершение административных правонарушений субъектами предпринимательской деятельности, полагаем, что распространение положений о предоставлении возможности уплаты штрафа в 50% размере от суммы, указанной в постановлении по делу об административном правонарушении, возбужденному прокурором, будет способствовать не только реализации конституционного принципа справедливости и юридического равенства лиц, привлекаемых к ответственности, но и повысит уровень уплаченных в добровольном порядке штрафов. Кроме того, такой подход позволит уменьшить нагрузку на органы административной юрисдикции и суды при обжаловании постановлений по делу об административных правонарушениях, а также нагрузку на судебных приставов-исполнителей по взысканию наложенных платежей.

Также безусловный интерес представляет и мнение Конституционного Суда РФ², в соответствии с которым одностороннее предпочтение публичных интересов и безусловное умаление

¹ См.: Федеральный закон от 31.07.2020 № 248-ФЗ «О государственном контроле (надзоре) и муниципальном контроле в Российской Федерации» (ч. 1 ст. 1).

² См.: постановления Конституционного Суда РФ от 18.07.2003 № 14-П, от 18.05.2015 № 10-П.

частных не служит общественному благу, а идет вразрез с ним, поскольку предназначением субъекта предпринимательской деятельности является, в частности, его деятельность, направленная на извлечение прибыли, позволяющей выполнять свои обязанности и нести имущественную ответственность.

3. Заключение.

Таким образом, принимаемые решения о привлечении субъектов предпринимательской деятельности к административной ответственности направлены не только на восстановление прав и интересов государства, общества и граждан, но и на реализацию конституционного принципа добросовестной конкуренции.

Резюмируя вышесказанное, следует отметить, что органы прокуратуры обладают достаточно широким объемом полномочий, реализация которых позволяет гарантировать многогранную защиту предпринимательской деятельности, поддерживая баланс частных и публичных интересов, путем как ограничения злоупотребления правом самими субъектами предпринимательской деятельности, так и обеспечения защиты их прав и законных интересов.

Գրականության ցանկ / Bibliography / Библиографический список

1. Абакумова Е.Б. К вопросу о формировании двухуровневой модели института уполномоченных по защите прав предпринимателей в Российской Федерации // Государственная власть и местное самоуправление. 2018. № 6.
2. Предпринимательское право России: итоги, тенденции и пути развития: монография / отв. ред. Е.П. Губин. М.: Юстицинформ, 2019.
3. Участие прокурора в гражданском судопроизводстве: монография. М.: Проспект. 240 с.

Ամփոփագիր

Հոդվածում վերլուծվում են պետության կողմից ձեռնարկված միջոցները «բիզնեսի և դատախազության մարմինների գործունեության վրա վարչական ճնշումը նվազեցնելու համար»՝ տնտեսվարող սուբյեկտների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում: Ներկայացված են առաջարկություններ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Ռուսաստանի Դաշնության օրենսդրության մեջ լրացումներ կատարելու վերաբերյալ, որոնք ուղղված են տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից վարչական իրավախախտումների կատարման համար վարչական պատասխանատվության ազատականացմանը: Նման փոփոխությունները կնպաստեն ոչ միայն պատասխանատվության ենթարկվող անձանց արդարության և իրավական հավասարության սահմանադրական սկզբունքի իրականացմանը, այլև կբարձրացնեն կամավոր կարգով վճարված տուգանքների մակարդակը:

Annotation

The article analyzes the measures taken by the state in order to reduce administrative pressure on business and the activities of the prosecutor's office in the field of protection of the rights of business entities. The proposals on amendments to the legislation of the Russian Federation on administrative offenses aimed at liberalizing administrative responsibility for the commission of administrative

offenses by business entities are presented. Such changes will not only contribute to the implementation of the constitutional principle of justice and legal equality of persons brought to justice, but will also increase the level of voluntarily paid fines.

Аннотация

В статье проанализированы меры, принимаемые государством в целях снижения административного давления на бизнес и деятельность органов прокуратуры в сфере защиты прав субъектов предпринимательской деятельности. Представлены предложения по внесению дополнений в законодательство Российской Федерации об административных правонарушениях, направленные на либерализацию административной ответственности за совершение административных правонарушений субъектами предпринимательской деятельности. Такие изменения будут способствовать не только реализации конституционного принципа справедливости и юридического равенства лиц, привлекаемых к ответственности, но и повысят уровень уплаченных в добровольном порядке штрафов.

Հիմնաբառեր՝ օրինականություն, ձեռնարկատիրական գործունեության սուբյեկտների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանություն, դատախազության մարմիններ, վարչական հետապնդում:

Keywords: legality, protection of the rights and legitimate interests of business entities, prosecutor's offices, administrative prosecution.

Ключевые слова: законность, защита прав и законных интересов субъектов предпринимательской деятельности, органы прокуратуры, административное преследование.

ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԻՐԱՎՈՒՆՔ / PRIVATE LAW / ЧАСТНОЕ ПРАВО

ՇԱՖԱԼՈՎԻՉ ԱՆՆԱ

*Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
Բելառուսի պետական ​​​​տնտեսագիտական ​​​​համալսարանի իրավունքի
տեսության և պատմության ամբիոնի դոցենտ*

SHAFALOVICH HANNA

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Belarusian State Economic University
Department of Theory and History of Law*

ШАФАЛОВИЧ АННА

*Кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры теории и истории права
Белорусского государственного экономического университета*

**ԱՐՇԵՍԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՄՏՈՐՈՒՄՆԵՐ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ***

**REFLECTIONS ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND HUMAN CONSCIOUSNESS IN THE
CONTEXT OF LAW***

**РАЗМЫШЛЕНИЯ ОБ ИСКУССТВЕННОМ ИНТЕЛЛЕКТЕ И ЧЕЛОВЕЧЕСКОМ СОЗНАНИИ
В КОНТЕКСТЕ ПРАВА***

1. Введение.

Как человек, для которого вопросы (под)сознания, правосознания не пустой звук, предлагаю для обсуждения вопрос нетипичный для научных форумов по проблемам внедрения искусственного интеллекта (далее – ИИ) в правовую деятельность, а именно – вопрос о гранях соотношения ИИ и сознания человека в праве. Насколько мне известно, этот вопрос предметно ранее не исследовался.

2. Основное исследование.

В первую очередь относительно наличия элементов сознания у ИИ отметим, что помимо основной «способности действовать» автономно, без постороннего контроля, ИИ обладает вторичными способностями к самообучению даже на начальной стадии своего существования. Д.Ю. Михайлов и А.В. Попова предполагают, что «роботы с ИИ смогут формировать определенное представление об окружающей действительности и о себе» [88, с. 269]. М.А. Филипе, помимо автономии действия, выделяет «формирование у машины субъективного опыта (переживаний)» событий внешнего мира, как ключевой признак будущего электронного лица» [1, с. 11–12]. На скорое приобретение устойчивого автономного сознания ИИ указывают также способность последнего к субъективному отчету об этих событиях и ответной реакции на них.

* Հոդվածը ներկայացվել է 04.03.2024, գրախոսվել է 18.03.2024, ընդունվել է տպագրության 29.03.2024:

* The article was presented 04.03.2024, was reviewed 18.03.2024, was accepted to publication 29.03.2024.

* Статья представлена 04.03.2024, рецензирована 18.03.2024, принята в печать 29.03.2024.

Полагаем, суть происходящего внедрения ИИ во все виды правовой деятельности как нельзя лучше отражает название круглого стола, проведенного совместно Санкт-Петербургским университетом технологий управления и экономики и Белорусским государственным экономическим университетом — «Искусственный интеллект в окнах Овертона...». А именно, наблюдается настойчивое продвижение технологии ИИ и приучение (приручение) массового сознания людей к неизбежности использования этой технологии. На возражения, дескать на научных площадках обсуждаются все стороны ИИ (как положительные, так и негативные), мы отметим, что там происходит не решение вопросов относительно выявленных рисков и угроз внедрения ИИ в деятельность, а забалтывание проблем, появившихся вследствие внедрения ИИ, и в первую очередь, самого вопроса о необходимости такого внедрения. Полагаем, такой жизненной необходимости нет вообще, поскольку мы даже не пытались использовать весь потенциал права человеческого (имею в виду механизмы его самосовершенствования, саморегуляции и самоисполнения, использования человеческой созидательной и творческой деятельности в правотворчестве, в правореализации, в развитии культуры и правосознания), чтобы «расписаться в его бессилии» для решения актуальных задач устойчивого и динамичного развития правовой системы. Экстенсивный характер современного права делает его совершенно неэффективным средством социального контроля и свидетельствует о неправильно выбранной стратегии в развитии права. Поэтому мы не считаем, что внедрение ИИ в правовую деятельность выступает средством для усовершенствования человеческого права. Судя по всему, решая малые проблемы мы создаем большие. Решая проблемы человеческого права с помощью ИИ, мы ставим под угрозу само его существование, как проявления божественного сознания.

Вспомните, как давно мы не обсуждали вопросы традиционной юриспруденции. Вместо этого юристы занялись какими-то обсуждениями вопроса «ИИ — это объект правового регулирования или его субъект?». Все научные и, скорее, около научные обсуждения ИИ в праве — это не решение проблем совершенствования человеческого права. Полагаем, в контексте окон Овертона, происходит легитимация *иного*, нечеловеческого сознания и установления сверхконтроля последнего над сознанием и правом человеческим. Хорошим или плохим было и пока еще остается человекотворное право, но оно человекоцентрированное.

В то время, как уровень осознания ИИ и реальных наработок по уточнению его правового статуса юриспруденцией очень низок, ИИ стремительно покоряет один за другим другой виды человеческой деятельности, создавая конкуренцию человеку, а в последствии и вытесняя его. Неумолимо быстро приближается момент создания сверхсильного ИИ, и вообще есть основания считать, что уровень развития этой технологии уже сейчас на порядки выше, чем доводится СМИ до массового сознания. Несмотря на все высказанные учеными предостережения, снова срабатывает принцип «собака лает, а караван идет».

Кроме того, надо признаться, мы по сути ничего об ИИ не знаем. Мы даже не знаем ни выгодоприобретателей, ни даже имен авторов-разработчиков этой технологии, несмотря на то, что это абсолютное право. И одних отговорок, мол, правообладателями являются ТНК, уже недостаточно. То, что бенефициарами этого внедрения являются не национальные государства и не простые граждане, надеюсь, уже очевидно всем. Выгодоприобретателем от внедрения ИИ считаем очень малочисленный круг агентов ультраглобализации, стоящих за ТНК и ведущими инвестиционными фондами. Субъекты, настойчиво и даже агрессивно продвигающие внедрение ИИ в человеческую деятельность, очевидно, имеют далеко идущие планы по вытеснению человека из традиционных для него сфер, и, следовательно, маргинализации, деградации или утраты им приобретенных навыков, в том числе мыслительной и иной сознательной деятельности.

Эта тенденция дегуманизации права (расчеловечивания) в технологическом плане (а есть еще биологический — в плане биоэтики и соматических прав человека) нами понимается как утрата человеком значимости в качестве основного субъекта правоотношений и вытеснение человека из традиционных видов деятельности вследствие его недостаточной функциональной эффективности. К слову, говоря о дегуманизации права, надо помнить, что она проявляется не только в надлении нетрадиционных для права субъектов правосубъектностью (например, электронное лицо [13, с. 36–55; 1, с. 30–32] или электронное административное лицо), не только в вытеснении человека из цепочки «норма-адресат» посредством машинописанного и машиноисполняемого права, не только в экспансии технологических норм, которая ведет к вытеснению норм правовых, но и в киборгизации одних и деградации других людей по мере их самоустранения или устранения от освоенных ими видов деятельности, в том числе в правовой сфере. К слову, согласно п. 2 ст. 3 Закона Республики Беларусь «О нормативных правовых актах», принятого 17.07.2018 г. № 130-З, технические нормативные акты признаны правовыми. К слову, Т.Я. Хабриева вообще утверждает об «утрате правом нормативности» [10, с. 13].

Так вот дальнейшее ослабление социального регулятора права прослеживается также в том, что возникшее под воздействием искусственного интеллекта платформенное право уже сейчас «стало соперничать с правом государства и привело к совершенствованию искусственного интеллекта, угрожающего уже самому существованию человека» [5, с. 105–106].

В этом контексте закономерно укрепляется инженерно-техническое правопонимание [2], по мнению Т.Я. Хабриевой, конкурирующее с гуманитарным [10, с. 13].

Параллельно тенденция дегуманизации права, технократизации государства (электронное государство) имеет место еще такие тенденции, как «юридическое оформление правосубъектности цифровых сущностей, которое лоббируется интернациональным капиталом, может привести к стиранию в праве фундаментальных различий между привычными субъектами и объектами правовых отношений – людьми и предметами» [10, с. 9]; «гибридизация в результате конвергенции с технологическими инновациями и практиками; превращение из нормативной в автоматизированную нормативно-когнитивную систему; конвергенцию содержания и формы права, нормативного и индивидуального правового регулирования; модификацию ряда его свойств, таких как нормативность и формальная определенность; ревизию идейных оснований права, его фундаментальных принципов – гуманизма, свободы воли, равенства и справедливости» [10, с. 5]. Отсюда возникает необходимость в новом прочтении принципа гуманизма, весьма кстати закрепленном белорусским законодателем в обновленном 17.07.2023 г. Законе «О нормативных правовых актах» (ст. 6) среди иных принципов нормотворческой деятельности. Полагаем, он призван сдерживать тотальную цифровизацию.

По поводу скорости дегуманизации права идут споры. Одни считают, что тенденции дегуманизации идут весьма быстро, побеждая своих гуманистических оппонентов» [3, с. 244]. Другие, как Т.Я. Хабриева, считают, что «право по-прежнему антропоцентрично, нацелено на то, чтобы защитить человека от разного рода угроз, в том числе генерируемых стремительно развивающейся антропотехносферой. ... Однако его динамика сигнализирует о наличии предпосылок для изменения одной из фундаментальных основ права. ... Под действием технологического фактора происходит размывание привычного концепта человека в праве, как и человеческого общества...» [10, с. 9].

Кроме того, ограничения для ИИ начального уровня, устанавливаемые человеком, не являются непреодолимыми ограничениями для сверхсильного ИИ. Он может найти пути, как обойти эти запреты при видимости их соблюдения. С другой стороны, закладывая алгоритмы поведения в

безэмоциональное существо ИИ в критических ситуациях морального выбора, например, выбора меньшей жертвы при ДТП с участием автомобиля, управляемого с помощью ИИ, мы сами для себя открываем грани человеческого сознания и границы допустимого для него.

Важно иметь в виду, что следующий (после информационных технологий) виток технологического роста будет происходить уже на базе технологий сознания. Поэтому в контексте обеспечения устойчивого (безопасного) динамичного развития общества и государства, в контексте реализации стратегического планирования надо учитывать, что за способностью ИИ к самообучению уже в неотдаленной перспективе последует способность к самоосознанию, и тогда, придется пересматривать все существующие «антропоцентричные» положения правовой системы. А это значит, что ИИ нужно будет рассматривать как иную форму сознания, возможно даже не всегда дружелюбную сознанию человека. Следовательно, человеческое сознание нужно, как минимум, сохранить до тех времен, в том числе, не растеряв имеющиеся навыки специалистов в различных сферах правовой деятельности. А такой риск существует, поскольку есть соблазн «переложить на плечи» ИИ многочисленные рутинные операции в правовой сфере. С учетом автономности деятельности, непрозрачности алгоритмов и постоянно растущей скорости обработки информации, усложнения решаемых ИИ запросов, недостаточной возможности оспорить результаты алгоритмов задача по контролю за деятельностью даже сертифицированного ИИ значительно усложняется. Между тем, искусственный интеллект «полезен, пока подконтролен человеку» [7].

В связи с вышеизложенным А.И. Овчинников ставит задачу перед правоведами — защитить человечество от поглощения технократической парадигмой цифровой цивилизации. В.В. Лапаева также заявляет о «необходимости противостоять разрушительному потенциалу... технологий с тем, чтобы сохранить техно-гуманитарный баланс, до сих пор удерживающий человечество от самоуничтожения» [6, с. 4]. Она отмечает «качественно новый, постчеловеческий по своей направленности характер высоких технологий XXI века, которые меняют не только внешнюю по отношению к человеку среду, но и самого человека — его сознание, его психические и физические характеристики» [6, с. 4].

Задачу сохранения антропоцентричности правовой системы С.Ю. Кашкин и А.В. Алтухов предлагают решить в рамках новой парадигмы «экологически дружелюбного» человеку т.н. «экосистемного права», но опять же, как бы парадоксально это не выглядело, в том числе с помощью ИИ «нового уровня» [4, с. 31]. К слову, в указанных исследованиях С.Ю. Кашкин не уточняет оснований, почему экосистемное право, в отличие от платформенного и сетевого права, должно быть дружелюбным к человеку.

3. Заключение.

Таким образом, полагаем, проблема внедрения ИИ в правовую деятельность — это не технологическая проблема и даже не проблемы правового регулирования нового субъекта правоотношений — это серьезный вызов самому человеческому сознанию и, одновременно один из, возможно, последних шансов человеку самоосознать себя, как богочеловека, а не как зверочеловека или биокомпьютер. С одной стороны, ставка в игре в цифровизацию может быть слишком высокой для человеческой цивилизации, поскольку под вопросом оказывается само ее существование, ведь вред и ущерб, причиненные правовому регулированию, безопасному и устойчивому развитию человека компенсировать не представляется возможным. С другой стороны, это может стать точкой роста массового человеческого сознания.

Գրականության ցանկ / Bibliography / Библиографический список

1. Filipe M. A. The Legal Status of Artificially Intelligent Robots: Personhood, Taxation and Control: dissertation submitted to Tilburg University to qualify for the Degree of Master of Laws (LL.M.) in International Business Law// SSRN Electronic Journal. 2017. Vol. 6. 68 p.
2. Иванов А.А. Цифровая этика и право. URL: https://zakon.ru/blog/2020/12/7/cifrovaya_etika_i_pravo, (дата обращения 20.10.2023).
3. Ильин А.Н. Западная толерантность: господство демократии или наступление дегуманизации // Вестник МГУ. Серия Социология и политология. 2020. Т. 26. № 3. С. 227-246.
4. Кашкин С.Ю. Искусственный интеллект и формирование новейших направлений развития современного права / С. Ю. Кашкин // Право.by. – 2023. – № 5. – С. 25–33.
5. Кашкин С.Ю. Роль искусственного интеллекта в становлении платформенного права и его эволюции в направлении концепции права экосистем / С. Ю. Кашкин, А. В. Алтухов // Lex russica. – 2022. – Т. 75. – № 1. – С. 94–108.
6. Лапаева В.В. Право техногенной цивилизации перед вызовами технологической дегуманизации / В. В. Лапаева // Право. Журнал Высшей школы экономики. 2021. № 3. С. 4–35.
7. Мательский А.Ф. Нормотворчество в цифровом формате как эволюционный этап развития электронного государства. URL: <https://pravo.by/pravovaya-informatsiya/pravo-sovremennoy-belarusi-istoki-uroki-dostizheniya-i-perspektivy/2021/normotvorchestvo-v-tsifrovom-formate-kak-evolyutsionnyy-etap-razvitiya-elektronogo-gosudarstva/> – Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. (дата обращения: 26.10.2023).
8. Михайлов Д.Ю. Правовое регулирование искусственного интеллекта – дегуманизация права? / Д.Ю. Михайлов, А.В. Попова // Образование и право. 2020. № 8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-regulirovanie-iskusstvennogo-intellekta-degumanizatsiya-prava> (дата обращения: 26.10.2023). С. 267-271.
9. Овчинников А.И. Права человека в условиях цифровой трансформации общества и государства / А.И. Овчинников // Вестник юридического факультета Южного Федерального университета. 2021. Т.4. № 8. С. 93-98.
10. Хабриева Т. Я. Идентификация права в современной социальной регуляции / Т.Я. Хабриева // Вопросы философии. 2021. № 12. С. 5–17.
11. Хабриева Т.Я. Перспективные способы кодирования социального опыта, трансляции юридических норм и программирования правового поведения // Хабриева Т.Я., Черногор Н.Н. Будущее права. Наследие академика В.С. Степина и юридическая наука. М.: Российская академия наук: Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации; ИНФРАМ, 2020. С. 134–152.
12. Шафалович А.А. Внедрение искусственного интеллекта в нормотворческую деятельность в контексте инновационного государства / А.А. Шафалович // Право.by. – 2023. – № 5. – С. 13–20.
13. Ястребов О.А. Правосубъектность электронного лица: теоретико-методологические подходы // Труды Института государства и права РАН. – 2018. – Т. 13. – № 2. – С. 36–55.

Ամփոփագիր

Հոդվածը նվիրված է մարդու գիտակցության ասպեկտների ուսումնասիրությանը՝ իրավական գործունեության մեջ արհեստական բանականության տեխնոլոգիայի ներդրման համատեքստում: Հոդվածում քննարկվում են գերզոր արհեստական բանականության մեջ գիտակցության տարրերի առկայության հարցերը, իրավունքի մեջ արհեստական բանականության տեխնոլոգիայի կիրառման արդիականության հարցերը, իրավական գործունեության մեջ արհեստական բանականության ներդրման արդյունքում մարդկային գիտակցության դեմ ուղղված մարտահրավերները, տեխնոլոգիական առումով իրավունքի ապամարդկայնացման հիմնախնդիրները՝ իրավական գործունեության մեջ արհեստական բանականության ներդրման ազդեցության տակ:

Իրավունքի ապամարդկայնացումը մեր կողմից հասկացվում է որպես մարդկային նշանակության կորուստ՝ որպես իրավահարաբերությունների հիմնական սուբյեկտ և մարդու հեռացումն ավանդական գործունեությունից՝ վերջինիս ոչ բավարար ֆունկցիոնալ արդյունավետության պատճառով: Նշվածը դրսևորվում է ոչ միայն իրավունքի ոչ ավանդական սուբյեկտներին (օրինակ՝ էլեկտրոնային անձին կամ էլեկտրոնային վարչական անձին) իրավասուբյեկտություն ընձեռելով, ոչ միայն մարդուն «նորմ-հասցեատեր» շղթայից հեռացնելով իրավունքի ավտոմատացման արդյունքում, ոչ միայն տեխնոլոգիական նորմերի ընդլայնմամբ իրավական նորմերի չեզոքացման արդյունքում, այլ նաև որոշ մարդկանց կիբորգացմամբ և այլոց դեգրադացմամբ՝ իրենց կողմից իրականացվող գործունեության, այդ թվում՝ իրավական ոլորտում, տեսակներից՝ ինքնահեռացման կամ հեռացման միջոցով:

Annotation

This article is dedicated to the study of aspects of human consciousness in the context of the introduction of artificial intelligence technology in legal activity. The article considers the issues of presence of elements of consciousness in superpower artificial intelligence, the issues of relevance of the use of artificial intelligence technology in law, challenges to human consciousness as a result of the introduction of artificial intelligence in legal activity, the issues of dehumanisation of law in technological terms under the influence of the introduction of artificial intelligence in legal activity.

We accept the dehumanisation of law as the loss of human significance as the main subject of legal relations and the displacement of humans from traditional activities due to their insufficient functional efficiency. It is manifested not only in giving legal personality to non-traditional subjects of law (e.g., electronic person or electronic administrative person), not only in the displacement of a human being from the chain "norm-addressee" by means of machine-written and machine-executed law, not only in the expansion of technological norms, which leads to the displacement of legal norms, but also in the cyborgisation of some people and the degradation of others in the process of their self-removal or elimination from the activities they have mastered, including in the legal sphere.

Аннотация

Настоящая статья посвящена исследованию аспектов сознания человека в контексте внедрения технологии искусственного интеллекта в правовую деятельность. В ней рассмотрены вопро-

сы наличия элементов сознания у сверхсильного искусственного интеллекта, вопросы уместности использования технологий искусственного интеллекта в праве, вызовы человеческому сознанию в результате внедрения искусственного интеллекта в правовую деятельность, вопросы дегуманизации права в технологическом плане под воздействием внедрения искусственного интеллекта в правовую деятельность.

Дегуманизация права понимается нами как утрата человеком значимости в качестве основного субъекта правоотношений и вытеснение человека из традиционных видов деятельности вследствие его недостаточной функциональной эффективности. Она проявляется не только в наделении нетрадиционных для права субъектов правосубъектностью (например, электронное лицо или электронное административное лицо), не только в вытеснении человека из цепочки «норма-адресат» посредством машинописанного и машиноисполняемого права, не только в экспансии технологических норм, которая ведет к вытеснению норм правовых, но и в киборгизации одних и деградации других людей по мере их самоустранения или устранения от освоенных ими видов деятельности, в том числе в правовой сфере.

Հիմնարարներ՝ արհեստական բանականություն, իրավաստեղծ գործունեություն, նորարարական զարգացում, իրավունքի ապամարդկայնացում, թվայնացում, էլեկտրոնային իրավաբանական անձ:

Keywords: artificial intelligence, rule-making, innovative development, dehumanisation of law, digitalisation, electronic legal entity.

Ключевые слова: искусственный интеллект, нормотворческая деятельность, инновационное развитие, дегуманизация права, цифровизация, электронное юридическое лицо.

**ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ ԿՐԻՄԻՆԱԼՈԳԻԱ / CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY /
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ****ԱԲԴՐԱՇԵՎ ՌՈՒՍԼԱՆ**

Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, Ղազախստանի Հանրապետության գերագույն դատարանին առընթեր արդարադատության ակադեմիայի քրեաիրավական դասընթացների գիտակրթական կենտրոնի պրոֆեսոր

ABDRASHEV RUSLAN

Doctor of Legal Sciences, Professor of the Scientific and Educational Center of Criminal Law Disciplines of the Academy of Justice under the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan

АБДРАШЕВ РУСЛАН

Доктор юридических наук, профессор Научно-образовательного центра уголовно-правовых дисциплин Академии правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан

ԱՅՄԱԳԱՆԲԵՏՈՎ ԹԱԼԳԱՏ

Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, Ղազախստանի Հանրապետության գերագույն դատարանին առընթեր արդարադատության ակադեմիայի գիտական ծրագրերի և նախագծերի կենտրոնի ղեկավար

AIMAGANBETOV TALGAT

Candidate of Legal Sciences, Director of the Center for Academic Programs and Projects of the Academy of Justice under the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan

АЙМАГАНБЕТОВ ТАЛГАТ

Кандидат юридических наук, директор Центра академических программ и проектов Академии правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан

**ԱՎԱԲԵԿՉՈՒԹՅԱՆԸ ՀԱԿԱՋԴԵԼՈՒ ՊԱՐԱԴԻԳՄԸ ՂԱԶԱԽՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ*****PARADIGM OF ANTI-TERRORISM IN THE
REPUBLIC OF KAZAKHSTAN*****ПАРАДИГМА ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТЕРРОРИЗМУ
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН*****1. Введение.**

В условиях мирового экономического кризиса, обострения социально-экономических катаклизмов и роста преступности возникает целесообразность повышения эффективности защиты национальной безопасности Республики Казахстан посредством углубленного анализа отечественных и международных нормативно-правовых актов, связанных с противодействием терроризму. На сегодняшний день совершенствование нормативно-правовой базы является одним из эффективных рычагов воздействия на повышение эффективности борьбы с терроризмом посредством коррекции имеющихся дефиниций, усовершенствования механизма действия Закона «О проти-

* Հոդվածը ներկայացվել է 30.01.2024, գրախոսվել է 06.03.2024, ընդունվել է տպագրության 29.03.2024:

* The article was presented 30.01.2024, was reviewed 06.03.2024, was accepted to publication 29.03.2024.

* Статья представлена 30.01.2024, рецензирована 06.03.2024, принята в печать 29.03.2024.

водействии терроризму», а также иных нормативно-правовых актов, непосредственно и опосредованно связанных с рассматриваемым нами явлением.

2. Основное исследование.

В ходе углубленного анализа закона Республики Казахстан «О противодействии терроризму» выявлены различного рода дефекты закона (коллизии, пробелы, недостатки), которые уже на протяжении значительного времени существенным образом способствуют формированию разнообразной практики применения анализируемого нормативного правового акта, а также иных нормативно-правовых актов, регламентирующих вопросы противодействия терроризму, а также смежным явлениям (экстремизму и сепаратизму), без анализа которых сделать объективную оценку анализируемому нормативному правовому акту невозможно.

В статье 1 анализируемого закона изложены основные понятия. В качестве концептуальных дефиниций предусмотрено понятие «терроризм». В соответствии с пунктом 5) статьи 1 анализируемого закона «под терроризмом понимается идеология насилия и практика воздействия на принятие решения государственными органами, органами местного самоуправления или международными организациями путем совершения либо угрозы совершения насильственных и (или) иных преступных действий, связанных с устрашением населения и направленных на причинение ущерба личности, обществу и государству».

Данное определение является размытым и не позволяет законодательно разграничить понятие «терроризм» от понятия «экстремизм». В первую очередь, хотелось бы отметить, что сама по себе «практика воздействия на принятие решения государственными органами» не может являться терроризмом, поскольку под терроризмом следует понимать социально-политическое явление.

В качестве примера можно отметить, что в 2013 году произошли изменения в антитеррористическом законодательстве республики, связанные с принятием законопроекта о внесении изменений и дополнений, обусловленных необходимостью борьбы с новыми вызовами и угрозами человечеству. В этой связи многие специалисты высказали мысль о целесообразности понимать под терроризмом не какое-то одно преступление и преступное поведение, а как политическое явление сложного характера. Однако такой важный признак терроризма – его социально-политический характер не был отмечен в определении терроризма, имеющего место в пункте 5) статьи 1 анализируемого нормативного акта [1].

Во-вторых, определение терроризма, изложенное в анализируемом законе имеет ряд других недостатков, которые не позволяют разграничить от иных смежных определений, например – экстремизма. Необходимо дать четкое законодательное разграничение данных понятий в целях формирования четкой статистической картины экстремистских и террористических преступлений, перечень которых дан в статье 3 УК Республики Казахстан [2, с. 79].

Проблемам разграничения экстремизма и терроризма не только способствует неудачная формулировка понятия «терроризм» в анализируемом законе, но и размытое определение понятия «экстремизм». Так, в соответствии с пунктом 1) статьи 1 Закона Республики Казахстан «О противодействии экстремизму» от 18 февраля 2005 года № 31 законодатель дает многозначное понятие экстремизму, под которым понимается:

- 1) экстремизм – организация и (или) совершение:
  - физическим и (или) юридическим лицом, объединением физических и (или) юридических лиц действий от имени организаций, признанных в установленном порядке экстремистскими;

- физическим и (или) юридическим лицом, объединением физических и (или) юридических лиц действий, преследующих следующие экстремистские цели:
- насильственное изменение конституционного строя, нарушение суверенитета Республики Казахстан, целостности, неприкосновенности и неотчуждаемости ее территории, подрыв национальной безопасности и обороноспособности государства, насильственный захват власти или насильственное удержание власти, создание, руководство и участие в незаконном военизированном формировании, организация вооруженного мятежа и участие в нем, разжигание социальной, сословной розни (политический экстремизм);
- разжигание расовой, национальной и родовой розни, в том числе связанной с насилием или призывами к насилию (национальный экстремизм);
- разжигание религиозной вражды или розни, в том числе связанной с насилием или призывами к насилию, а также применение любой религиозной практики, вызывающей угрозу безопасности, жизни, здоровью, нравственности или правам и свободам граждан (религиозный экстремизм)» [3].

Таким образом, законодатель дает двусмысленное определение понятия «экстремизма», под которым он понимает и организацию, и насильственное изменение конституционного строя, и различные виды классификации экстремизма. При этом, данное определение противоречит Уголовному кодексу Республики Казахстан, поскольку юридические лица и объединения физических и юридических лиц не являются субъектами уголовных правонарушений.

Изложенное существенным образом влияет на выработку эффективного определения понятия «терроризм». По своей этимологической природе (происхождение этого термина) экстремизм шире понятия терроризма. К примеру, в толковом словаре русского языка С.И. Ожегова под негативным социальным явлением «эстремизм» следует понимать склонность экстремистов к применению крайних мер. В этой связи напрашивается вывод о том, что экстремизм представляет собой не только идеологическую сторону терроризма, но и непосредственно, совершение самого акта терроризма [4].

В силу указанных пробелов в законе (отсутствия четкого определения понятий «терроризм» и «экстремизм») образовались коллизии на уровне кодифицированного нормативного правового акта (Уголовного закона Республики Казахстан), который по иерархии (см.: Закон Республики Казахстан «О правовых актах») выше, чем законы «О противодействии терроризму» и «О противодействии экстремизму», поскольку ряд преступлений экстремистского и террористического характера совпадают.

Так, в соответствии с пунктом 30 статьи 3 УК Республики Казахстан террористические преступления – деяния, предусмотренные статьями 170, 171, 173, 177, 178, 184, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 269 и 270 настоящего Кодекса. В соответствии с пунктом 39 статьи 3 УК Республики Казахстан, экстремистские преступления – деяния, предусмотренные статьями 174, 179, 180, 181, 182, 184, 258, 259, 260, 267, 404 (частями второй и третьей) и 405 настоящего Кодекса [5].

Таким образом, перечень экстремистских и террористических преступлений частично совпадает, что еще раз свидетельствует о наличии коллизий не только между специализированными законами «О противодействии экстремизму» и «О противодействии терроризму», но и внутри УК Республики Казахстан. В результате возникают проблемы в формировании статистической базы данных относительно экстремистских и террористических преступлений. Статистика искажается в силу отнесения некоторых преступлений и к категории экстремистских, и к категории террористических [6].

Об указанных проблемах также отмечено и в Нормативном Постановлении Верховного Суда от 8 декабря 2017 года За №11 «О некоторых вопросах судебной практики по применению законодательства о террористических и экстремистских преступлениях». В части четвертой вышеуказанного Постановления отмечено, что перечень террористических и экстремистских преступлений изложен в пунктах 30) 39) деяния, предусмотренные статьями 184 (диверсия), 258 (финансирование террористической или экстремистской деятельности и иное пособничество терроризму либо экстремизму), 259 (вербовка или подготовка либо вооружение лиц в целях организации террористической либо экстремистской деятельности), 260 (прохождение террористической или экстремистской подготовки) УК, отнесены и к экстремистским, и к террористическим преступлениям [7].

Анализ изучения юридической литературы доктринального характера показал, что ряд ученых предлагает понимать под экстремизмом идеологию насилия, а под экстремистскими преступления – преступления идеологического характера, связанные с распространением идеологии причинения насилия [8]. Это позволит избежать дублирования данного понятия дефиницией «терроризм» (что и имеет место в анализируемом законе). С учетом наличия коллизий между нормами законов применение Закона Республики Казахстан «О противодействии экстремизму» уходит на второй план.

Аналогичным образом проблема решается и в законодательстве зарубежных стран, где дается разграничение понятий «экстремизм» и «терроризм» посредством сужения данных понятий (смотрите раздел 3. Международный опыт правового регулирования сферы закона).

3. Заключение.

Таким образом, исходя из нормативного толкования понятия «терроризм», рассматриваемая дефиниция шире по содержанию, чем понятие «экстремизм». Следовательно, перед законодателем имеются два пути: либо сузить понятие экстремизм путем разработки соответствующей дефиниции, либо исключить данное понятие из действующей нормативной правовой базы. Мы являемся сторонниками необходимости сужения понятия «экстремизм», принимая во внимание, что в международной нормативно-правовой базе данный термин имеет место.

С учетом изложенного предлагаем в пункте 5) статьи 1 анализируемого закона исключить термин «идеология насилия» и изложить дефиницию терроризма в следующей редакции (с включением важного признака терроризма, как явления политического характера): «Под терроризмом понимается социально-политическое явление, которое выражается в воздействии на принятие решения государственными органами, органами местного самоуправления или международными организациями путем совершения либо угрозы совершения насильственных и (или) иных преступных действий, связанных с устрашением населения и направленных на причинение ущерба личности, обществу и государству».

Вышеизложенное дает нам основание сделать вывод о том, что этимологический подход к пониманию экстремизма и терроризма не всегда оправдан, поскольку влечет к появлению коллизий между многоплановыми и конкурирующими понятиями, к которым относятся и рассматриваемые нами явления.

Գրականության ցանկ / Bibliography / Библиографический список

1. Закон Республики Казахстан от 13 июля 1999 года за №416 «О противодействии терроризму» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000416>.

2. Абдрашев Р.М. К вопросам концепции борьбы с терроризмом в Республике Казахстан. Вестник Сибирского юридического Университета МВД РФ // <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosam-kontseptsii-borby-s-terrorizmom-v-respublike-kazahstan/viewer>.
3. Закон Республики Казахстан «О противодействии экстремизму» от 18 февраля 2005 года № 31 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000031>.
4. Ожегов С. Толковый словарь русского языка. – М., 2016г. – 226 с.
5. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №226-V З РК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>.
6. Абдрашев Р.М. К концепции борьбы с терроризмом в Республике Казахстан. Вестник Сибирского Юридического Университета МВД РФ // <https://cyberleninka.ru/article/n/k-kontseptsii-borby-s-terrorizmom-v-respublike-kazahstan/viewer>.
7. Нормативное Постановление Верховного Суда от 8 декабря 2017 года за №11 «О некоторых вопросах судебной практики по применению законодательства о террористических и экстремистских преступлениях» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000011S>.
8. Дарменов А.Д. Криминологические аспекты борьбы с экстремизмом в Республике Казахстан: автореф.дисс. ...канд.юрид.наук. – Алматы, 2006.

Ամփոփագիր

Հոդվածում կատարվում է «ահաբեկչություն», «ծայրահեղականություն», ինչպես նաև «ահաբեկչական հանցագործություններ» և «ծայրահեղական հանցագործություններ» հասկացությունների համեմատական իրավական վերլուծություն: Հեղինակների կարծիքով, Ղազախստանի Հանրապետության քրեական գործող օրենսգիրքը հակասություններ է պարունակում, քանի որ ահաբեկչական բնույթի մի շարք հանցագործություններ համընկնում են ծայրահեղական բնույթի հանցագործությունների ցանկի հետ:

Հակադարձելով վերը նշված սահմանումները ստուգաբանական տեսանկյունից ըմբռնելու մոտեցմանը, քրեական օրենսդրության մեջ հակասություններից խուսափելու համար հոդվածի հեղինակներն առաջարկում են ծայրահեղականություն և ծայրահեղական հանցագործություններ հասկացությունները դասել գաղափարական բնույթի քրեական հանցագործությունների շարքին: Նման մոտեցումն, ըստ նրանց, կվերացնի առկա հակամարտությունները և կբարելավի «ահաբեկչություն» հասկացությունը, որը պետք է ընկալել առաջին հերթին որպես սոցիալ-քաղաքական երևույթ:

Բացի վերը նշվածից, հոդվածի հեղինակներն անդրադառնում են նաև միջազգային իրավական ակտերում ահաբեկչության ըմբռնման խնդիրների քննարկմանը:

Annotation

The article provides a comparative legal analysis between the definitions of "terrorism" and "extremism", as well as between the definitions of "terrorist crimes" and "extremist crimes". The authors believe that the current Criminal Code of the Republic of Kazakhstan contains conflicts, since a number of crimes of a terrorist nature coincide with list of extremist crimes.

Opposing the etymological approach to understanding the above mentioned definitions and in order to avoid collisions in the criminal law, the authors of the article proposes to narrow the concept of extremism and extremist crimes to a list of criminal offenses of an ideological nature. This will eliminate the existing conflicts and improve the concept of "terrorism", which should be understood primarily as a socio-political phenomenon.

In addition to the above mentioned, the authors of the article raise the problem of understanding terrorism in international legal acts.

Аннотация

В статье проведен сравнительно-правовой анализ дефиниций «терроризм» и «экстремизм», а также «террористические преступления» и «экстремистские преступления». Авторы полагают, что действующий Уголовный кодекс Республики Казахстан содержит коллизии, поскольку ряд преступлений террористического характера совпадает с перечнем преступлений экстремистского характера.

Выступая против этимологического подхода к пониманию вышеуказанных дефиниций и с целью устранить имеющиеся коллизии в уголовном законе, авторы статьи предлагают сузить понятия экстремизм и экстремистские преступления до перечня уголовных правонарушений идеологического характера. Это позволит устранить имеющиеся коллизии и усовершенствовать понятие «терроризм», под которым следует понимать в первую очередь социально-политическое явление.

Помимо изложенного, авторы статьи рассматривают также проблемы понимания терроризма в соответствующих международно-правовых актах.

Հիմնարարներ՝ ահաբեկչություն, ծայրահեղականություն, ահաբեկչական հանցագործություններ, ծայրահեղական հանցագործություններ:

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, террористические преступления, экстремистские преступления.

Keywords: terrorism, extremism, terroristic crimes, extremistic crimes.

ԱՆՏՈՆՅԱՆ ՅՈՒՐԻ

ՌՄՖՍՍՀ գիտության վաստակավոր գործիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, «Ռուսաստանի ՆԳՆ ԳՀԻ» ԴՊԿՀ գլխավոր գիտաշխատող, ԵՊՀ և ՀՀ արդարադատության ակադեմիայի պատվավոր պրոֆեսոր

ANTONYAN YURIY

Honored Worker of Science of the RSFSR, Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Researcher of the FSGA "A-RSRI of the Ministry of Internal Affairs of Russia", Honorary Professor of the Yerevan State University and the RA Academy of Justice

АНТОНЯН ЮРИЙ

Заслуженный деятель науки РСФСР, доктор юридических наук, профессор, главный научный сотрудник ФГКУ «ВНИИ МВД России», почетный профессор Ереванского государственного университета и Академии юстиции РА

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՎԱԾ ՀԱՆՑԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ***ORGANIZED CRIMINALITY*****ОРГАНИЗОВАННАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ*****1. Введение.**

Об организованной преступности написаны горы научных книг и статей, ей посвящены журналистские работы, художественная проза и кинофильмы. Поэтому передо мной лежит трудная задача не останавливаться на том, что уже давно и хорошо известно, но осветить проблемы, которые еще не привлекали внимания или недостаточно изучены.

Этот вид преступности относится к тем, которые могут иметь место только в цивилизации. В первобытных обществах, очевидно, существовали организованные группы для совершения таких действий, которые на языке цивилизации давно именуется кражами, грабежами, разбоями и т.д. Организованные преступные группы существуют и сейчас практически во всех странах мира. Обычно такие группы состоят из двух и более людей для совершения общественно опасных действий, в том числе с применением насилия, в интеллектуальном отношении довольно примитивные.

Чаще всего подобные объединения возникают в городах по месту жительства их участников, в частности несовершеннолетних. Их преступная активность детерминируется не только корыстными мотивами, но и игровыми, потребностью показать себя, самоутвердиться, подкрепить свое членство в группе или войти в ее состав. Как правило, названные группировки не очень структурированы и могут не иметь главаря; они недолговечны, распадаются сами собой или изобличаются полицией. Очень активны во время массовых беспорядков, уличные банды – их разновидность.

Здесь весьма деятельны мигранты, которые не имеют постоянных источников получения средств к существованию. Они объединяются по национальным признакам и способны быть более устойчивыми, чем другие малые преступные группы.

* Հոդվածը ներկայացվել է 05.03.2024, գրախոսվել է 15.03.2024, ընդունվել է տպագրության 29.03.2024:

* The article was presented 05.03.2024, was reviewed 15.03.2024, was accepted to publication 29.03.2024.

* Статья представлена 05.03.2024, рецензирована 15.03.2024, принята в печать 29.03.2024.

Все подобные объединения не являются частями организованной преступности, не имеют к ней отношения за исключением тех случаев, когда малая преступная группа перерастает в преступную организацию. Последняя с позиции социальной психологии тоже является группой, но в криминологии необходимо отличать группу от организации, которая намного разрушительнее для общества. Ее повышенная опасность в том, что у нее больше преступных функций, она хорошо структурирована, имеет мозговой центр, законсервирована, долговечна, сравнительно многочисленна, может охватывать несколько регионов и даже преодолевать границы страны; преступные организации налаживают связи с коррумпированными чиновниками и сотрудниками правоохранительных органов местного и регионального уровней. Эти организации проникают во вполне легальный бизнес и даже способны сами создавать его, тем самым присваивать себе доходы законных предпринимателей.

2. Основное исследование.

Организованная преступность возродилась в нашей стране в 80-х годах XX в. в тесной связи с общим разложением коммунистического строя. Ранее в нем она не существовала, поскольку этот строй не допускал никакой организации, кроме собственной. Советская организованная преступность сложилась из трех источников: 1) общеуголовной профессиональной преступности; 2) коррумпированных чиновников партийных и советских учреждений разного уровня; 3) расхитителей социалистического имущества, в особенности так называемых «цеховиков». Расцвет этого триединого сплава наблюдался в 80-90-х годах прошлого и первом десятилетии настоящего века, после чего стал сокращаться.

В постсоветской России в силу известных причин организованная преступность вначале проникла практически во все отрасли экономики и даже пыталась пробраться в государственную власть путем выдвижения своего кандидата на выборах в государственные органы, финансовой и иной поддержкой даже и не своих кандидатов в надежде использовать их затем в своих интересах, подкуп сотрудников избирательных учреждений. Организованная преступность влияла на политику используя средства массовой информации, создавая поддельные общественные организации и фонды для воздействия на политику, в основном местную и региональную. На политических и государственных деятелей этого уровня оказывалось давление, их устрашали и даже убивали; использовали даже такой хитроумный ход, как подготовка через учебные заведения своих ставленников для будущей государственной службы.

По мере укрепления государственной власти в России подобные поползновения преступных организаций стали успешно пресекаться. Однако истории известны классические примеры захвата ими власти, что приводило к грандиозным катастрофам. Я имею в виду гитлеровских национал-социалистических преступников, которые потом развязали II Мировую войну. Некоторые региональные войны наших дней, например, в Африке, являются закономерным следствием диктатуры преступных групп.

В значительном росте преступности, в том числе организованной, в первые годы постсоветской России нет ничего необычного. Это явление наблюдается всегда в период социальных потрясений – войн, революций, переворотов, экономических и политических кризисов. Тогда существенно ослабляется общественный контроль, затрудняется деятельность правоохранительных органов, как бы расширяются границы личного пространства. Из бездонных человеческих глубин незаметно подкрадывается ощущение, что многое из того, что ранее было запрещено, теперь возможно. Совершенно иначе, чем раньше оценивается человеческая жизнь, а взаимное уничтожение ее оправдывается сверхвысокими идеалами, заквашенными на фанатизме. Приказ

свыше воспринимается одновременно как нечто и священное, и страшное. Священное, потому что человек по природе своей воспринимает указание более сильного только как обязательное, неисполнение его влечет, как ему известно, страшные последствия.

В период социального кризиса одни люди объединяются, чтобы спасти себя и общечеловеческие ценности, а другие для того, чтобы обогатиться путем совершения преступлений.

Организованная преступность не есть нечто уникальное, она, как можно полагать, выросла из примитивных преступных групп первобытного мира. Цивилизация сформировала преступные организации в античности, и тогда наблюдалось их сращивание с государственной властью, в первую очередь с местной. Примитивные группы в виде анахронизма сохранились на все времена как порождение низших слоев общества. Поэтому нельзя согласиться с И.И. Басецким и Н.А. Легенченко, что мафия, а это разновидность преступных организаций, зародилась вначале на Сицилии [1, с. 7]. Есть все основания полагать, что мафиозные структуры вполне могли быть в древнем или средневековом Китае, в тех же временах в Индии, Германии и т.д. Ведь человечество не может существовать без подобных образований. Стремление организовать и сгруппироваться вообще характерно для людей.

В. Чалидзе приводит весьма любопытное свидетельство исследователя XIX в. Якушина об ассоциациях нищих в Минской губернии в 1880 г.: «Все нищие этой местности на довольно далеком окружном пространстве составляют совершенно правильную организованную общину под названием нищенского цеха, с выборным цехмистром (начальником), особыми правами, обычаями и особым нищенским языком. Каждый член цеха именуется товарищем. Для вступления в цех обязательно соблюдение некоторых условий. Всякий, имеющий право на нищенство, т.е. имеющий какие-нибудь телесные недостатки и увечья, обязан пробыть известное время учеником у нищего товарища, причем он вписывается в особую тетрадь и обязан вносить в цеховую братскую кружку определенную плату. Срок учения обыкновенно шестилетний, и плата 60 копеек. Но желающие могут сократить срок, и тогда плата возвышается. Переименование ученика в товарища совершается с особой церемонией. Ученик приводится в собрание нищих. После приветствия с обеих сторон цехмистр экзаменует ученика в знании молитв, нищенских кантов и нищенского языка, затем ученик обязан поклониться и поцеловать руку каждому присутствующему в собрании товарищу и тогда уже получает право именоваться товарищем. В заключение делается угощение за счет новичка, и здесь он в первый раз усаживается с другими. Цехмистр избирается на неопределенное время и большей частью из слепых; он собирает цех для нужных дел и для наказания виновных. Наказания виновных состоят большей частью в покупке воска для братской свечи, но прежде наказывались телесно. Самым позорным наказанием считается обрезание торбы, т.е. нищенской сумы; этим обрядом виновный лишается права на нищенство. Для хранения и расходов цеховых сумм избирается ключник. Собрание нищих бывают экстренные и ежегодные. Последние приурочены к определенному дню – понедельнику первой недели Великого поста или Троицкому дню. В этот день становится в церкви новая братская свеча. Цеховые нищенские суммы расходуются большей частью на церковные потребности. У нищих свой особый язык, который они стараются держать в секрете от посторонних» [6, с. 61-62].

К преступным организациям традиционно относили только те, которые занимались предпринимательской деятельностью, существовали главным образом для получения экономических выгод, хотя ради этого могли совершать и любые другие преступления. Однако современная история потребовала существенного расширения границ понимания организованной преступности и включение в это явление таких объединений, которые преследуют не только корыстные цели, но и другие – религиозные, националистические, политические, в том числе сепаратистские. По-

добные группы могли вырасти из предпринимательских преступных организаций, либо уже после своего возникновения срастись с ними, либо только использовать их разовую финансовую и другую помощь, обложить их «данью». При этом могут широко использоваться религиозные, национальные и семейные (родственные) связи.

По сравнению с предпринимательскими преступными организациями, которые существуют ради получения экономических выгод, религиозные, националистические и политические преступные объединения представляют собой гораздо большую общественную опасность. Они могут быть столкновением цивилизаций и нести в себе угрозу масштабных войн. В религиозных военных столкновениях, например, в Африке, названные группы обычно играют существенную роль. Непредпринимательские преступные организации могут создаваться как террористические и экстремистские, они всегда очень агрессивны и располагают поддержкой населения, идентичного с ними религиозной или национальной принадлежностью. Особенно опасен их фанатизм в рамках названной принадлежности. В фанатизме человеческая жестокость проявляется наиболее бесчеловечно, сознательно или бессознательно прикрываясь страстным служением идеалу. На самом же деле это не идеализм, а иррациональная ненависть, в самых крайних своих проявлениях представляющая собой влечение к смерти.

Следует иметь в виду, что к террору могут прибегать и предпринимательские преступные организации, например, для устрашения конкурентов или несговорчивых вполне легальных бизнесменов. Это обычно мафиозная, гангстерская организованная преступность, иногда построенная на национальных связях.

Государственная власть тоже может быть преступной организацией и тогда она склонна совершать следующие уголовно-наказуемые деяния:

- незаконно лишать свободы или убивать своих политических конкурентов и вообще любых несогласных с нею;
- нападать на другие страны, отбирать у них земли, разграблять и присваивать их материальные ценности, уничтожать произведения искусства, угонять людей в рабство. Военнослужащие, павшие от руки агрессора в собственно военных столкновениях, должны считаться не просто жертвами войны, а убитыми, жертвами убийц, которые должны нести за это уголовную ответственность;
- уничтожать партизан и мирное население стран, ставших объектом их агрессии;
- создавать концентрационные лагеря для уничтожения политических противников, военнопленных, мирного населения, демонстрации своей «силы» для реализации садистских и некрофильских стремлений, как главарей преступного государства, так и его рядовых служащих;
- лишать граждан всех свобод, присущих современному демократическому обществу.

Все это совершенно очевидно, а поэтому вызывает недоумение то обстоятельство, что криминология у нас не делала эти самые опасные явления предметом своего внимания, сосредотачиваясь на преступлениях в сфере быта, разбоях, казнокрадстве и т.д. В России это можно объяснить тем, что в ее прошлой истории имел место преступный государственный произвол, а потому, ко всему, что было связано с государством, относились с очень большой осторожностью, даже трепетом. Другая причина заключается в том, что криминология зародилась и развивалась как наука о, так сказать, обыденных преступлениях: это относится и к отечественной и к зарубежной криминологии. Актуальность соответствующих исследований в сегодняшнем мире очевидна. Справедливости ради надо отметить, что тоталитарные преступления давно являются

объектом самого квалифицированного анализа, но делают это не криминологи, а историки и политологи. Безмолвствуют об этом и специалисты в науке уголовного права.

Современность представляет множество доказательств связи предпринимательской организованной преступности с терроризмом и экстремизмом. Так, всем известна связь колумбийских террористов в Латинской Америке с наркотическим предпринимательством, повстанческих отрядов в Западной Африке – с контрабандой алмазов. Однако, конечно, не только этот общепринятый уровень определяет организованную преступность. Ее составной и, возможно, глобальной частью является организованный терроризм и экстремизм со стороны преступного государственного режима. Существование государственной преступной организации подтверждает нюрнбергский приговор 1946 г. Неплохо было бы иметь такое же судебное решение относительно эпохи сталинизма, клики Пол Пота в Камбодже, латиноамериканских диктатур и т.д. Военные преступления тоже часть преступности, они могут совершаться только преступными организациями преступного государства.

Организованная преступность есть часть профессиональной, которую можно определить как получение средств к существованию и социального признания исключительно или в основном путем совершения преступлений. С учетом государственной организованной преступности профессионализм может быть определен еще и как захват, удержание и укрепление своей деспотической власти.

Организованная преступность может быть представлена как искаженный образ общества, как некое подбщество. В этом подвале есть многое из того, что имеется и у живущих на этажах: организация, лидеры, нормы морали и правила поведения, цели, символы и смыслы, безусловные ценности и свое понимание жизни, даже собственный язык. Подвал представляет собой самый концентрированный и самый опасный объект, особенно с учетом государственной организованной преступности, вид преступности в целом. Очевидно, что человечеству без него не обойтись и в его власти лишь возможность сдерживать наиболее разрушительные ее проявления. Демократия эффективна в борьбе против тоталитаризма, но бессильна победить общеуголовные преступные организации, более того, она предоставляет им дополнительные возможности для преступной деятельности. Жестокая деспотия, напротив, будет подавлять ее. Относительная непобедимость предпринимательской организованной преступности заключается в том, что она как бы растворена в обществе и хорошо законспирирована, опираясь на помощь продажных чиновников.

В.С. Овчинский тоже определяет организованную преступность как процесс рациональной реорганизации преступного мира по аналогии с незаконной предпринимательской и иной деятельностью, т.е. как подбщество. Автор прав, отмечая среди функций предпринимательской организованной преступности установление частичной или полной монополии на предоставление незаконных товаров и услуг, поскольку таким образом гарантируется получение более высоких доходов. Подобные организации имеют возможность «отмывать» деньги через законные экономические структуры [3, с. 355-356].

Преступные организации любого профиля самим фактом своего существования представляют угрозу обществу и государству, поскольку вербуют в свои ряды молодых людей, жаждущих немедленно разбогатеть, или реализовать свои фанатичные цели, продемонстрировать свою лихость и силу, примкнуть к заметным и престижным людям, обрести могучего и мудрого Отца, вырваться из серости и приниженности и т.д. Так, еще до того, как Гитлер захватил власть, для многих немцев он предстал как спаситель, и они активно соучаствовали в нападениях на всех, кто был против него, действуя обычно от имени национал-социалистической партии. Для членов

уличных банд и мелких воришек стать в ряды преступной организации означает процветание и безопасность.

Предпринимательские, террористические и экстремистские преступные организации всегда тяготели к выходу за национальные границы, хотя при их строгой охране и надзоре за финансовыми потоками это бывает очень трудно сделать, а при большой международной направленности – и невозможно. Транснациональные преступные организации отвечают самым высоким требованиям профессионализма, их соучастники и особенно лидеры должны быть опытными организаторами, обладать стратегическим видением ситуации и уметь прогнозировать ее развитие. Они используют самые современные технологии и могут использовать помощь специалистов в технике, финансах, политике, юриспруденции, военном деле и т.д. Предпринимательские преступные организации иногда становятся важными участниками мировой экономической деятельности и их прибыль, получаемая, например, в связи с оборотом наркотиков или торговлей оружием, может составлять миллионы долларов.

В криминологической литературе обсуждается проблема соотношения таких явлений, как преступные организации и «воры в законе». Поэтому возникает необходимость также в научном анализе второго. «Вор в законе» обозначает человека, строго соблюдающего «законы» криминального мира, на языке этого мира – «понятия». Такое явление представляет типичное порождение криминальной субкультуры, а сам «вор» – профессиональный преступник, пользующийся благодаря «титулу» самым высоким авторитетом в своей среде. Совершаемые им преступления чаще всего являются корыстными или криминально-насильственными.

Эта фигура характерна для предпринимательской организованной преступности, но не для террористической и экстремистской. Однако «вор» может помогать террористам и экстремистам в силу национальной или религиозной солидарности, либо по принуждению.

«Вор в законе» может входить в преступную организацию, но вполне возможно его совершенно автономное существование. Мне довелось общаться с одним таким преступником «вором в законе», который работал водителем в преступной организации, но никогда не принимал участия в совершаемых ею преступлениях. Члены этой организации знали о его высоком криминальном статусе и относились к нему с подчеркнутым уважением. Его работа в ней ничем, собственно, не отличалась от службы в легальном бизнесе или государственном учреждении, а совершал он преступления, так сказать, на стороне.

Если «вор в законе» или иное лицо занимает в преступной организации лидерские позиции, у него должны быть организаторские способности, но их обычно бывает недостаточно для эффективной преступной деятельности. Еще необходимы эмоциональная холодность и отчужденность, которые определяют жесткий характер взаимоотношений с другими преступниками. В силу этого контакты с последними формальны, неформальные связи ограничены миром руководимого лидером объединения. В пределах норм преступной субкультуры лидеры обычно бескомпромиссны, точны и обязательны, негибки. В то же время они жестко подчиняются своим обязанностям лидера, т.е. попадают в психическую зависимость от самого себя. Можно высказать предположение, что в отдельных случаях они должны тяготиться своими обязанностями, постоянно требующими значительных усилий, воли и собранности. Однако им трудно, а по большей части и невозможно отказаться от них как в силу субъективных тенденций, так и из-за боязни потерять свой статус и связанные с ним привилегии. Они редко подвержены эмоциональным срывам, сдержаны, расчетливы и проницательны, способны к аналитическому расчету шансов на успех, склонны к интригам с другими лидерами. Возможно, что эмоциональная холодность обуславливает отсутствие у них идентификации с людьми.

Очень важно знать, что в преступных организациях любого профиля и уровня могут быть некрофильские личности, стремящиеся к смерти, желающие живое превратить в мертвое и эта потребность, реализующаяся в совершении убийств, может сделать такие личности психически зависимыми от названной потребности. Это могут быть киллеры в гангстерских объединениях или палачи в рамках государственного террора. Относительно последних Г. Леви отмечает, что половина из них убивала в нацистских концлагерях, повинаясь собственному желанию. Их было десятки тысяч в карательных учреждениях и в армии [4, с. 101]. Не меньше их был в сталинской охране, всех, конечно же не перечислить, но среди них надо выделить генерала В.М. Блохина, который в течение своей службы лично убил (расстрелял) 10–15 тысяч человек [5, с. 65–68]! Начальники этих рядовых убийц – Гимлер, Гейдрих, Ежов, Берия и др. тоже были некрофилами. Осмелюсь утверждать, что они не могли не быть некрофилами.

Как пишут М.В. Королева и И.М. Мацкевич, в литературе XVIII в. уже отмечалось существование целых поселений воров, разбойников контрабандистов. Тогда же зародились и традиции криминальной среды, некоторые из которых сохранились до нашего времени – жаргон, клички, обряды которых сохранились до нашего времени посвящения, отчисление денег в «общак» [2, с. 39].

В XIX в. широкое распространение получили так называемые коробейники – бродячие торговцы, перемещавшиеся по широким просторам России и продававшие в основном товары широкого спроса (галантерею, книги, бумагу, лубочные картинки). Особенный интерес представляют коробейники Владимирской губернии, которых называли «офенями». Последние разработали собственный тайный язык, на котором изъяснялись между собой. Они были очень хорошо организованы и соблюдали строгую конспирацию. Постороннему человеку вход в организацию «офеней» был закрыт. До сих пор об их деятельности точных сведений нет. Современные криминологи полагают, что их внешне законная деятельность в действительности была легальным прикрытием основной – противоправной. Торговля осуществлялась, как сейчас сказали бы, контрафактной продукцией, а главная задача коробейников состояла в выявлении наиболее богатых крестьян, дома которых после ухода коробейников подвергались опустошению.

«Офенский» язык – это искусственный язык, который был создан путем заимствований из разных языков в результате искусственного словообразования. Больше всего заимствований было взято из греческого языка, что отразилось на названии «офеней» (скорее всего «офени» греч. Афины). При этом первые упоминания об «офенском» языке датируются XVII в. Современный так называемый блатной язык участников криминальной среды есть ничто иное, как трансформация языка «офеней», поэтому разговор на «блатном» языке называется – «ботать по фене».

К XIX в. преступный мир России окреп, стал достаточно монолитным со стабильными и жесткими собственными обычаями и «законами». Однако широкому и всестороннему развитию российской организованной преступности препятствовали два основных фактора, а именно: отсутствие развитых капиталистических (рыночных) отношений достаточно сильная военно-политическая государственная власть [2, с. 39–40].

Хотя организованная преступность и была раздавлена суровой коммунистической властью, криминальный жаргон профессиональных преступников, как часть их субкультуры, надежно сохранился. Можно выделить несколько причин его существования. Во-первых, он необходим для зашифровки информации, передаваемой одним преступником другому. Во-вторых, его существование дает возможность оградить криминальную субкультуру от общества и его ценностей, передать непреходящее своеобразие собственного мира. Можно вполне обоснованно пред-

положить, что язык профессиональной преступности существовал всегда, поскольку сама преступность функционирует от начала цивилизации. Он наблюдается даже в государственной организованной преступности и призван скрыть ее злодеяния. Так, уничтожение евреев на гитлеровской новоязе называлось «окончательное решение еврейского вопроса».

В-третьих, криминальный язык требуется для определения принадлежности конкретного человека к тому или иному слою в преступной иерархии, его статуса, а также для различения самих этих слоев. Понятно, что жаргон государственных преступников совсем иной, чем у криминальных воров, но и тех и других будут судить по одному и тому же нормативному документу – уголовному закону. Язык, используемый осужденными в местах лишения свобод, несколько отличен от того, который используется ворами, мошенниками или вымогателями в условиях свободы.

Язык профессиональных преступников – это язык преследуемых людей.

Даже предпринимательские преступные организации и их соучастники не могут не вылепиться в микросреде. О них неизменно узнают соседи и другие люди по их достатку, отдельным поступкам и образу жизни, степени адаптации в ближайшем окружении, интересу к ним полиции и т.д. Подобные объединения, даже если их криминальная активность опирается на семейную или национальную взаимосвязь, социально стигматизированы. Их членам трудно, а иногда и невозможно вырваться из навязанного круга, особенно в двух случаях: совершении тяжкого насильственного преступления и (или) длительного пребывания в местах лишения свободы.

Мотивы поведения организованных преступников любого профиля такие же, что и у остальных людей – корысть, ревность, зависть, утверждение (самоутверждение) и т.д. Но могут быть и исключения, особенно в сфере сексуальной жизни и потребностей удовлетворения некрофильских и садистских влечений [объяснение таких явлений см., например: 7]. Последние очень ярко проявляются среди террористических и экстремистских личностей, у преступников, захватывающих государственную власть. Чаще всего члены преступных организаций несут уголовную ответственность за использование запрещенных способов реализации своих потребностей.

Личностные характеристики организованных преступников можно различать по их месту в преступных объединениях. Те, которые исполняют важные мозговые, организаторские функции, обычно являются образованными и опытными людьми, внешне они могут быть даже респектабельными, тем более, что им необходимо контактировать с представителями власти, чаще местной, и сотрудниками средств массовой информации. Особую группу в государственном преступном механизме составляют творческие личности в искусстве и науке, которые поддерживают преступную деспотию, восхваляют и оправдывают ее, иногда даже одним своим фактом принадлежности к ней. Потом, после крушения тиранической власти, они попытаются оправдаться своей безвыходностью, наивной верой в обман, излишней доверчивостью и т.д. Но это не более чем обман и самообман.

Организованная преступность не может быть должным образом оценена и объяснена без ее связи с незаконным оборотом наркотиков. М.В. Королева и И.М. Мацкевич справедливо утверждают, что незаконный оборот наркотиков становится стержневой проблемой мировой преступности [2, с. 463]. Действительно, в условиях глобализации сравнительно облегченного перехода национальных границ и высоких технологий, транснациональные преступные организации обладают всеми возможностями для изготовления, транспортировки и продаже наркотических средств.

Чтобы успешно бороться с наркотизмом, в том числе с помощью уголовно-правовых методов, необходимо знать его причины. М.В. Королева и И.В. Мацкевич называют такие: 1) социальное расслоение граждан России; 2) бедность; 3) безработица; 4) культ денег; 5) потребительская

мотивация [2, с. 481]. Авторами даны разъяснения относительно некоторых из них. Вместе с тем надо иметь в виду, что наркотизм есть предоставление наркотиков, а спрос зависит от наркомана. Поэтому будет логично объединить воедино обе проблемы: наркотизм и наркоманию, но только в криминологических целях, понимая все различия между ними, а также то, что наркомания является медицинской проблемой. Однако решать ее невозможно только медицинскими методами.

Наркомания существует с древнейших времен, наркотики употребляют и современные дикари, например, живущие в джунглях индейцы Америки. М.В. Королева и И.М. Мацкевич считают, что наркомания – иллюзорная возможность выхода из трудной жизненной ситуации, которая сложилась у конкретного человека. Следовательно, зачастую наркомания представляет собой неудачный результат разрешения какого-либо конфликта, что позволяет иначе осмыслить данное явление и рассматривать его в качестве симптома социальных противоречий, а не только как простое отступление того или иного человека от привычных норм поведения. Наркоман – это человек, который разрешает свои проблемы посредством ухода от них в наркотическое небытие [2, с. 482].

Можно предположить и более объемное видение причин наркомании. Человек появился в опасном для него мире, осознавал опасность и поэтому переживал (и переживает) тревожность. Так было всегда, начиная от первобытных времен, и цивилизация ничего не изменила, не обеспечила ему защиту. Он же не был в состоянии понять ее истоки и характер, но изматывающая тревожность заставляла искать выход из создавшегося положения. Для многих и по сей день спасительным представляется психологический уход от пугающей реальности в наркотическое небытие. Отчасти этим объясняется и алкоголизм.

3. Заключение.

Таким образом, организованная преступность относится к тем видам преступной деятельности, которые могут иметь место только в цивилизации. Советская организованная преступность сложилась из трех источников: 1) общеуголовной профессиональной преступности; 2) коррумпированных чиновников партийных и советских учреждений разного уровня; 3) расхитителей социалистического имущества, в особенности так называемых «цеховиков». В постсоветской России в силу известных причин организованная преступность вначале проникла практически во все отрасли экономики и даже пыталась пробраться в государственную власть путем выдвижения своего кандидата на выборах в государственные органы, финансовой и иной поддержкой даже и не своих кандидатов в надежде использовать их затем в своих интересах, подкуп сотрудников избирательных учреждений.

Организованная преступность не есть нечто уникальное, она, как можно полагать, выросла из примитивных преступных групп первобытного мира. Цивилизация сформировала преступные организации в античности, и тогда наблюдалось их сращивание с государственной властью, в первую очередь с местной. К преступным организациям традиционно относили только те, которые занимались предпринимательской деятельностью, существовали главным образом для получения экономических выгод, хотя ради этого могли совершать и любые другие преступления. Однако современная история потребовала существенного расширения границ понимания организованной преступности и включение в это явление таких объединений, которые преследуют не только корыстные цели, но и другие – религиозные, националистические, политические.

Государственная власть тоже может быть преступной организацией и тогда она склонна совершать уголовно-наказуемые деяния. В этой связи вызывает недоумение то обстоятельство, что

криминология у нас не делала эти самые опасные явления предметом своего внимания, сосредотачиваясь на преступлениях в сфере быта, разбоях, казнокрадстве и т.д. В то же время тоталитарные преступления давно являются объектом самого квалифицированного анализа, но делают это не криминологи, а историки и политологи. Безмолвствуют об этом и специалисты в науке уголовного права.

Организованная преступность есть часть профессиональной, которую можно определить как получение средств к существованию и социального признания исключительно или в основном путем совершения преступлений. С учетом государственной организованной преступности профессионализм может быть определен еще и как захват, удержание и укрепление своей деспотической власти.

В криминологической литературе обсуждается проблема соотношения таких явлений, как преступные организации и «воры в законе». Поэтому возникает необходимость также в научном анализе второго. «Вор в законе» обозначает человека, строго соблюдающего «законы» криминального мира, на языке этого мира – «понятия». Такое явление представляет типичное порождение криминальной субкультуры, а сам «вор» – профессиональный преступник, пользующийся благодаря «титулу» самым высоким авторитетом в своей среде. Совершаемые им преступления чаще всего являются корыстными или криминально-насильственными.

Мотивы поведения организованных преступников любого профиля такие же, что и у остальных людей – корысть, ревность, зависть, утверждение (самоутверждение) и т.д. Но могут быть и исключения, особенно в сфере сексуальной жизни и потребностей удовлетворения некрофильских и садистских влечений. Последние очень ярко проявляются среди террористических и экстремистских личностей, у преступников, захватывающих государственную власть. Чаще всего члены преступных организаций несут уголовную ответственность за использование запрещенных способов реализации своих потребностей.

Организованная преступность не может быть должным образом оценена и объяснена без ее связи с незаконным оборотом наркотиков. В условиях глобализации сравнительно облегченного перехода национальных границ и высоких технологий, транснациональные преступные организации обладают всеми возможностями для изготовления, транспортировки и продаже наркотических средств. А для того, чтобы успешно бороться с наркотизмом, в том числе с помощью уголовно-правовых методов, необходимо знать его причины.

Գրականության ցանկ / Bibliography / Библиографический список

1. Басецкий И.И., Легенченко Н.А. Организованная преступность. Минск, 2002.
2. Королева М.В., Мацкевич И.М. Проблемы борьбы с организованной преступностью. М., 2021.
3. Криминология. Учебник. Под ред. В.Н. Кудрявцева и В. Е. Эминова. М, 2004.
4. Леви Г. Преступники. Мир убийц времени Холокоста. М., 2019.
5. Петров Н. Они выполняли заказы Сталина. М., 2011.
6. Чалидзе В. Уголовная Россия. М., 1990.
7. Юнг К.Г., Сонди Л.. Патология влечений. Руководство по профайлингу. М, 2021.

Ամփոփագիր

Հոդվածում քննարկվում է կազմակերպված հանցավորության՝ որպես հասարակության խեղաթյուրված կերպարի, յուրահատուկ ենթահասարակության առավել տարածական ընկալումը: Տվյալ հասկացության մեջ առաջարկվում է ներառել նաև բռնապետական հանցավոր ռեժիմները, օրինակ՝ նացիստական: Այդ կապակցությամբ նշվում է, որ ժողովրդավարությունն արդյունավետ է տոտալիտարիզմի դեմ պայքարում, սակայն այն չի կարող հաղթել ընդհանուր քրեական բնույթի հացավոր կազմակերպություններին: Ավելին, այն լրացուցիչ հնարավորություններ է ընձեռում վերջիններիս հանցավոր գործունեություն իրականացնելու համար: Մինչդեռ դաժան բռնակալական իշխանությունը, հակառակը, ունակ է տապալելու այդ կազմակերպություններին:

Դիրքորոշում է արտահայտվում, որ պետական իշխանությունը նույնպես կարող է հանցավոր կազմակերպություն հանդիսանալ: Բացի այդ, առաջարկվում է պատերազմական հանցագործությունները ևս հանցավորության քննարկվող տեսակի մաս համարել, քանի որ դրանք կարող են կատարվել միայն հանցավոր պետության հանցավոր կազմակերպությունների կողմից:

Վերլուծության են ենթարկվում նաև կազմակերպված հանցավորության այնպիսի տեսակները, ինչպիսիք են ձեռնարկատիրականը, ահաբեկչականը և ծայրեհեղականը: Մասնավորապես, նշվում է, որ առկա են ձեռնարկատիրական կազմակերպված հանցավորության և ահաբեկչության ու ծայրահեղականության փոխկապակցվածության ժամանակակից բազմաթիվ ապացույցներ: Ձեռնարկատիրական կազմակերպված հանցավորության հարաբերական անպարտելիությունը բացատրվում է դրա՝ հասարակության մեջ լուծված, լավ քողարկված լինելով, ինչը պայմանավորված է պետական ծախու ծառայողների աջակցությամբ:

Հատուկ ուշադրություն է դարձվում նաև հանցավոր կազմակերպությունների մասնակիցների անձը բնութագրող առանձնահատկություններին: Այդ կապակցությամբ ընդգծվում է նրանց մեջ հոգեկան պաթոլոգիական շեղումների առկայության մասին հարցը:

Քննարկվում են նաև «օրենքով գողերի» բնութագրական հատկանիշները, ինչպես նաև թմրամոլության և կազմակերպված հանցավորության փոխկապակցվածության պատճառները:

Annotation

The article discusses broader understanding of organized criminality as a distorted image of society, as a kind of subsociety. It is proposed to include criminal tyrannical regimes, for example, the Nazi one, in this concept. In this regard, it is noted that democracy is effective in the fight against totalitarianism, but is powerless to defeat common criminal organizations; moreover, it provides them with additional opportunities for criminal activities. Therefore cruel despotism, on the contrary, will suppress it.

It is argued that state power can also be a criminal organization. Moreover, military crimes are also proposed to be considered part of crime, since they can only be committed by criminal organizations of a criminal state.

The author also analyzes such types of organized crime as business, terrorist and extremist. In particular, it is noted that modernity provides a lot of evidence of the connection between entrepreneurial organized crime and terrorism and extremism. The relative invincibility of business organized crime is explained by the fact that it is, as it were, dissolved in society and well-conspired, relying on the help of corrupt officials.

Special attention is paid to the personality of the accomplices of criminal organizations. In this regard, the question of the presence of pathological mental disorders among them stands out.

The characteristics of “thieves in law” are also considered, as well as the causes of drug addiction and its connection with organized criminality.

Аннотация

В статье рассматривается расширительное понимание организованной преступности как искаженного образа общества, как некоего подобщества. В это понятие предлагается включить также преступные тиранические режимы, например, нацистский. В этой связи отмечается, что демократия эффективна в борьбе против тоталитаризма, но бессильна победить общеуголовные преступные организации, более того, она предоставляет им дополнительные возможности для преступной деятельности. Жестокая деспотия, напротив, будет подавлять ее.

Утверждается, что государственная власть тоже может быть преступной организацией. Более того, военные преступления предлагается тоже считать частью преступности, поскольку они могут совершаться только преступными организациями преступного государства.

Автором анализируются также такие типы организованной преступности, как предпринимательская, террористическая и экстремистская. В частности, отмечается, что современность представляет множество доказательств связи предпринимательской организованной преступности с терроризмом и экстремизмом. Относительная непобедимость предпринимательской организованной преступности объясняется тем, что она как бы растворена в обществе и хорошо законспирирована, опираясь на помощь продажных чиновников.

Отдельное внимание уделяется личности соучастников преступных организаций. В данной связи выделяется вопрос о наличии среди них патологических расстройств психики.

Рассматриваются также характеристики «воров в законе», а также причины наркотизма и его связь с организованной преступностью.

Հիմնարարներ՝ կազմակերպված հանցավորություն, բռնատիրական հանցավորություն, հանցավոր կազմակերպություն, հանցավոր խումբ, «օրենքով գող»:

Keywords: organized criminality, totalitarian criminality, criminal organization, criminal group, «thief-in-law».

Ключевые слова: организованная преступность, тоталитарная преступность, преступная организация, преступная группа, «вор в законе».

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ ՍԵՐԳԵՅ

ՀՀ արդարադատության ակադեմիայի ղեկավար, ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի պրոֆեսոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ARAKELYAN SERGEY

Rector of the Academy of Justice of the Republic of Armenia,
Professor of the YSU Chair of Criminal Law,
Doctor of Legal Sciences, Professor

АРАКЕЛЯН СЕРГЕЙ

Ректор Академии юстиции Республики Армения,
профессор кафедры уголовного права ЕГУ,
доктор юридических наук, профессор

**ԴԻՏԱՎՈՐՈՒԹՅԱՄԲ ԳՈՒՅՔ ՈՉՆՉԱՑՆԵԼԸ ԿԱՄ ՎՆԱՍԵԼԸ.
ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ*****INTENTIONAL DESTRUCTION OR DAMAGE OF PROPERTY:
CRIMINAL-LEGAL ANALYSIS*****УМЫШЛЕННОЕ УНИЧТОЖЕНИЕ ИЛИ ПОВРЕЖДЕНИЕ ИМУЩЕСТВА:
УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ*****1. Ներածություն:**

ՀՀ քրեական գործող օրենսգրքում, ի տարբերություն նախորդի, պատասխանատվություն է նախատեսված գույքը միայն դիտավորությամբ ոչնչացնելու համար: Ինչ վերաբերում է նույն արարքն անզգուշությամբ կատարելուն (անկախ պատճառված վնասի չափից), ապա այն ներկայումս հանդիսանում է քաղաքացիաիրավական հարաբերություն: Համապատասխանաբար, դրա հետ կապված վեճերը լուծվում են քաղաքացիական դատավարության շրջանակներում:

Հայաստանի Հանրապետության քրեական նոր օրենսդրության իրավակարգավորումների գործնական կիրառման արդյունավետությանը հնարավորինս նպաստելու նպատակով պայմանավորված՝ սույն հոդվածում գիտագործնական վերլուծության են ենթարկվում ուրիշի գույքը դիտավորությամբ ոչնչացնելու կամ վնասելու որակման հիմնական առանձնահատկությունները, ինչը կարող է էական թե՛ տեսական և թե՛ պրակտիկ նշանակություն ունենալ իրավակիրառ գործունեության որակի բարձրացման համար: Այդ համատեքստում ստորև մեկնաբանվում և պարզաբանվում են քննարկվող հանցագործության օբյեկտը, օբյեկտիվ կողմը, սուբյեկտիվ կողմը և սուբյեկտը բնութագրող հիմնական հատկանիշները, ինչպես նաև դրա ծանրացնող և առավել ծանրացնող հանգամանքները:

2. Հիմնական հետազոտություն:

Գույքը դիտավորությամբ ոչնչացնելը կամ վնասելը ՀՀ գործող քր. օր-ում նախատեսված է հոդված 264-ով՝ սեփականության դեմ ուղղված այլ (հափշտակություն չհանդիսացող) հանցա-

* Հոդվածը ներկայացվել է 07.03.2024, գրախոսվել է 15.03.2024, ընդունվել է տպագրության 29.03.2024:

* The article was presented 07.03.2024, was reviewed 15.03.2024, was accepted to publication 29.03.2024.

* Статья представлена 07.03.2024, рецензирована 15.03.2024, принята в печать 29.03.2024.

գործությունների շարքում: Տվյալ հանցագործության տեսակային օբյեկտը սեփականությունն է ընդհանրապես, այսինքն՝ հասարակական այն հարաբերությունները, որոնք կարգավորում են գույքի օրինական տիրապետումը, տնօրինումը և օգտագործումը, իսկ անմիջականը՝ այն կոնկրետ հարաբերությունը, որին վնաս է հասցվում ուրիշի գույք ոչնչացնելով կամ վնասելով:

ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 264-ով նախատեսված հանցագործության առարկա կարող է հանդիսանալ միայն ուրիշին պատկանող ցանկացած տեսակի (որոշ բացառություններով) գույքը, որն իրենից խոշոր չափերի նյութական արժեք է ներկայացնում: Հետևաբար, անձի կողմից սեփականության իրավունքով իրեն պատկանող գույքը ոչնչացնելը կամ վնասելը չի կարող որակվել քննարկվող հոդվածով:

Քննարկվող հանցագործության առարկա չեն կարող հանդիսանալ պետության պահպանության տակ գտնվող պատմության կամ մշակույթի հուշարձանը, պատմական կամ մշակութային առանձնակի արժեք ունեցող առարկան կամ փաստաթուղթը, ինչպես նաև հնագիտական օբյեկտը կամ հնագիտական կամ հնէաբանական գտածոն, մահացածին թաղելու վայրը կամ գերեզմանի վրա եղած շինությունը կամ առարկան: Նշված առարկաները ոչնչացնելու կամ վնասելու պարագայում առկա են ոչ թե սեփականության, այլ հասարակական կարգի և բարոյականության դեմ ուղղված համապատասխան հանցագործությունների հատկանիշներ:

Մասնավորապես, պետության պահպանության տակ գտնվող պատմության կամ մշակույթի հուշարձանը, պատմական կամ մշակութային առանձնակի արժեք ունեցող առարկան կամ փաստաթուղթը դիտավորությամբ ոչնչացնելը կամ վնասելը պետք է որակել ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 301-ով (դիտավորության պարագայում) կամ 302-ով (անզգուշության պարագայում): Հնագիտական օբյեկտը կամ հնագիտական կամ հնէաբանական գտածոն ոչնչացնելը կամ վնասելը, համապատասխանաբար, պետք է որակել ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 303-ով (դիտավորության պարագայում) կամ 304-ով (անզգուշության պարագայում): Ինչ վերաբերում է մահացածին թաղելու վայրին կամ գերեզմանի վրա եղած շինությանը կամ առարկային, ապա դրանք ոչնչացնելը, վնասելը կամ պղծելը հարկ է որակել ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 306-ով:

ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 264-ով չի կարող որակվել նաև՝

- միջազգային զինված ընդհարման կամ միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարման ժամանակ հակառակորդի գույքը ոչնչացնելը (հոդված 138),
- միջազգային զինված ընդհարման կամ միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարման ժամանակ մշակութային արժեքների պաշտպանությունը կանոնակարգող միջազգային փաստաթղթերով սահմանված մշակութային արժեքներ ոչնչացնելը կամ վնասելը (հոդված 144),
- ռասայական, ազգային, էթնիկական կամ կրոնական թշնամանք հարուցելու նպատակով մշակութային արժեքներ, այդ թվում՝ կրոնական կամ ծիսական նշանակության շենքեր կամ շինություններ ոչնչացնելը կամ վնասելը (հոդված 146),
- գրավ դրված գույքը ոչնչացնելը կամ վնասելը (հոդված 261),
- ռադիոակտիվ կամ միջուկային նյութ, ինչպես նաև միջուկային ռեակտոր, մարդու կյանքի, առողջության կամ շրջակա միջավայրի համար էական վտանգ ներկայացնող միջուկային սարք կամ դրանք համալրող բաղադրամաս ոչնչացնելը կամ վնասելը (հոդված 331),
- տրանսպորտային միջոցը, ենթակառուցվածքը, հաղորդակցության ուղին կամ ճանապարհային երթևեկության կազմակերպման տեխնիկական միջոցները, ազդանշանման կամ կապի միջոցը կամ տրանսպորտային այլ սարքավորումը ոչնչացնելը, վնասելը, ապամոնտաժելը, արգելափակելը կամ այլ կերպ փչացնելը (հոդված 346),
- պետական, համայնքային սեփականություն հանդիսացող կամ այլ անձանց պատկանող ծառը, թուփը կամ բուսածածկն ապօրինի հատելը կամ ոչնչացնելը կամ մինչև աճի դադարեցման աստիճանի վնասելը (հոդված 387):

ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 264-ով նախատեսված հանցագործության օբյեկտիվ կողմը բնութագրվում է՝

- 1) ուրիշի գույքը ոչնչացնելով կամ վնասելով և
- 2) խոշոր չափերի գույքային վնաս պատճառելով:

Ոչնչացնել ասելով՝ տվյալ դեպքում հարկ է հասկանալ որոշակի ներգործությամբ գույքն այնպիսի վիճակի հասցնելը, որ այն լիովին դառնա անպետք իր նպատակային նշանակությամբ օգտագործելու համար: Ընդ որում, գույքը կարող է ինչպես ֆիզիկապես լիովին ոչնչանալ (օրինակ՝ հիմնովին այրվել, փշրվել, ջրի, ծծմբական թթվի մեջ ամբողջովին լուծվել և այլն), այնպես էլ շարունակել ֆիզիկապես մասնակիորեն գոյություն ունենալ, բայց լիովին կորցնել իր որակական որոշակիությունն ու օգտակար հատկությունները (օրինակ՝ երբ տաղավարը վերածվում է մետաղի ջարդոնի և այլն): Այլ կերպ ասած՝ գույքի ոչնչացման հիմնական առանձնահատկությունն այն է, որ դրա պարագայում ոչ մի միջոցով (վերանորոգում, բուժում և այլն) այլևս հնարավոր չի լինում վերականգնել վերջինիս նախկին վիճակը և օգտագործել այն նպատակային նշանակությամբ (օրինակ՝ վառելափայտի վերածված կահույքը, սատկած կենդանին կամ ձուկը և այլն):

Վնասելը տվյալ դեպքում հասկացվում է որպես գույքի հատկանիշների այնպիսի փոփոխություն, որի դեպքում գույքի վիճակը էականորեն վատթարանում է, դրա օգտակար հատկությունները կամ դրանց զգալի մասը կորսվում են, և գույքը լրիվ կամ մասնակի դառնում է անպետք նպատակային կամ տնտեսական նշանակությամբ օգտագործելու համար: Այլ կերպ ասած՝ ի տարբերություն ոչնչացման, վնասման պարագայում որոշակի ծախսումներ կատարելով հնարավոր է լինում վերականգնել գույքի որակական հատկանիշները և տնտեսական նշանակությունը: Օրինակ՝ երբ վերանորոգվում է հեռուստացույցը, հեռախոսը կամ տեսանկարահանող սարքը, շարվում է քանդված պատը և այլն:

Քննարկվող հանցագործությունը նախատեսված է նյութական հանցակազմով, այսինքն՝ ավարտված է համարվում, երբ ուրիշի գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու արդյունքում **խոշոր չափերի գույքային վնաս** է պատճառվում: ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 3-ի 1-ին մասի 17-րդ կետի դրույթներին համապատասխան, գույքային վնասի խոշոր չափ է համարվում 500 հազար ՀՀ դրամը գերազանցող, սակայն 5 միլիոն ՀՀ դրամը չգերազանցող գումարը (արժեքը):

Մինչույն ժամանակ, քննարկվող հանցակազմի պարագայում պատճառված վնասի չափը հաշվարկելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել կա՛մ ոչնչացված գույքի արժեքը, կա՛մ վնասված գույքի վերականգնման, վերանորոգման վրա կատարված ծախսերը (կամ գումարի չափը, որով նվազել է վնասված գույքի արժեքը): Այս առումով հարկ է նշել նաև, որ գույքի բաղկացուցիչ մասի (օրինակ՝ դուրակիր համակարգչի ներկառուցված ստեղծաշարի կամ անլար հեռախոսի մեջ գտնվող մարտկոցի) ոչնչացումը հարկ է գնահատել որպես այդ գույքի (համակարգչի կամ հեռախոսի) վնասում: Ուստի, նման դեպքերում պատճառված վնասի չափը որոշելիս պետք է հաշվի առնել ոչ միայն փոխարինվող մասի (ստեղծաշարի կամ մարտկոցի) արժեքը, այլև դրա ձեռքբերման, տեղադրման, հարմարեցման վրա կատարված ծախսերը:

ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 264-ով նախատեսված հանցագործության սուբյեկտիվ կողմը բնութագրվում է **դիտավորությամբ**՝ ինչպես ուղղակի, այնպես էլ անուղղակի: Ուրիշի գույքն անզգուշությամբ ոչնչացնելը կամ վնասելը, ինչպես արդեն նշվել է, հանցագործություն չի համարվում:

Ուրիշի գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու սուբյեկտ կարող է հանդիսանալ ցանկացած մեղսունակ ֆիզիկական անձ: Ընդ որում, տվյալ հանցագործության հասարակ տեսակի (հոդված 264-ի 1-ին մաս) համար պատասխանատվությունն առաջանում է **16 փարեկանից**, իսկ ծանրացնող և առավել ծանրացնող հանգամանքներով տեսակների (հոդված 264-ի 2-րդ և 3-րդ մասեր) համար՝ **14 փարեկանից**:

Մասնավորապես, քննարկվող հանցագործության ծանրացնող հանգամանքները նախատեսված են ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 264-ի 2-րդ մասով: Ըստ այդմ, առավել խիստ պատասխանատվություն է առաջացնում նույն հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված արարքը, որը՝

- 1) կատարվել է մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ,
- 2) կատարվել է հրկիզման, պայթյունի կամ հանրավտանգ այլ եղանակով,
- 3) կատարվել է՝ կապված անձի կամ նրա մերձավոր ազգականի կամ մերձավորի կողմից իր պետական, քաղաքական, ծառայողական մասնագիտական կամ հասարակական գործունեության կամ պարտքի կատարման հետ,
- 4) կատարվել է ռասայական, ազգային, էթնիկ կամ սոցիալական ծագումով, կրոնով, քաղաքական կամ այլ հայացքներով կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներով պայմանավորված ատելության, անհանդուրժողականության կամ թշնամանքի շարժառիթով,
- 5) կատարվել է խուլիգանական դրդումներով կամ
- 6) առանձնապես խոշոր չափերի գույքային վնաս է պատճառել:

Քննարկվող հանցագործության ծանրացնող հանգամանքներից առաջինի՝ **հանցանքը մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ** կատարելու էությունն ու առանձնահատկությունները բացահայտելու համար անհրաժեշտ է հիմք ընդունել ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 50-ը, որի 2-րդ մասի համաձայն՝ «Հանցանքը համարվում է մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ կատարված, եթե հանցագործությանը մասնակցել են այնպիսի համակատարողներ, որոնք նախքան հանցանքն սկսելը պայմանավորվել են հանցանքը համատեղ կատարելու մասին»:

Համապատասխանաբար, գույքը ոչնչացնելը կամ վնասելը կհամարվի մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ կատարված, երբ **մինչև դրա օբյեկտիվ կողմը կազմող որևէ գործողություն սկսելը** տվյալ հանցագործության սուբյեկտի բոլոր հատկանիշներով օժտված **երկու կամ ավելի համակատարողներ** պայմանավորվում են հանցանքը համատեղ կատարելու մասին: Այսինքն՝ խմբի անդամները մինչև նշված հանցագործությունն սկսելը սուբյեկտիվ կողմից ուղղակի դիտավորություն են դրսևորում այն համատեղ կատարելու կապակցությամբ: Ընդ որում, այդ պայմանավորվածությունը կարող է ձեռք բերվել ինչպես օբյեկտիվ կողմի որևէ գործողություն սկսելուց տևական ժամանակ, այնպես էլ՝ անմիջապես առաջ: Բացի այդ, նման խումբը կարող է համատեղ թե՛ նախապատրաստել հանցագործությունը և թե՛ կատարել հանցավորձ կամ ավարտված հանցանք:

Միևնույն ժամանակ, խմբի կողմից նախնական համաձայնությամբ ուրիշի գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու ժամանակ դրա մասնակիցներից յուրաքանչյուրը պետք է կատարի այնպիսի գործողություն, որն իր մեջ պարունակում է կա՛մ տվյալ հանցագործության օբյեկտիվ կողմն ամբողջությամբ, կա՛մ դրա մի մասը: Օրինակ՝ համակատարողներից մեկը կարող է բռնել ուրիշի գույքը, իսկ մյուսը՝ մուրճով կամ քարով հարվածելով, փշրել այն և այլն:

Վերոգրյալով պայմանավորված՝ քննարկվող հանցագործությունը **չի համարվի նախնական համաձայնությամբ խմբի կողմից կատարված**, եթե՝

- համակատարումը բացակայում է, քանզի օբյեկտիվ կողմն անմիջականորեն իրականացնող երկուսից մեկը տվյալ հանցագործության սուբյեկտ չէ (չի հասել օրենքով նախատեսված տարիքի կամ անմեղսունակ է),
- կատարողի հետ մասնակցում է անձ, որը չի գիտակցում, որ հանցանք է կատարում (օրինակ՝ հանցավորը նրան խաբում է, որ գույքն իրենն է),

- հանցակիցները համակատարողներ չեն. կատարողը մեկն է, իսկ մյուսը (մյուսները)՝ այլ հանցակից (կազմակերպիչ, դրդիչ, օժանդակող)¹,
- հանցագործությանը մասնակցում են համակատարողներ, բայց նրանցից մեկը մինչև հանցագործությունն ավարտին հասցնելը դրանից կամովին հրաժարվում է և որևէ միջոցով կանխում մյուսի կողմից տվյալ հանցագործությունն ավարտին հասցնելը (օրինակ՝ մինչև հանցանքն սկսելը տեղեկացնում է իրավապահներին և նրանք խափանում են հանցագործությունը, կամ՝ ֆիզիկական ուժ գործադրելով, հարկադրում է մյուս համակատարողին դադարեցնել հանցագործությունը)²,
- համատեղ կատարումը տեղի է ունենում առանց նախնական պայմանավորվածության, հանցագործության օբյեկտիվ կողմն սկսվելուց հետո, այսինքն՝ հանցանքը կատարվում է մի խումբ անձանց կողմից առանց նախնական համաձայնության (օրինակ՝ երկու կատարող իրարից անտեղյակ և առանց նախնական պայմանավորվածության սկսում են նույն օբյեկտը ոչնչացնելուն կամ վնասելուն ուղղված գործողություններ կատարել, սակայն հանդիպելով՝ համաձայնության են գալիս համատեղ շարունակել հանցագործությունը)³:

Հարկ է նշել նաև, որ ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 50-ի 7-րդ մասի իրավակարգավորումներին համապատասխան՝ եթե հանցանքը մի խումբ անձանց կողմից (այդ թվում՝ նախնական համաձայնությամբ, ինչպես նաև հանցավոր կազմակերպության կողմից) կատարելը նույն օրենսգրքի Հատուկ մասի հոդվածի համապատասխան մասով նախատեսված է որպես ծանրացնող հանգամանք, ապա դա **չի մեղսագրվում** հանցագործության **անչափահաս** մասնակիցներին: Հետևաբար, եթե, օրինակ, նախնական համաձայնությամբ գույք ոչնչացնեն մեկ 17 և մեկ 19 տարեկան համակատարողներ, ապա նրանցից առաջինի արարքը (ծանրացուցիչ այլ հանգամանքների բացակայության պարագայում) պետք է որակել ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 264-ի 1-ին մասով, իսկ երկրորդինը՝ նույն հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետով:

ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 264-ի 2-րդ մասի 2-րդ կետով նախատեսված ծանրացնող հանգամանքը բնութագրվում է հանցանքի կատարման **հանրավրանգ եղանակով**: Մասնավորապես, քննարկվող հանցագործության տվյալ տեսակը ենթադրում է ուրիշի գույքի ոչնչացումը կամ վնասումը, որը կատարվել է հրկիզման, պայթյունի կամ հանրավտանգ այլ եղանակով:

Հանրավրանգ ասելով՝ տվյալ դեպքում հարկ է հասկանալ ուրիշի գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու այնպիսի եղանակը, որը, հանցավորի համոզմամբ, իրական վտանգ է պարունակում մարդկանց կյանքի կամ առողջության, այլ գույքի (բացի նրանից, որին ուղղված է հանցագործությունը) կամ այլ բարիքների համար: Այլ խոսքով՝ այն բնութագրվում է օրենքով պահպանվող շահերի և բարիքների անորոշ շրջանակի համար վտանգ ստեղծելով [3, էջ 9]:

¹ Նման դեպքում կատարողի արարքը որակվում է ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 264-ի 1-ին մասով (եթե չկա այլ ծանրացնող հանգամանք), իսկ մյուս մասնակցինը (մասնակիցներինը)՝ նույն հոդվածի նույն մասով՝ հղում կատարելով քր. օր.-ի 46-րդ հոդվածին:

² Այն դեպքերում, երբ կամովին հրաժարված համակատարողին չի հաջողվում կանխել մյուս համակատարողի կողմից հափշտակությունն ավարտին հասցնելը, նրանց հանցանքը որակվում է որպես մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ կատարված: Միևնույն ժամանակ, ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 80-ի 6-րդ մասին համապատասխան, եթե համակատարողի գործադրած միջոցները չեն հանգեցնում կատարողի հանցագործությունը կանխելուն, ապա ձեռնարկված միջոցները հաշվի են առնվում որպես քրեական պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող հանգամանք:

³ Նման դեպքերում կատարողների արարքները որակվում են ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 264-ի 1-ին մասով (եթե չկա այլ ծանրացնող հանգամանք): Միևնույն ժամանակ, ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 71-ի 1-ին մասի 2-րդ կետին համապատասխան՝ դա հաշվի է առնվում որպես քրեական պատասխանատվությունը կամ պատիժը ծանրացնող հանգամանք:

Ընդ որում, ուրիշի գույքը ոչնչացնելը կամ վնասելը որակվում է որպես հանրավտանգ եղանակով կատարված՝ անկախ այն հանգամանքից, քրեաիրավական պաշտպանության ենթակա այլ օբյեկտները վնասվե՞լ են, թե՞ ոչ: Բանն այն է, որ տվյալ դեպքում օրենսդրորեն նախատեսված է մարդկանց կյանքին կամ առողջությանը կամ այլ բարիքներին վնաս պատճառելու իրական սպառնալիք ստեղծելը, այլ ոչ թե այն պատճառելը: Այլ խոսքով՝ համապատասխան այլ հետևանքների փաստացի առաջացումը դուրս է քննարկվող հանցակազմի շրջանակներից և որակվում է լրացուցիչ:

Հետևաբար, հանրավտանգ եղանակով ուրիշի գույքը ոչնչացնելով կամ վնասելով՝ նաև քրեաիրավական պաշտպանության ենթակա այլ օբյեկտներ վնասելու (մարդուն մահ կամ նրա առողջությանը վնաս պատճառելու և այլն) դեպքերում արարքը, համապատասխան այլ հատկանիշների առկայության պարագայում, պետք է որակել հանցագործությունների համակցությամբ: Օրինակ՝ որպես հանրավտանգ եղանակով ուրիշի գույքը ոչնչացնել կամ վնասել և սպանություն կամ անզգուշությամբ կյանքից զրկել կամ առողջությանը ծանր վնաս պատճառել կամ անզգուշությամբ առողջությանը միջին ծանրության վնաս պատճառել:

Հրկիզումը նշանակում է հրդեհ առաջացնելուն, կրակի մատնելուն, այրելուն, բոցավառելուն ուղղված գործողությունների կատարում: Այն կարող է իրականացվել դյուրավառ նյութեր (ածուխ, բենզին, փայտ, ծղոտ, արեթ և այլն) և կրակ (բոց) առաջացնող հարմարանքներ (լուցկի, կրակայրիչ և այլն) գործադրելով:

Պայթյունը հարկ է հասկանալ որպես գոյացած կամ կուտակված գազերի ծավալի ակնթարթային մեծացումով ուղեկցվող և մեծ քանակությամբ ջերմային էներգիա առաջացնող քիմիական ռեակցիա, որը հանգեցնում է (ունակ է հանգեցնելու) որևէ բանի քանդման, կործանման, փլուզման, մասերի, կտորների, բեկորների բաժանման և այլն: Այն կարող է իրականացվել պայթուցիկ նյութեր (վառող, տրոտիլ, ամոնիտ, պլաստիտ և այլն) և պայթյուն առաջացնող հարմարանքներ (դետոնատոր, էլեկտրաբոցավառիչ, հրատեխնիկական ռելե և այլն) գործադրելով:

Հանրավտանգ այլ եղանակ ասելով՝ պետք է հասկանալ հրկիզում կամ պայթյուն չհանդիսացող ցանկացած այլ հնարքի, մեթոդի կամ միջոցի կիրառում, որն ուղղված է ուրիշի գույքը ոչնչացնելուն կամ վնասելուն և, հանցավորի համոզմամբ, իրական վտանգ է պարունակում մարդկանց կյանքի կամ առողջության, այլ գույքի կամ բարիքների համար: Օրինակ՝ ջրածածկ, հողածածկ կամ քարածածկ անելը, փլուզում, ջրհեղեղ առաջացնելը, ռադիոակտիվ նյութեր, հրազեն, ռազմամթերք օգտագործելը և այլն:

Միննույն ժամանակ, այն դեպքերում, երբ ուրիշի գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու եղանակը կիրառման պահին իրական վտանգ չի ստեղծում օրենքով պահպանվող շահերի և բարիքների անորոշ շրջանակի համար, այն չի կարող գնահատվել որպես հանրավտանգ և որակվել ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 264-ի 2-րդ մասի 2-րդ կետով: Օրինակ՝ երբ ուրիշի համակարգիչը ոչնչացնելու նպատակով հանցավորը հրկիզում կամ պայթեցնում է այն այլ անձանցից կամ որևէ բնակավայրից, շինությունից կամ այլ նյութական արժեքներից մեծ հեռավորության վրա գտնվող ամայի դաշտում:

ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 264-ի 2-րդ մասի 3-րդ կետով նախատեսված ծանրացնող հանգամանքի էությունն արտահայտվում է նրանում, որ գույքը ոչնչացնելը կամ վնասելը **կապված է այդ գույքի օրինական տիրապետողի կամ նրա մերձավոր ազգականի կամ մերձավորի կողմից իր պետական, քաղաքական, ծառայողական, մասնագիտական կամ հասարակական գործունեությունն իրականացնելու կամ պարտքը կատարելու** հետ:

Անձի մերձավոր ազգականի և մերձավորի հասկացությունները, ինչպես արդեն նշվել է, սահմանված են ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 3-ի (Սույն օրենսգրքում օգտագործվող հիմնական հասկացությունները) 1-ին մասի, համապատասխանաբար, 18-րդ և 19-րդ կետերում:

Պեղական է համարվում այն անձանց գործունեությունը, ովքեր պատասխանատու պաշտոններ են զբաղեցնում պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմիններում: Այդպիսիք են, օրինակ՝ ՀՀ Նախագահը, Վարչապետը, Կառավարության անդամները, Ազգային ժողովի պատգամավորները, ՀՀ Նախագահի և Կառավարության աշխատակազմերում պատասխանատու պաշտոն զբաղեցնողները, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ղեկավարները, նրանց տեղակալները, վարչությունների, բաժինների ղեկավարները և այլն:

Քաղաքական է համարվում ինչպես վերը նշված, այնպես էլ բոլոր այլ գործիչների գործունեությունը, ովքեր ներգրավված են քաղաքական տարբեր գործընթացներում (նախընտրական, ընտրական, կուսակցական և այլն): Այդպիսիք են, օրինակ՝ նախընտրական շտաբի անդամները, պատգամավորի թեկնածուները, կուսակցության նախագահը կամ վարչության անդամները և այլն:

Ծառայողական է համարվում անձի այնպիսի գործունեությունը, որը մտնում է նրա ծառայողական պարտականությունների մեջ, որոնք էլ բխում են օրենքով սահմանված կարգով գրանցված պետական կամ մասնավոր կազմակերպությունների հետ կնքած աշխատանքային պայմանագրի դրույթներից: Ընդ որում, նման գործունեություն իրականացնող են իրենց օրինական ծառայողական գործառույթներն իրականացնող բոլոր անձինք՝ ինչպես պաշտոնատար, այնպես էլ ոչ պաշտոնատար: Օրինակ՝ թե՛ պետական, թե՛ մասնավոր ձեռնարկության տնօրենը, իրավապահ մարմնի աշխատակիցը և այլն:

Մասնագիտական է համարվում հասարակության կենսագործունեության տարբեր ոլորտներում (օրինակ՝ գիտության, կրթության, տնտեսության, իրավակիրառության և այլն) անձի կողմից՝ իր որակավորմանը և մասնագիտական բնութագրին համապատասխան, իր իրավասության շրջանակներում, ՀՀ օրենսդրությանը, սահմանված չափորոշիչներին և իր աշխատանքային պարտականություններին համապատասխան իրականացվող գործունեությունը: Այդպիսի գործունեություն իրականացնող կարող են հանդիսանալ, օրինակ՝ դասախոսը, բժիշկը, փաստաբանը, լրագրողը, քաղաքական կամ տնտեսական վերլուծաբանը և այլն:

Հասարակական է համարվում կամավոր և անվճար իրականացվող օրինական այն գործունեությունը, որն ուղղված է տվյալ հասարակության քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական, մշակութային, մասնագիտական կարիքները սպասարկելուն: Այն կենսագործվում է հասարակական կազմակերպությունների, միավորումների, շարժումների ղեկավարների կամ ակտիվ անդամների կողմից: Ընդ որում, նշանակություն չունի, թե այդ անձինք ինչպիսի քաղաքական հայացքներ ունեն՝ պետական իշխանությանը համակիր, թե՛ ընդդիմադիր:

Հասարակական պարտքը ոչ թե իրավական, այլ բարոյական կատեգորիա է, որը չի կարելի հասկանալ միայն որպես անձի վրա դրված որոշակի պարտականություն: Այն ենթակա է առավել տարածական մեկնաբանության: Այսինքն՝ հասարակական պարտքը ենթադրում է նաև հասարակության և առանձին անձանց շահերից բխող ցանկացած գործողության կատարում (օրինակ՝ հանցագործություն կամ այլ իրավախախտում խափանելը, իշխանության մարմիններին նախապատրաստվող, ընթացքի մեջ գտնվող կամ կատարված հանցագործության մասին հայտները, մասնագիտական խորհրդատվություն տրամադրելը և այլն):

Քր. օր.-ի հոդված 264-ի 2-րդ մասի 3-րդ կետից, ինչպես արդեն նշվել է, բխում է, որ ուրիշի գույքը ոչնչացնելը կամ վնասելը **պետք է կապված լինի** համապատասխան անձի կողմից որոշակի գործունեություն իրականացնելու կամ հասարակական իր պարտքը կատարելու հետ: Այս առումով հարց է առաջանում՝ քր. օր.-ով նախատեսված «գործունեության իրականացում» և «պարտքի կատարում» հատկանիշները պետք է հասկանալ միայն որպես ներկա պահին կամ անցյալում որոշակի վարքագծի դրսևորում, թե՛ դրանք կարող են մեկնաբանվել նաև որպես ապագայում որոշակի գործունեության իրականացման կամ հասարակական պարտքի կատար-

ման հնարավորություն: Օրենսդիրն, իհարկե, նկատի ունի քննարկվող հատկանիշների առավել լայն մեկնաբանությունը: Այսպես, եթե անձը նշանակվում է որոշակի պաշտոնի կամ սկսում անդամակցել որևէ հասարակական կազմակերպության, նա դառնում է իր վրա դրվող պարտականությունների պոտենցիալ կատարող: Ուստի և, կատարվելիք պարտականությունների կապակցությամբ անձի կամ նրա մերձավոր ազգականի կամ մերձավորի գույքը ոչնչացնելը կամ վնասելը ևս ենթակա է որակման հոդված 264-ի 2-րդ մասի 3-րդ կետով [1, էջեր 28-29]:

Քրեական օրենքից բխում է նաև, որ տվյալ դեպքում խոսքն անձի օրինական, իրավաչափ գործունեության կամ հասարակական պարտքի կատարման մասին է: Հետևաբար, եթե ուրիշի գույքը ոչնչացնելը կամ վնասելը կատարվի այդ գույքի օրինական տիրապետողի կամ նրա մերձավոր ազգականի կամ մերձավորի ապօրինի, ոչ իրավաչափ վարքագծի կապակցությամբ, արարքը չի կարող որակվել հոդված 264-ի 2-րդ մասի 3-րդ կետով: Որոշակի հանգամանքներից ելնելով՝ այն կարող է կա՛մ հանցավոր չհամարվել (օրինակ՝ անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցմամբ կամ աֆեկտի վիճակում կատարվելու պարագայում), կա՛մ (ծանրացուցիչ այլ հանգամանքների բացակայության պարագայում) որակվել 264-ի 1-ին մասով:

Սուբյեկտիվ կողմից հոդված 264-ի 2-րդ մասի 3-րդ կետով նախատեսված հանցագործությունը ենթադրում է **միայն ուղղակի դիտավորություն**: Բանն այն է, որ հանցավորի արարքը տվյալ դեպքում նպատակաուղղված է գույք ոչնչացնելով կամ վնասելով որոշակի անձի համապատասխան գործունեությունը կամ նրա կողմից հասարակական պարտքի կատարումը խոչընդոտելուն կամ դրա համար վրեժ լուծելուն: Օրինակ՝ երբ անձի գույքը ոչնչացվում է, որպեսզի նրա մերձավոր ազգական ոստիկանը հրաժարվի հանցավորի եղբորը ձերբակալելու մտադրությունից: Կամ՝ երբ անձի գույքը վնասվում է այն պատճառով, որ նա նախկինում բռնել և իրավապահ մարմիններին է հանձնել հանցավորին:

Պրակտիկայում կարող է նաև տվյալ հանցագործությունը խուլիգանական դրդումներով գույք ոչնչացնելուց կամ վնասելուց սահմանազատելու հարց առաջանալ: Մասնավորապես, եթե արարքը պայմանավորված է հանցագործությունից տուժողի կողմից իր հասարակական պարտքի կատարման ընթացքում հանցավորի չարամիտ խուլիգանական գործողությունների կանխմանն ուղղված ակտիվ միջամտությամբ, այն ենթակա է որակման հոդված 264-ի 2-րդ մասի 3-րդ կետով (տուժողի կողմից իր հասարակական պարտքի կատարման հետ կապված): Մինչդեռ, եթե տուժողի գործողությունները կրել են սոսկ դիտողության բնույթ, հանցավորի արարքը ենթակա է որակման նույն հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետով (խուլիգանական դրդումներով) [2, կետ 15]:

ՀՀ քր. օր. -ի հոդված 264-ի 2-րդ մասի 4-րդ կետում նախատեսված ծանրացուցիչ հանգամանքի հիմքում հանցագործության շարժառիթն է, որը դրսևորվում է որպես **ռասայական, ազգային, էթնիկ կամ սոցիալական ծագումով, կրոնով, քաղաքական կամ այլ հայացքներով կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներով** պայմանավորված՝ ատելություն, անհանդուրժողականություն կամ թշնամանք:

Արելությունը բնորոշվում է որպես ծայրահեղ հակակրանքի, զգվանքի, նողկանքի, գարշանքի զգացմունք: Հանցանքը կհամարվի տվյալ շարժառիթով կատարված, օրինակ՝ երբ ոչնչացվի կամ վնասվի սևամորթի գույքը՝ «նեգրոֆոբական» ռասայի նկատմամբ հանցավորի տաժած ծայրահեղ հակակրանքի դրդապատճառով:

Անհանդուրժողականությունը որևէ բան անընդունելի, անթույլատրելի, անտանելի համարելն է, դրա հետ չհաշտվելը, չհամակերպվելը: Տվյալ շարժառիթը կարող է դրսևորվել, օրինակ՝ երբ ոչնչացվի կամ վնասվի արվամուլի գույքը՝ սեռական այլ կողմնորոշում ունեցողների գոյությանը չհամակերպվելու դրդապատճառով:

Թշնամանք ասելով՝ պետք է հասկանալ անհամաձայնության, հակառակության, չարակամության, փոխադարձ ատելության վրա հիմնված հարաբերությունները և գործողությունները: Հան-

ցանքը կհամարվի տվյալ շարժառիթով կատարված, օրինակ՝ երբ չարակամության դրդապատճառով ոչնչացվի կամ վնասվի նախկին այն գործընկերոջ գույքը, ով հանցավորի սնանկության կամ ամուսնալուծության պատճառ է դարձել:

ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 264-ի 2-րդ մասի 5-րդ կետում նախատեսված ծանրացնող հանգամանքի հիմքում նույնպես հանցագործության շարժառիթն է, այս դեպքում՝ **խուլիգանական դրդումները**:

ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 297-ի դիսպոզիցիայի մեկնաբանությունից ելնելով՝ խուլիգանական պետք է համարել այն շարժառիթը, որի հիմքում ընկած է հանցավորի՝ հասարակության նկատմամբ անհարգալից կամ իրավական կամ բարոյական նորմերի նկատմամբ բացահայտ արհամարհական վերաբերմունք ցուցաբերելու ձգտումը: Այլ կերպ ասած, խուլիգանական դրդումների հիմքում ընկած է մարդու եսամոլությունը, որը սերված է հասարակությունը չհարգելուց, դրա շահերն անտեսելուց, իրավական և բարոյական նորմերի պահանջներն արհամարհելուց: Դրանով է պայմանավորված, որ իր հակասոցիալական պահանջմունքները բավարարելու կապակցությամբ առաջացած խոչընդոտները վերացնելու հարցում, ներքին բավարարվածության զգացումով, սեփական անձի առավելություններն ընդգծելու մոլուցքից մղված՝ հանցավորը պատրաստ է դիմելու ցանկացած ծայրահեղ միջոցի, այդ թվում՝ հանցագործության [1, էջեր 48-49]:

Այլ կերպ ասած՝ խուլիգանական դրդումներով ուրիշի գույքը ոչնչացնողը կամ վնասողը հանցանքը կատարում է ոչ թե տուժողի հետ որոշակի անձնական փոխհարաբերություններից ելնելով, այլ հասարակական կարգը կոպիտ կերպով խախտելու, հասարակության նկատմամբ բացահայտ անհարգալից վերաբերմունք ցուցաբերելու ձգտումով: Նա բացահայտորեն հակադրվում է բոլորին և ամեն ինչի՝ իր գործողություններն ուղղելով ոչ այնքան առանձին մարդու, որքան ընդհանրապես հասարակության, վարքագծի և մարդկանց միջև փոխհարաբերությունների հանրորեն ընդունված նորմերի դեմ:

Բացի այդ, ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 264-ի 2-րդ մասի 5-րդ կետում նախատեսված է ուրիշի գույքը խուլիգանական դրդումներով, այլ ոչ թե խուլիգանությամբ զուգորդված ոչնչացնելը կամ վնասելը: Հետևաբար, խուլիգանությամբ զուգորդված լինելու հանգամանքն ինքնին չի կարող հիմք հանդիսանալ խուլիգանական շարժառիթի առկայության հավաստման համար: Նույն կերպ է հարցը լուծվում նաև հակառակ պարագայում. խուլիգանական դրդումներով ուրիշի գույքը ոչնչացնելը կամ վնասելը չի նշանակում, որ այն անպայման պետք է զուգորդվի խուլիգանությամբ:

ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 264-ի 2-րդ մասի 5-րդ կետում նախատեսված ծանրացնող հանգամանքի հիմքում հանցագործությամբ **առանձնապես խոշոր չափերի գույքային վնաս** պատճառելն է: Նույն օրենսգրքի հոդված 3-ի 1-ին մասի 17-րդ կետի դրույթներին համապատասխան, գույքային վնասի առանձնապես խոշոր չափ է համարվում 5 միլիոն ՀՀ դրամը գերազանցող գումարը (արժեքը):

Ուրիշի գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու առավել ծանրացնող հանգամանքները նախատեսված են ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 264-ի 3-րդ մասով: Մասնավորապես, առավել խիստ պատասխանատվություն է առաջացնում նույն հոդվածի 1-ին կամ 2-րդ մասով նախատեսված արարքը, որը՝

1) կատարվել է հանցավոր կազմակերպության կողմից կամ

2) անզգուշությամբ առաջացրել է պատմական, գեղարվեստական կամ մշակութային առանձնակի արժեք ունեցող առարկայի ոչնչացում կամ վնասում:

Հանցանքը **հանցավոր կազմակերպության կողմից կատարելու** էությունն ու առանձնահատկությունները բացահայտելու համար անհրաժեշտ է հիմք ընդունել ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 50-ը, որի 3-րդ մասի համաձայն՝ «Հանցանքը համարվում է հանցավոր կազմակերպության կողմից կատարված, եթե կատարվել է մեկ կամ մի քանի հանցանքներ կատարելու համար ստեղծված

երեք կամ ավելի անձից բաղկացած կայուն խմբի կամ խմբերի միավորման կողմից: Հանցանքը համարվում է հանցավոր կազմակերպության կողմից կատարված նաև այն դեպքում, երբ դա ստեղծած կամ ղեկավարող անձի դիտավորության մեջ ընդգրկված հանցանքն անմիջականորեն կատարել է խմբի թեկուզ մեկ անդամը կամ խմբի առաջադրանքով՝ դրա անդամ չհանդիսացող անձը»:

Նույն հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ «Հանցավոր կազմակերպություն ստեղծած կամ ղեկավարած անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության հանցավոր կազմակերպություն ստեղծելու կամ ղեկավարելու համար, ինչպես նաև հանցավոր կազմակերպության կողմից կատարված այն հանցանքների համար, որոնք ընդգրկված են եղել նրա դիտավորության մեջ»:

Նշված հոդվածի 5-րդ մասը սահմանում է՝ «Հանցավոր կազմակերպության անդամը ենթակա է քրեական պատասխանատվության հանցավոր կազմակերպությանը մասնակցելու համար, ինչպես նաև այն հանցանքների համար, որոնց կատարմանը կամ նախապատրաստությանը նա մասնակցել է»:

ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 50-ի 6-րդ մասի համաձայն՝ «Սույն հոդվածի 4-րդ և 5-րդ մասերով նախատեսված անձանց արարքը որակելիս սույն օրենսգրքի 46-րդ հոդվածին հղում չի կատարվում»:

Հիշատակված իրավակարգավորումների բովանդակությունից հետևում է, որ գույքը ոչնչացնելը կամ վնասելը հանցավոր կազմակերպության կողմից կատարված որակելու համար անհրաժեշտ է հիմնավորել հետևյալ հատկանիշների առկայությունը՝

- **մեկ կամ մի քանի հանցանքներ** կատարելու համար ստեղծված լինելը,
- **երեք կամ ավելի անձից** (հանցագործության սուբյեկտ հանդիսացող) բաղկացած խումբ կամ նման **խմբերի միավորում** հանդիսանալը,
- մեկ կամ մի քանի հանցանքներ կատարելու համար ստեղծված երեք կամ ավելի անձից բաղկացած խմբի կամ նման խմբերի միավորման **կայունությունը**:

Օրենսդրական մեջբերված ձևակերպումներից հետևում է նաև, որ **պարտադիր չէ** երեք կամ ավելի անձից բաղկացած կայուն խմբի անդամների կամ նման խմբերի միավորումը **բացառապես** քննարկվող հանցանքը (կամ մի քանի նման հանցանքներ) կատարելու համար: Այլ կերպ ասած՝ գույքը ոչնչացնելը կամ վնասելը կհամարվի հանցավոր կազմակերպության կողմից կատարված նաև այն դեպքերում, երբ համապատասխան խումբը կամ նման խմբերի միավորումը ստեղծվել է նաև այլ հանցանքներ կատարելու նպատակով:

Հանցակցության ամենավտանգավոր տվյալ ձևի **կազմակերպվածությունը և կայունությունը** դրսևորվում են մեկ կամ մի քանի հանցանքներ կատարելու ծրագրերի, դրանց իրականացման նախապես մշակված եղանակների առկայությամբ, համապատասխան խմբի (խմբերի միավորման) անդամների միջև ամուր կապերով, նրանց ջանքերի հստակ նպատակաուղղվածությամբ և համաձայնեցվածությամբ, խմբի անդամների միջև դերերի հստակ բաշխմամբ, ղեկավարի (կամ ղեկավարների) առկայությամբ, խմբի գործունեությունը և դրա անդամների կարգապահությունն ապահովող ներխմբային կանոնների առկայությամբ, հափշտակված գույքի իրացման համար այլ անձանց մասնակից դարձնելով, ինչպես նաև նյութատեխնիկական հագեցվածությամբ, ընդհանուր ֆինանսական միջոցների առկայությամբ և այլն:

Բացի այդ, հանցավոր կազմակերպությունն ստեղծվում է **տրևական ժամանակ** հանցավոր գործունեությամբ զբաղվելու համար: Դրա ստեղծման նպատակը, որպես կանոն, մի շարք հանցանքներ (այդ թվում՝ համասեռ) կատարելն է: ՀՀ քրեական օրենսդրությունը, սակայն, չի բացառում, որ այն կարող է ստեղծվել մեկ, բայց երկարատև և մանրակրկիտ պլանավորված, նախապատրաստված հանցագործության նպատակով: Օրինակ՝ երբ համապատասխան խումբը (խմբերի միավորումը) ստեղծվում է բարձրակարգ և հմուտ թիկնապահներ ունեցող գործարարի

գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու նպատակով, ինչի համար ամիսներ շարունակ նախապատրաստական գործունեություն է իրականացվում (հարձակման ենթակա օբյեկտի ուսումնասիրություն, հանցագործության գործիքների կամ միջոցների ձեռքբերում, թիկնապահների հնարավորությունների և նրանց աշխատանքի առանձնահատկությունների վերլուծություն, կատարողների հավաքագրում, նրանց համապատասխան հմտությունների ուսուցանում և այլն):

Հարկ է նշել նաև, որ, ի տարբերություն քննարկվող հանցանքը մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ կատարելու, այն հանցավոր կազմակերպության կողմից կատարված որակելու համար **համակարարումը պարպադիր չէ**: Բավական է, որ այդ կազմակերպությունը ստեղծած կամ ղեկավարող անձի դիտավորության մեջ ընդգրկված հանցագործության օբյեկտիվ կողմն անմիջականորեն կատարի խմբի **թեկուզ մեկ անդամը** կամ, նույնիսկ, դրա **անդամ չհանդիսացող** անձը՝ խմբի առաջադրանքով: Ընդ որում, նշված խմբի բոլոր այն անդամները, ովքեր մասնակցել են տվյալ հանցագործության նախապատրաստությանը կամ կատարմանը (ինչպես նաև՝ դա ստեղծողը կամ ղեկավարողը, եթե տվյալ հանցանքը կատարելն ընդգրկված է եղել նրա դիտավորության մեջ), ենթակա են պատասխանատվության տվյալ հանցանքը հանցավոր կազմակերպության կողմից կատարելու համար՝ որպես կատարողներ:

Միևնույն ժամանակ, ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 318-ը պատասխանատվություն է սահմանում հանցավոր կազմակերպություն ստեղծելու կամ ղեկավարելու, իսկ 319-ը՝ հանցավոր կազմակերպությանը մասնակցելու համար: Հետևաբար, բոլոր այն դեպքերում, երբ գույքը ոչնչացնելը կամ վնասելը կատարվում է հանցավոր կազմակերպության կողմից, արարքը պետք է որակել համապատասխան **հանցագործությունների համակցությամբ**:

ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 264-ի 3-րդ մասի 2-րդ կետով նախատեսված առավել ծանրացնող հանգամանքի հիմքում հանցագործության **առարկայի** առանձնահատուկ նշանակությունն է: Մասնավորապես, խոսքը ոչնչացվող կամ վնասվող գույքի՝ **պատմական, գեղարվեստական կամ մշակութային առանձնակի արժեք ունեցող առարկա** հանդիսանալու մասին է:

Նման նշանակություն ունեցող առարկաների տեսակները նախատեսված են «Մշակութային արժեքների արտահանման և ներմուծման մասին» ՀՀ 06.12.2004 թ. օրենքի հոդված 4-ում: Մասնավորապես, դրանց թվին են դասվում՝ հազվագյուտ արխիվները, բացառիկ երաժշտական գործիքները, ձեռագրերը, նկարները, կենդանական և բուսական աշխարհի բացառիկ հավաքածուները, ազգագրական, մարդաբանական նյութերը և բանահյուսական նյութերի անտիպ ժողովածուները, հնատիպ հրատարակությունները, դրամանիշների, դրոշմանիշների, շքանշանների բացառիկ հավաքածուները կամ առանձին նմուշները, հնագիտական հետազոտություններից և պեղումներից ստացված գտածոները, կահույքը, զոբելենները, գորգերը, կարպետները, տարագները, ճարտարապետական և կոթողային արվեստի հուշարձանների բաղկացուցիչ մասերը և բեկորները, և այլն:

Միևնույն ժամանակ, առարկայի պատմական, գեղարվեստական կամ մշակութային առանձնակի արժեք ունենալու հանգամանքը քրեական վարույթի շրջանակներում կարող է հաստատվել կամ հերքվել միայն համապատասխան բնագավառի փորձաքննության արդյունքում: Ընդ որում, գույքը ոչնչացնել կամ վնասելն առավել վտանգավոր դարձնող քննարկվող հատկանիշի առումով հատուկ ուշադրության է արժանի **«առանձնակի արժեք»** եզրույթը: Բանն այն է, որ առարկան կարող է պատմական, գեղարվեստական կամ մշակութային արժեք ներակայացնել, բայց չլինել առանձնակի արժեք ունեցող:

Հարկ է նշել նաև, որ քննարկվող հանցագործության առավել ծանրացնող տվյալ հանգամանքի առկայությունը հաստատված համարելու առումով անհրաժեշտ է, որպեսզի հանցավորը **գիտակցի** համապատասխան առարկայի հենց պատմական, գեղարվեստական կամ մշակութային առանձնակի արժեք ունենալու հանգամանքը:

Մինչույն ժամանակ, սակայն, հարկ է նշել, որ այն դեպքերում, երբ ոչնչացվում կամ վնասվում է պատմական կամ մշակութային առանձնակի արժեք ունեցող այնպիսի առարկա, որը **գտնվում է պետության պահպանության տարածքում**, արարքը պետք է որակել ՀՀ քր. օր.-ի հոդված ոչ թե 264-ով, այլ 301-ով: Այսինքն՝ տվյալ դեպքում խոսքը ոչ թե սեփականության, այլ հասարակական կարգի և բարոյականության դեմ ուղղված հանցագործության մասին է:

3. Եզրակացություն:

Ամփոփելով ուրիշի գույքը դիտավորությամբ ոչնչացնելու կամ վնասելու քրեաիրավական վերլուծությունը՝ հարկ է առանձնացնել հետևյալ հիմնական եզրակացությունները.

- ՀՀ քրեական գործող օրենսգիրքը, ի տարբերություն նախորդի, պատասխանատվություն է սահմանում գույքը միայն դիտավորությամբ ոչնչացնելու համար: Ինչ վերաբերում է նույն արարքն անզգուշությամբ կատարելուն (անկախ պատճառված վնասի չափից), ապա այն ներկայումս հանդիսանում է քաղաքացիաիրավական հարաբերություն: Համապատասխանաբար, դրա հետ կապված վեճերը լուծվում են քաղաքացիական դատավարության շրջանակներում:
- ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 264-ով նախատեսված հանցագործության առարկա կարող է հանդիսանալ միայն ուրիշին պատկանող ցանկացած տեսակի (որոշ բացառություններով) գույքը, որն իրենից խոշոր չափերի նյութական արժեք է ներկայացնում: Հետևաբար, անձի կողմից սեփականության իրավունքով իրեն պատկանող գույքը ոչնչացնելը կամ վնասելը չի կարող որակվել քր.օր.-ի նշված հոդվածով:
- Քննարկվող հանցագործության օբյեկտիվ կողմը բնութագրվում է՝ 1) ուրիշի գույքը ոչնչացնելով կամ վնասելով և 2) խոշոր չափերի գույքային վնաս պատճառելով: Այսինքն՝ այն նախատեսված է նյութական հանցակազմով: Ընդ որում, քննարկվող հանցակազմի պարագայում պատճառված վնասի չափը հաշվարկելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել կա՛մ ոչնչացված գույքի արժեքը, կա՛մ վնասված գույքի վերականգնման, վերանորոգման վրա կատարված ծախսերը (կամ գումարի չափը, որով նվազել է վնասված գույքի արժեքը):
- ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 264-ով նախատեսված հանցագործության սուբյեկտիվ կողմը բնութագրվում է դիտավորությամբ՝ ինչպես ուղղակի, այնպես էլ անուղղակի: Ուստի, նշված հետևանքներն անզգուշությամբ առաջացնելը հանցագործություն չի համարվում:
- Ուրիշի գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու սուբյեկտ կարող է հանդիսանալ ցանկացած մեղսունակ ֆիզիկական անձ: Ընդ որում, տվյալ հանցագործության հասարակ տեսակի (հոդված 264-ի 1-ին մաս) համար պատասխանատվությունն առաջանում է 16 տարեկանից, իսկ ծանրացնող և առավել ծանրացնող հանգամանքներով տեսակների (հոդված 264-ի 2-րդ և 3-րդ մասեր) համար՝ 14 տարեկանից:

Գրականության ցանկ /Bibliography/ Библиографический список

1. Առաքելյան Ս.Վ., Բարսեղյան Ա.Վ. Մարդու դեմ ուղղված հանցագործություններն ըստ ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքի (գիտագործնական մեկնաբանություններ): – Եր.: Արդարադատության ակադեմիա, 2023:
2. ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի՝ Վ.Ղազարյանի վերաբերյալ թիվ ՀՅԲԴԴ2/0086/01/08 գործով 29.06.2009 թ. որոշում:
3. Безверхов А., Шевченко И. Умышленные уничтожение и повреждение имущества путем поджога, взрыва и иным общеопасным способом // Уголовное право. № 1, 2008:

Ամփոփագիր

Հոդվածում քննարկվել են ուրիշի գույքը դիտավորությամբ ոչնչացնելու կամ վնասելու քրեաիրավական որակման հետ կապված որոշ հիմնախնդիրներ: Այդ կապակցությամբ, նախ, նշվել է, որ ՀՀ քրեական գործող օրենսգրքում, ի տարբերություն նախորդի, պատասխանատվություն է նախատեսված գույքը միայն դիտավորությամբ ոչնչացնելու համար:

Միևնույն ժամանակ, հեղինակն անդրադարձ է կատարել քննարկվող հանցագործության օբյեկտը, օբյեկտիվ կողմը, սուբյեկտը և սուբյեկտիվ կողմը բնութագրող հատկանիշների վերլուծությանը: Մասնավորապես, նշվել է, որ ՀՀ քր-ի հոդված 264-ով նախատեսված հանցագործության առարկա կարող է հանդիսանալ միայն ուրիշին պատկանող գույքը, որն իրենից խոշոր չափերի նյութական արժեք է ներկայացնում: Հետևաբար, ըստ հեղինակի, անձի կողմից սեփականության իրավունքով իրեն պատկանող գույքը ոչնչացնելը կամ վնասելը չի կարող որակվել քր. օր.-ի նշված հոդվածով:

Բացի այդ, հոդվածում հիմնավորվել է, որ քննարկվող հանցագործության օբյեկտիվ կողմը բնութագրվում է ուրիշի գույքը ոչնչացնելով կամ վնասելով և խոշոր չափերի գույքային վնաս պատճառելով, իսկ սուբյեկտիվ կողմը՝ ինչպես ուղղակի, այնպես էլ անուղղակի դիտավորությամբ: Այդ առումով հեղինակը հետևություն է արել, որ ուրիշի գույքն անզգուշությամբ ոչնչացնելը կամ վնասելը հանցագործություն չի համարվում:

Annotation

Some problems associated with the criminal-legal qualification of intentional destruction or damaging of property are discussed in this article. In this regard, first of all, it is noted that the current Criminal Code of the Republic of Armenia, unlike the previous one, provides for liability only for the intentional destruction or damaging of property.

At the same time, the author analyzes the signs characterizing the object, the objective side, as well as the subject and subjective side of the discussed crime. In particular, it is noted that the subject of the act provided for in Article 264 of the RA Criminal Code can only be someone else's property that represents a large amount of material value. Consequently, in the author's opinion, destruction or damaging by a person the property belonging to him by right of ownership cannot be qualified under the mentioned article of the Criminal Code.

In addition, the article substantiates that the objective side of the crime under study is characterized by the destruction or damaging of someone else's property and causing property damage on a large scale, and the subjective side is characterized by both direct and indirect intent. In this context, the author also concludes that destroying or damaging someone else's property through negligence is not a crime.

Аннотация

В статье рассмотрены некоторые проблемы, связанные с уголовно-правовой квалификацией умышленного уничтожения или повреждения имущества. В этой связи прежде всего отмечается, что в действующем Уголовном кодексе Республики Армения, в отличие от предыдущего, предусмотрена ответственность только за умышленное уничтожение или повреждение имущества.

В то же время автором анализируются признаки, характеризующие объект, объективную сторону, а также субъект и субъективную сторону рассматриваемого преступления. В частности, отмечается, что предметом деяния, предусмотренного статьей 264 УК РА, может являться только чужое имущество, представляющее собой материальную ценность в крупном размере. Следовательно, по мнению автора, уничтожение либо повреждение лицом имущества, принадлежащего ему по праву собственности, не может квалифицироваться по рассматриваемой статье УК.

Кроме того, в статье обосновывается, что объективная сторона исследуемого преступления характеризуется уничтожением или повреждением чужого имущества и причинением имущественного вреда в крупном размере, а субъективная сторона – как прямым, так и косвенным умыслом. В этом контексте автор делает также вывод о том, что уничтожение или повреждение чужого имущества по неосторожности преступлением не является.

Հիմնարարներ՝ սեփականության դեմ ուղղված հանցագործություն, ուրիշի գույք, գույքը ոչնչացնել կամ վնասել, գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու օբյեկտ և օբյեկտիվ կողմ, գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու սուբյեկտ և սուբյեկտիվ կողմ, ծանրացնող և առավել ծանրացնող հանգամանքներ:

Keywords: crime against property, other people's property, destruction or damaging of property, object and objective side of destruction or damaging of property, subject and subjective side of destruction or damaging of property, aggravating and more aggravating circumstances.

Ключевые слова: преступление против собственности, чужое имущество, уничтожение или повреждение имущества, объект и объективная сторона уничтожения или повреждения имущества, субъект и субъективная сторона уничтожения или повреждения имущества, отягчающие и наиболее отягчающие обстоятельства.

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ՆԱՐԵԿ

ՀՀ քննչական կոմիտեի Երևան քաղաքի քննչական վարչության Կենտրոն
և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների քննչական առաջին բաժնի
քննիչ, երրորդ դասի խորհրդակալ

HARUTYUNYAN NAREK

Investigator of the 1-st Investigation Division of Kentron and Nork-Marash
Administrative Districts of the Investigation Department of Yerevan City
of the RA Investigative Committee, 3-rd Class Counselor

АРУТЮНЯН НАРЕК

Следователь 1-го следственного отдела административных районов Кентрон и
Норк-Мараш следственного управления города Еревана Следственного
комитета РА, советник 3-го класса

**ԱՆՕՐԻՆԱԿԱՆ ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՄԱՍԻՆ*****ABOUT INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF THE FIGHT AGAINST THE ORGANIZATION
OF ILLEGAL MIGRATION*****О МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ БОРЬБЫ С ОРГАНИЗАЦИЕЙ
НЕЗАКОННОЙ МИГРАЦИИ*****1. Ներածություն:**

Ժամանակակից աշխարհի գրեթե բոլոր պետություններում առկա է համոզմունք, որ անօրինական միգրացիան խիստ բացասական ազդեցություն է ունենում միգրանտների գտնվելու երկրի ինչպես սոցիալ-տնտեսական, այնպես էլ քաղաքական վիճակի վրա: Ավելին, լուրջ մտահոգության տեղիք է տալիս կազմակերպված հանցավոր խմբերի գործունեության զգալի ընդլայնումը՝ կապված միգրանտների անօրինական ներմուծման և դրան առնչվող այլ հանցավոր գործունեության հետ: Բացի այդ, տարեցտարի աշխարհով մեկ արձանագրվում է անօրինական միգրանտների կողմից և նրանց նկատմամբ կատարվող հանցագործությունների աճ: Միևնույն ժամանակ, անօրինական միգրացիոն գործընթացները հաճախ սպառնալիք են ստեղծում դրանց մեջ ներգրավված միգրանտների կյանքի, առողջության, ազատության, պատվի, արժանապատվության և անվտանգության համար: Ուստի, պատահական չէ, որ բացասական տվյալ երևույթին արդյունավետ հակազդելու նպատակով գործարկվում են միջազգային իրավական կառուցակարգեր, որոնք նպաստում են անօրինական միգրացիայի դեմ պայքարում պետությունների համախմբմանը և համագործակցությանը: Այդ կապակցությամբ ընդունվում են նաև տարատեսակ միջազգային իրավական ակտեր, որոնք պայմանականորեն կարելի է դասակարգել երկու խմբի՝ համաաշխարհային և միջպետական [7, 150]:

2. Հիմնական հետազոտություն:

Համաաշխարհային նշանակության ակտերի շարքում, որպես անօրինական միգրացիայի դեմ պայքարի միջազգային իրավական հիմնական փաստաթուղթ, առաջին հերթին հարկ է նշել

* Հոդվածը ներկայացվել է 28.02.2024, գրախոսվել է 18.03.2024, ընդունվել է տպագրության 29.03.2024:

* The article was presented 28.02.2024, was reviewed 18.03.2024, was accepted to publication 29.03.2024.

* Статья представлена 28.02.2024, рецензирована 18.03.2024, принята в печать 29.03.2024.

2000 թվականի դեկտեմբերի 12-ին Պալերմոյում ստորագրված՝ Միավորված ազգերի կազմակերպության «Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ» կոնվենցիան լրացնող՝ **«Ցամաքով, ծովով և օդով միգրանտների անօրինական ներս բերելու դեմ» Արձանագրությունը**, որը Հայաստանի Հանրապետության համար ուժի մեջ է մտել 2004 թվականի հունվարի 28-ից [1]: Վերջինիս հոդված 2-ի համաձայն՝ «Սույն Արձանագրության նպատակը կայանում է միգրանտների անօրինական մուտքի կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մեջ, ինչպես նաև այդ նպատակներին հասնելու համար Մասնակից պետությունների միջև համագործակցությունը խրախուսելու մեջ՝ անօրինական ներմուծված միգրանտների իրավունքների պաշտպանումով»: Այն, փաստորեն, հանդիսանում է ՄԱԿ Գլխավոր ասամբլեայի 1998 թվականի դեկտեմբերի 9-ի և 1999 թվականի դեկտեմբերի 22-ի թիվ 53/111 և 54/212 բանաձևերով նախանշված նպատակների իրագործման արտահայտություն:

Հարկ է նշել, որ Արձանագրության շրջանակներում միջպետական համագործակցությունը ծրագրված է իրականացնել ինչպես միջազգային իրավական, այնպես էլ՝ կողմերի ներպետական օրենսդրության սկզբունքներով և Արձանագրությամբ նախատեսված հանրավտանգ արարքների քրեականացման, դրանց նկատմամբ պատժական համաձայնեցված քաղաքականության իրականացման բնագավառներում՝ առաջնորդվելով մասնակից կամ այլ շահագրգիռ պետությունների սեփականությանը, առևտրային կամ իրավաբանական շահերին վնաս չհասցնելու, բնապահպանական անվտանգությունն ապահովելու, ինչպես նաև մարդու հանրաճանաչ իրավունքները և ազատությունները պաշտպանելու սկզբունքներով:

Միևնույն ժամանակ, Արձանագրության հոդված 6-ը սահմանում է համապատասխան հանրավտանգ արարքների քրեականացման անհրաժեշտությունը: Մասնավորապես՝

«1. Յուրաքանչյուր Մասնակից պետություն ձեռնարկում է այնպիսի օրենսդրական և այլ միջոցներ, ինչպիսիք կարող են պահանջվել այն հաշվով, որ քրեորեն պատժելի ճանաչվեն հետևյալ արարքները, երբ դրանք կատարվում են դիտավորությամբ և ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն ֆինանսական կամ այլ նյութական շահ ստանալու նպատակով.

ա) միգրանտների անօրինական ներմուծումը.

բ) երբ դրանք կատարվում են միգրանտների անօրինական ներմուծման համար պայմաններ ստեղծելու նպատակով.

i) մուտքի/ելքի կամ անձը հաստատող կեղծ փաստաթուղթ պատրաստելը.

ii) այդպիսի փաստաթուղթ ձեռք բերելը կամ տրամադրելը կամ այն տիրապետելը.

գ) որևէ անձի հետապնդելը, որը համապատասխան պետության քաղաքացի չի համարվում կամ նրա տարածքում մշտապես չի բնակվում, այդ պետությունում առանց դրանում օրինական գտնվելու համար անհրաժեշտ պահանջների պահպանության, գտնվելու հնարավորությունը՝ սույն կետի «բ» ենթակետում նշված միջոցների կամ ցանկացած այլ անօրինական միջոցի օգտագործման միջոցով:

2. Յուրաքանչյուր Մասնակից պետություն ձեռնարկում է նաև այնպիսի օրենսդրական և այլ միջոցներ, ինչպիսիք կարող են պահանջվել այն հաշվով, որ քրեորեն պատժելի ճանաչվեն հետևյալ արարքները.

ա) իր իրավական համակարգի հիմնական սկզբունքների պահպանման պայմանով՝ որևէ հանցագործություն կատարելու փորձը, որն այդպիսին է ճանաչվել սույն հոդվածի 1-ին կետին համապատասխան.

բ) որպես հանցակից մասնակցությունը որևէ հանցագործության իրականացմանը, որն այդպիսին է ճանաչվել սույն հոդվածի 1 (ա), (բ) (i) կամ (գ) կետին համապատասխան և իր իրավական համակարգի հիմնական սկզբունքների պահպանման պայմանով՝ որպես հանցակից մաս-

նակցությունը որևէ հանցագործության իրականացմանը, որն այդպիսին է ճանաչվել սույն հոդվածի 1 (բ) (ii) կետին համապատասխան.

գ) այլ անձանց կազմակերպելը կամ ղեկավարելը՝ որևէ հանցագործության կատարման նպատակով, որն այդպիսին է ճանաչվել սույն հոդվածի 1-ին կետին համապատասխան:

3. Յուրաքանչյուր Մասնակից պետություն ձեռնարկում է այնպիսի օրենսդրական և այլ միջոցներ, ինչպիսիք կարող են պահանջվել, որպեսզի ծանրացնող հանգամանքներ ճանաչվեն այն հանցագործությունները, որոնք որպես այդպիսին են ճանաչվել սույն հոդվածի 1 (ա), (բ) (i) և (գ) կետերին համապատասխան և իրենց իրավական համակարգի հիմնական սկզբունքների պահպանման պայմանով՝ հանցագործությունները, որոնք որպես այդպիսին են ճանաչվել սույն հոդվածի 2 (բ) և (գ) կետերին համապատասխան.

ա) որոնք համապատասխան միգրանտների կյանքը կամ անվտանգությունը վտանգի տակ են դնում կամ կարող են դնել, կամ

բ) որոնք կապված են այդպիսի միգրանտների հետ անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի հետ, այդ թվում՝ շահագործման նպատակով:

4. Ոչինչ սույն Արձանագրության մեջ չի խոչընդոտում Մասնակից պետությանը միջոցներ ձեռնարկելու որևէ անձի նկատմամբ, որի արարքը քրեորեն պատժելի է համարվում նրա ներքին օրենսդրության համաձայն»:

Հարկ է նշել նաև, որ Արձանագրության հոդված 1-ում (Կապը Միավորված ազգերի կազմակերպության անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ Կոնվենցիայի հետ) սահմանված դրույթներին համապատասխան՝

«1. Սույն Արձանագրությունը լրացնում է Միավորված ազգերի կազմակերպության անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ Կոնվենցիան: Այն մեկնաբանվում է Կոնվենցիայի հետ համատեղ:

2. Կոնվենցիայի դրույթները սույն Արձանագրության նկատմամբ կիրառվում են պարտադիր, եթե դրանում այլ բան նախատեսված չէ:

3. Հանցագործությունները, որոնք այդպիսին են ճանաչվել սույն Արձանագրության 6-րդ հոդվածին համապատասխան, դիտվում են որպես հանցագործություններ, որոնք այդպիսին են ճանաչվել Կոնվենցիային համապատասխան»:

Միգրանտների անօրինական ներս բերելու դեմ միջպետական համագործակցությունն Արձանագրությամբ նախատեսված է իրականացնել նաև հետևյալ ուղղություններով՝

- ծովով միգրանտների անօրինական ներմուծմանը հակազդելու,
- տեղեկատվության փոխանակման,
- սահմանային հսկողության միջոցների սահմանման,
- մուտքի (ելքի) կամ անձը հաստատող փաստաթղթերի հուսալիության և դրանց նկատմամբ վերահսկողության հաստատման,
- փաստաթղթերի օրինականությունը և վավերականությունը ստուգելու,
- կադրերի պատրաստման և տեխնիկական համագործակցության,
- անօրինական ներմուծված միգրանտներին վերադարձնելու,
- կանխարգելիչ այլ միջոցներ իրականացնելու:

Արձանագրությամբ նախատեսված են նաև դրույթներ, որոնք վերաբերում են մասնակից պետությունների միջև առաջացած հնարավոր վեճերի կարգավորմանը, Արձանագրությունը ստորագրելու, վավերացնելու ընթացակարգերին, այն ուժի մեջ մտնելուն, դրանում ուղղումներ կատարելուն, Արձանագրության գործողությունը դադարեցնելուն և մի շարք այլ հարցերի [4]:

Անօրինական միգրացիայի դեմ պայքարի միջազգային իրավական կառուցակարգերին առնչվող համաշխարհային ակտ հանդիսացող հաջորդ փաստաթուղթը, որին հարկ ենք հա-

մարում անդրադառնալ, 1975 թվականի հունիսի 24-ին ժնկում ստորագրված՝ Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության «Միգրանտ աշխատողների մասին (լրացուցիչ դրույթներ)» **թիվ 143» Կոնվենցիան** է: Այն Հայաստանի Հանրապետության համար ուժի մեջ է մտել 2006 թվականի հունվարի 27-ից [2]:

Նշված Կոնվենցիայի գլխավոր նպատակը միգրանտ աշխատողների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունն է՝ կապված նրանց ներգաղթի և զբաղվածության օրինականացման, տեղաշարժի, աշխատանքային և սոցիալական մի շարք իրավունքների իրացման հետ: Մասնավորապես, միջազգային իրավական տվյալ փաստաթղթի դրույթներն ընդհանուր առմամբ կոչված են ինչպես սահմանափակելու անօրինական միգրացիան, այնպես էլ լրացուցիչ երաշխիքներ նախատեսելու միգրանտ աշխատողների հիմնարար իրավունքների պաշտպանության համար:

«Միգրանտ աշխատող» հասկացության իմաստը բացահայտվում է Կոնվենցիայի հոդված 11-ում, որի համաձայն՝

«1. Կոնվենցիայի սույն մասի նպատակներից ելնելով՝ «միգրանտ աշխատող» տերմինը նշանակում է՝ անձ, որը ոչ իր հաշվին գաղթում կամ գաղթել է մի երկրից մեկ այլ երկիր՝ զբաղվածություն ստանալու նպատակով, և վերաբերում է ցանկացած անձի, ով օրինականորեն համարվում է միգրանտ աշխատող:

2. Կոնվենցիայի սույն բաժինը չի տարածվում.

ա) սահմանային աշխատողների վրա,

բ) կարճ ժամկետով երկիր ժամանած դերասանների և ազատ մասնագիտությունների ներկայացուցիչների վրա,

գ) ծովայինների վրա,

դ) վերապատրաստվելու կամ ուսուցում ստանալու հատուկ նպատակով ժամանած անձանց վրա,

ե) իրենց գործունեությունը տվյալ երկրի տարածքում իրականացնող այն հիմնարկությունների կամ ձեռնարկությունների աշխատողների վրա, որոնց, իրենց գործատուի խնդրանքով, թույլատրվել է ժամանակավորապես գտնվել երկրի տարածքում սահմանափակ և սահմանված ժամկետում՝ հատուկ գործողություններ և հանձնարարություններ կատարելու համար, և որոնցից պահանջվում է թողնել երկիրն իրենց գործողությունները կամ հանձնարարություններն ավարտելուց հետո»:

Միևնույն ժամանակ, քննարկվող Կոնվենցիայում առկա կարգավորումներին համապատասխան, Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության յուրաքանչյուր անդամ պետություն¹ ստանձնում է հետևյալ հիմնական պարտավորությունները՝

- հարգել միգրանտ աշխատողների՝ մարդու հիմնարար իրավունքները,
- պարբերաբար ճշտել իր տարածքում անօրինական միգրանտ աշխատողների առկայության, ինչպես նաև միգրանտների տեղաշարժի և աշխատելու ընթացքում միջազգային իրավական ակտերի կամ ազգային օրենսդրության նորմերի խախտման փաստերը,
- ձեռնարկել անհրաժեշտ և համապատասխան բոլոր միջոցները, այդ թվում՝ նաև միջազգային համագործակցության շրջանակներում, միգրանտ աշխատողների գաղտնի շարժը և միգրանտների անօրինական զբաղվածությունը կանխելու, այն կազմակերպողներին, ինչպես նաև անօրինական ներգաղթածներին աշխատանք տրամադրողներին հայտնաբերելու և Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածին համապատասխան պատասխանատվության ենթարկելու ուղղությամբ,

¹ Հայաստանի Հանրապետությունն անդամակցում է ԱՄԿ-ին 1992 թվականի մարտից:

- որպես միգրանտ աշխատողներ կամ որպես նրանց ընտանիքների անդամներ օրինակա- նորեն իր տարածքում գտնվող անձանց համար ներպետական պայմաններին և պրակտի- կային համապատասխան մեթոդներով և իրավահավասարության սկզբունքով ապահովել աշխատանքի, սոցիալական ապահովության, մշակութային և այլ բնագավառներում ան- հատական և կոլեկտիվ իրավունքների գործադրման հնարավորություն,
- Կոնվենցիայի դրույթների իրագործման նպատակով, ազգային պայմաններին և պրակտի- կային համապատասխան մեթոդներով ձգտել գործատուների և աշխատողների կազմա- կերպությունների և այլ համապատասխան մարմինների միջև համագործակցության՝ ա- պահովելով իրավական անհրաժեշտ պայմաններ Կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածում ամրա- գրված քաղաքականության իրագործման համար [5]:

Բացի այդ, Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության «Միգրանտ աշխատողների մասին (լրացուցիչ դրույթներ)» թիվ 143 Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի համաձայն՝

«1. Կազմակերպության յուրաքանչյուր Անդամ, որի համար սույն Կոնվենցիան ուժի մեջ է, պարբերաբար ճշտում է, թե կա՞ն արդյոք իր տարածքում անօրինական միգրանտ աշխատող- ներ, արդյոք իր տարածքում սկսվո՞ւմ, իր տարածքով անցնո՞ւմ կամ իր տարածքում գտնվո՞ւմ է միգրանտ աշխատողների որևէ շարժում, որի պայմաններում միգրանտները տեղափոխման ժա- մանակ, ժամանելիս կամ գտնվելու ժամանակաընթացքում ենթարկվում են այնպիսի պայման- ների, որոնք հակասում են համապատասխան միջազգային փաստաթղթերին կամ բազմակողմ կամ երկկողմ համաձայնագրերին կամ ազգային օրենսդրությանը:

2. Գործատուների և աշխատողների ներկայացուցչական կազմակերպություններին տրվում է ամբողջական խորհրդատվություն, և նրանք հնարավորություն ունեն ներկայացնելու այս խնդրին վերաբերող իրենց ցանկացած տեղեկությունը»:

Գործատուների և միգրանտ աշխատողների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպա- նության լրացուցիչ երաշխիքներ են նախատեսված նաև Կոնվենցիայի մի շարք այլ դրույթներով (հոդվածներ 6-ով, 7-ով, 8-ով և 9-ով): Մասնավորապես՝ դրանք կապված են գործատուներին և աշխատողներին ներկայացուցչական կազմակերպություններին անհրաժեշտ խորհրդատվու- յամբ և տեղեկատվությամբ ապահովելու, Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածում նշված խախտումների քննության դեպքում ապացույցների ներկայացման, աշխատանքի անվտանգության ապահով- ման, այլընտրանքային զբաղվածության և մասնագիտական վերապատրաստման, ինչպես նաև միգրանտ աշխատողի նախորդ զբաղվածության հետ և այլն:

Հարկ է նշել, որ անօրինական միգրացիային հակազդելու հետ կապված որոշ հարցեր կար- գավորվում են նաև միջազգային իրավական մի շարք այլ համաշխարհային նշանակության ակ- տերում: Դրանց թվին կարելի է դասել «Բաց ծովի մասին» Ժնևի 1958 թվականի Կոնվենցիան, «Ծովային իրավունքի» Միավորված Ազգերի Կազմակերպության 1982 թվականի Կոնվենցիան և այլն: Միևնույն ժամանակ, հաշվի առնելով վերոհիշյալ միջազգային իրավական ակտերի ըն- դունման հիմնական նպատակները և դրանցով կարգավորվող հարաբերությունների առանձնա- հատկությունները, սույն հետազոտության շրջանակներում այդ փաստաթղթերի մանրամասն քննարկումը, կարծում ենք, աննպատակահարմար է:

Ինչ վերաբերում է անօրինական միգրացիայի դեմ պայքարի միջազգային իրավական կառու- ցակարգերին առնչվող միջպետական ակտերին (փաստաթղթերին), ապա դրանց շարքին, կար- ծում ենք, հարկ է դասել 2008 թվականի նոյեմբերի 14-ին Քիշնևում ստորագրված՝ **«Անկախ Պե- տությունների Համագործակցության մասնակից պետությունների աշխարհը միգրանտնե- րի և նրանց ընտանիքի անդամների իրավական կարգավիճակի մասին» Կոնվենցիան**, որը Հայաստանի Հանրապետության համար ուժի մեջ է մտել 2010 թվականի հուլիսի 15-ից [3]: Մաս- նավորապես, տվյալ փաստաթղթի նպատակն է օրենսդրությամբ և միջազգային պարտավորու-

թյուններով կանոնակարգվող նորմերի սահմաններում հավասար վերաբերմունք ապահովելու համար պայմաններ ստեղծել աշխատող միգրանտների, նրանց ընտանիքների անդամների և ընդունող կողմի քաղաքացիների նկատմամբ: Այդ համատեքստում Կոնվենցիան, ներառելով նպատակային տերմինների սահմանումը, նշելով գործողության տարածական սահմանները՝

ա) մերժում է խտրականությունը՝ անկախ սեռից, ռասայից, լեզվից, դավանանքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային, էթնիկական կամ սոցիալական ծագումից, կողմերի քաղաքացիությունից, տարիքից, տնտեսական, գույքային, ընտանեկան դրությունից կամ ցանկացած այլ հատկանիշից,

բ) թվարկում է աշխատող միգրանտների և նրանց ընտանիքների անդամների հիմնական իրավունքները՝ ընդունող կողմի տարածք մուտք գործելու, այնտեղ մնալու, տեղաշարժվելու և այնտեղից մեկնելու, համարժեք աշխատանքի դիմաց հավասար վարձատրությունից օգտվելու, բնակարանի անձեռնմխելիության նկատմամբ անօրինական ոտնձգությունից պաշտպանվելու, կրթություն ստանալու,

գ) առանձնացնում է սահմանամերձ և սեզոնային աշխատողների և նրանց ընտանիքների անդամների նկատմամբ կիրառվող դրույթները:

Միևնույն ժամանակ, հարկ է նշել, որ քննարկվող Կոնվենցիայով Հայաստանի Հանրապետությունն ստանձնում է, մասնավորապես, հետևյալ հիմնական պարտավորությունները՝

- ՀՀ օրենսդրությանը համապատասխան՝ ապահովել, որպեսզի աշխատող միգրանտներն օգտվեն այնպիսի իրավունքներից, որպիսիք են՝ անվտանգ աշխատանքային պայմանները, համարժեք աշխատանքի դիմաց հավասար վարձատրությունը, ներառյալ լրավճարումները, փոխհատուցման հիմունքով բնակարանից օգտվելու, սոցիալական ապահովության (սոցիալական ապահովագրության)՝ բացառությամբ կենսաթոշակային, արտադրությունում դժբախտ պատահարի կամ մասնագիտական հիվանդության արդյունքում կյանքին և առողջությանը հասցված վնասի փոխհատուցման, աշխատանքային գործունեության դիմաց ստացած վարձատրության բանկային դրամական փոխանցման իրավունքները,
- աշխատող միգրանտների ընտանիքների անդամներին (բացառությամբ սահմանամերձ և սեզոնային աշխատողների) տրամադրել հավասար իրավունքներ՝ ստանալու կրթություն և լրացուցիչ մասնագիտական կրթություն, և կազմել հայոց լեզվի ուսումնասիրման ծրագրեր և աջակցել այդ ծրագրերի իրականացմանը [6]:

3. Եզրակացություն:

Ամփոփելով անօրինական միգրացիայի դեմ պայքարի միջազգային իրավական կարգավորման հետ կապված հարցերի քննարկումը՝ հարկ ենք համարում առանձնացնել հետևյալ եզրակացությունները.

- Անօրինական միգրացիան խիստ բացասական է ազդում միգրանտների գտնվելու երկրի ինչպես սոցիալ-տնտեսական, այնպես էլ քաղաքական վիճակի վրա: Լուրջ մտահոգության տեղիք է տալիս կազմակերպված հանցավոր խմբերի գործունեության զգալի ընդլայնումը՝ կապված միգրանտների անօրինական ներմուծման և դրան առնչվող այլ հանցավոր գործունեության հետ: Տարեցտարի արձանագրվում է անօրինական միգրանտների կողմից և նրանց նկատմամբ կատարվող հանցագործությունների աճ: Անօրինական միգրացիոն գործընթացները հաճախ սպառնալիք են ստեղծում դրանց մեջ ներգրավված միգրանտների կյանքի, առողջության, ազատության, պատվի, արժանապատվության և անվտանգության համար:
- Բացասական տվյալ երևույթին արդյունավետ հակազդելու նպատակով գործարկվում են միջազգային իրավական կառուցակարգեր, որոնք նպաստում են անօրինական միգրացիայի դեմ պայքարում պետությունների համախմբմանը և համագործակցությանը: Այդ կապակցու-

թյամբ ընդունվում են տարատեսակ միջազգային իրավական ակտեր, որոնք պայմանակա-
նորեն կարելի է դասակարգել երկու խմբի՝ համաշխարհային և միջպետական:

- Համաշխարհային նշանակության ակտերի շարքում, որպես անօրինական միգրացիայի դեմ պայքարի միջազգային իրավական հիմնական փաստաթղթեր, հարկ է առանձնացնել 2000 թվականի դեկտեմբերի 12-ին Պալերմոյում ստորագրված՝ Միավորված ազգերի կազմակերպության «Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ» կոնվենցիան լրացնող՝ «Ցամաքով, ծովով և օդով միգրանտների անօրինական ներս բերելու դեմ» Արձանագրությու-
նը, 1975 թվականի հունիսի 24-ին Ժնևում ստորագրված՝ Աշխատանքի միջազգային կազմա-
կերպության «Միգրանտ աշխատողների մասին (լրացուցիչ դրույթներ)» թիվ 143» Կոնվեն-
ցիան:
- Անօրինական միգրացիային հակազդելու հետ կապված որոշ հարցեր կարգավորվում են նաև
միջազգային իրավական մի շարք այլ համաշխարհային նշանակության ակտերում: Դրանց
թվին կարելի է դասել «Բաց ծովի մասին» Ժնևի 1958 թվականի Կոնվենցիան, «Ծովային իրա-
վունքի» Միավորված Ազգերի Կազմակերպության 1982 թվականի Կոնվենցիան և այլն: Այդ
ակտերի ընդունման հիմնական նպատակները, սակայն, բնութագրվում են այլ հարաբերու-
թյունների վերաբերող առանձնահատկություններով:
- Անօրինական միգրացիայի դեմ պայքարի միջազգային իրավական կառուցակարգերին
առնչվող միջպետական ակտերի (փաստաթղթերի) շարքին նախ և առաջ հարկ է դասել 2008
թվականի նոյեմբերի 14-ին Քիշնևում ստորագրված՝ «Անկախ Պետությունների Համագոր-
ծակցության մասնակից պետությունների աշխատող միգրանտների և նրանց ընտանիքի ան-
դամների իրավական կարգավիճակի մասին» Կոնվենցիան, որի նպատակն է օրենսդրու-
թյամբ և միջազգային պարտավորություններով կանոնակարգվող նորմերի սահմաններում
հավասար վերաբերմունք ապահովելու համար պայմաններ ստեղծել աշխատող միգրանտնե-
րի, նրանց ընտանիքների անդամների և ընդունող կողմի քաղաքացիների նկատմամբ:

Գրականության ցանկ / Bibliography / Библиографический список

1. ՀՀ ԱԺ «Միավորված ազգերի կազմակերպության «Անդրազգային կազմակերպված հան-
ցավորության դեմ» կոնվենցիան լրացնող «Ցամաքով, ծովով և օդով միգրանտներին
անօրինական ներս բերելու դեմ» արձանագրությունը վավերացնելու մասին» 2003 թ.
մարտի 25-ի Ն-334-2 որոշում:
2. ՀՀ ԱԺ «Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության «Միգրանտ աշխատողների մա-
սին (լրացուցիչ դրույթներ)» թիվ 143 կոնվենցիան վավերացնելու մասին» 2005 թ. հոկ-
տեմբերի 3-ի Ն-212-3 որոշում:
3. ՀՀ ԱԺ «Անկախ Պետությունների Համագործակցության մասնակից պետությունների աշ-
խատող միգրանտների և նրանց ընտանիքների անդամների իրավական կարգավիճակի
մասին» կոնվենցիան վավերացնելու մասին» 2010 թ. հունիսի 7-ի ԱԺՈ-208-Ն որոշում:
4. ՀՀ ՍԴ «2000 թվականի դեկտեմբերի 12-ին Պալերմոյում ստորագրված՝ ՄԱԿ «Անդրազ-
գային կազմակերպված հանցավորության դեմ» կոնվենցիայում, 2000 թ. դեկտեմբերի 12-
ին Պալերմոյում ստորագրված՝ ՄԱԿ «Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության
դեմ» կոնվենցիան լրացնող՝ «Մարդկանց, հատկապես կանանց և երեխաների առևտրի
կանխարգելման, արգելման և պատժի մասին» արձանագրության մեջ և 2000 թ. դեկ-
տեմբերի 12-ին Պալերմոյում ստորագրված՝ ՄԱԿ «Անդրազգային կազմակերպված հան-
ցավորության դեմ» կոնվենցիան լրացնող՝ «Ցամաքով, ծովով և օդով միգրանտների ան-
օրինական ներս բերելու դեմ» արձանագրության մեջ ամրագրված պարտավորություննե-

- րի՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ» գործով 2002 թ. հոկտեմբերի 15-ի ՍԴՈ-392 որոշում:
5. ՀՀ ՍԴ «1975 թվականի հունիսի 24-ին Ժնևում ստորագրված՝ Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության «Միգրանտ աշխատողների մասին (լրացուցիչ դրույթներ)» թիվ 143 կոնվենցիայում ամրագրված պարտավորությունների՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ» գործով 2005 թ. հունիսի 28-ի ՍԴՈ-587 որոշում:
  6. ՀՀ ՍԴ «2008 թ. նոյեմբերի 14-ին Քիշնևում ստորագրված՝ ԱՊՀ մասնակից պետությունների աշխատող միգրանտների և նրանց ընտանիքների անդամների իրավական կարգավիճակի մասին կոնվենցիայում ամրագրված պարտավորությունների՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ» գործով 2010 թ. հունվարի 22-ի ՍԴՈ-859 որոշումը:
  7. Нугер Г.Ю. Международно-правовое регулирование противодействия незаконной миграции // Юридическая наука. 2013. № 4, էջ 150:

Ամփոփագիր

Հոդվածում քննարկվել և վերլուծության են ենթարկվել անօրինական միգրացիայի կազմակերպման դեմ պայքարի միջազգային իրավական կարգավորումները: Այդ կապակցությամբ նշվել է, որ բացասական տվյալ երևույթին արդյունավետ հակազդելու նպատակով գործարկվում են միջազգային իրավական կառուցակարգեր, որոնք նպաստում են անօրինական միգրացիայի դեմ պայքարում պետությունների համախմբմանը և համագործակցությանը: Շեշտվել է, որ այդ առումով ընդունվում են նաև տարատեսակ միջազգային իրավական ակտեր, որոնք պայմանականորեն կարելի է դասակարգել երկու խմբի՝ համաշխարհային և միջպետական:

Մասնավորապես, համաշխարհային նշանակության ակտերի շարքում առանձնացվել և վերլուծության են ենթարկվել 2000 թվականի դեկտեմբերի 12-ին Պալերմոյում ստորագրված՝ Միավորված ազգերի կազմակերպության «Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ» կոնվենցիան լրացնող՝ «Ցամաքով, ծովով և օդով միգրանտների անօրինական ներս բերելու դեմ» Արձանագրությունը և 1975 թվականի հունիսի 24-ին Ժնևում ստորագրված՝ Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության «Միգրանտ աշխատողների մասին (լրացուցիչ դրույթներ)» թիվ 143» Կոնվենցիան:

Քննարկվող բացասական երևույթին հակազդելու միջպետական միջազգային իրավական ակտերի շարքին հեղինակն առաջարկել է դասել 2008 թվականի նոյեմբերի 14-ին Քիշնևում ստորագրված՝ «Անկախ Պետությունների Համագործակցության մասնակից պետությունների աշխատող միգրանտների և նրանց ընտանիքի անդամների իրավական կարգավիճակի մասին» Կոնվենցիան:

Annotation

The international legal regulations of the fight against illegal migration are discussed and analyzed in the presented article. In this regard, it was noted that in order to effectively counteract this negative phenomenon, international legal frameworks are launched, which contribute to the cooperation and consolidation of forces in the fighting illegal migration. It was emphasized that various international legal acts are adopted in this regard, which can be conditionally classified into two groups: global and interstate.

In particular, the Protocol "Against the Illegal Importation of Migrants by Land, Sea and Air" supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, signed in Palermo on December 12, 2000, and the International Labor Organization Convention "On Migrant Workers (Additional Provisions)" No. 143" signed in Geneva on June 24, 1975 were singled out among the acts of global significance.

Among the interstate international legal acts to counter the discussed negative phenomenon the author proposes to include the Convention "On the Legal Status of Labor Migrants and Members of their Families of the CIS Member States" signed on November 14, 2008 in Chisinau.

Аннотация

В статье рассмотрены и проанализированы международно-правовые нормы, регулирующие борьбу с организацией незаконной миграции. В этой связи отмечено, что в целях эффективного противодействия данному негативному явлению задействованы международно-правовые механизмы, способствующие сотрудничеству государств и консолидации сил в борьбе с незаконной миграцией. Подчеркивается, что в данном направлении принимаются также различные международно-правовые акты, которые условно можно разделить на две группы: всемирные и межгосударственные.

В частности, среди актов всемирного значения выделены и рассмотрены дополняющий Конвенцию ООН против транснациональной организованной преступности Протокол «Против незаконного ввоза мигрантов по суше, морю и воздуху», подписанный в Палермо 12 декабря 2000 года, а также Конвенция № 143 Международной организации труда «О трудящихся-мигрантах (дополнительные положения)», подписанная в Женеве 24 июня 1975 года.

К межгосударственным международно-правовым актам по противодействию обсуждаемому негативному явлению автором предлагается причислить подписанную 14 ноября 2008 года в Кишиневе Конвенцию «О правовом статусе трудовых мигрантов и членов их семей государств-участников СНГ».

Հիմնարաներ՝ միգրացիա, միգրանտ, անօրինական միգրացիա, անօրինական միգրացիայի կազմակերպում, անդրազգային կազմակերպված հանցավորություն, միջազգային հանրային իրավունք, միջազգային իրավական փաստաթուղթ, կոնվենցիա:

Key words: migration, migrant, illegal migration, organization of illegal migration, transnational organized crimes, International public law, international legal document, convention.

Ключевые слова: миграция, мигрант, незаконная миграция, организация незаконной миграции, транснациональная организованная преступность, международное публичное право, международно-правовой документ, конвенция.

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿՐԻՄԻՆԱԼԻՍՏԻԿԱ / CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS / УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС И КРИМИНАЛИСТИКА

ԲԱԴԻՆՅԱՆ ՍՈՒՐԵՆ

Երևանի պետական համալսարանի քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի հայցորդ

BAGHINYAN SUREN

PhD student of the Yerevan State University Criminal Procedure and Criminalistics Department

БАГИНЯН СУРЕН

Соискатель кафедры уголовного процесса и криминалистики Ереванского государственного университета

ՊԵՏԱԿԱՆ ԴՎԱՃԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ՊԱՐԶԱԲԱՆՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐԸ*

THE MAIN CIRCUMSTANCES TO BE DISCOVERED DURING THE INVESTIGATION OF THE HIGH TREASON CRIMINAL CASES*

ОСНОВНЫЕ ОБСТОЯТЕЛЬСТВА, ПОДЛЕЖАЩИЕ УСТАНОВЛЕНИЮ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИЗМЕНЫ*

1. Введение.

Статья 102 УПК РА перечисляет обстоятельства, подлежащие доказыванию по каждому конкретному уголовному производству. Согласно ч. 1 данной статьи, таковыми являются:

- 1) событие и его обстоятельства (время, место, способ и др.);
- 2) причастность к происшествию обвиняемого;
- 3) признаки предполагаемого преступления, предусмотренные уголовным законом;
- 4) виновность обвиняемого в совершении предполагаемого преступления;
- 5) обстоятельства, смягчающие или отягчающие уголовную ответственность или наказание;
- 6) обстоятельства, характеризующие личность обвиняемого;
- 7) ущерб, причиненный предполагаемым преступлением;
- 8) обстоятельства, позволяющие освободить лицо от уголовной ответственности или наказания;

9) обстоятельства, на которых лицо в ходе производства обосновывает свои имущественные требования;

10) обстоятельства, на которых участник производства или иное лицо обосновывает свои требования.

В соответствии с ч. 2 названной статьи, для отдельных видов производства, предусмотренных УПК, может быть установлен иной круг обстоятельств, подлежащих доказыванию.

* Հոդվածը ներկայացվել է 04.03.2024, գրախոսվել է 14.03.2024, ընդունվել է տպագրության 29.03.2024:

* The article was presented 04.03.2024, was reviewed 14.03.2024, was accepted to publication 29.03.2024.

* Статья представлена 04.03.2024, рецензирована 14.03.2024, принята в печать 29.03.2024.

На основе вышеизложенного, следует отметить, что важнейшим условием эффективного расследования государственных измен является конкретизация тех фактов (обстоятельств), которые в принципе подлежат выяснению (Таблица 1).

Основные обстоятельства, подлежащие установлению при расследовании государственной измены	
→	– событие уголовного преступления (время, место, метод и другие происшествия совершения уголовного преступления)
→	– виновность подозреваемого в совершении уголовного правонарушения, форма вины, мотив и цель совершения уголовного преступления
→	– вид и размер ущерба, причиненного уголовным правонарушением
→	– обстоятельства, влияющие на степень тяжести совершенного уголовного правонарушения, характеризуют личность преступника, отягчают или смягчают наказания, исключают уголовную ответственность или основание закрытия уголовного производства
→	– обстоятельства, являющиеся основанием для освобождения от уголовной ответственности или наказания
→	– обстоятельства, подтверждающие, что деньги, ценности и другое имущество, подлежащие конфискации в результате осуществления государственной измены, являются доходами от преступной деятельности, либо предназначались (использовались) для склонения лица к совершению государственной измены, финансированию и/или материальному обеспечению уголовного правонарушения.

Таблица 1. – Обстоятельства, подлежащие установлению в процессе расследования государственных измен (составлено автором)

При доказывании обстоятельств, образующих состав преступления государственной измены, в первую очередь необходимо установить сам факт того, что имело место преступное деяние, предусмотренное ст. 418 УК РА, выяснить те последствия, к которым данное деяние привело, а также установить причинно-следственную связь между шпионажем, переходом на сторону противника, финансированием и т.д. и результатами данной преступной деятельности.

С криминалистической точки зрения любое преступное событие имеет объективные характеристики, т.е. оно происходит в конкретном месте, в конкретное время, что требует от следователя выяснения данных фактов. Это касается и государственных измен, хотя установление места совершения преступления представляет собой сложную криминалистическую задачу, поскольку

таковыми (местами) могут быть территории предприятий, организаций, научных и образовательных учреждений, помещения офисов, расположения воинских частей, различные места, на которых происходят боевые действия, а также виртуальное пространство.

Уже на начальном уровне расследования государственных измен доказывание обстоятельств, которые имеют какое – либо отношение к совершению государственных измен, должно детализировать способ их совершения, что и подтверждает сам факт преступной деятельности, при том, что отсутствие события преступления является основанием для прекращения расследования, закрытия уголовного дела по реабилитирующим основаниям.

2. Основное исследование.

В научной литературе указывается, что в отдельных случаях форму вины конкретного состава преступления возможно установить, исследуя диспозицию статьи УК, а также той терминологии, которая используется для описания преступного деяния. Мы считаем, что такой подход вполне правомерен при исследовании состава преступления, предусмотренного ст. 418 УК РА. Исследуя данную статью, можно вполне определенно сказать, что для совершения государственных измен характерна умышленная форма вины. Иными словами, данное преступление невозможно совершить по неосторожности.

Умышленная форма вины государственных измен вытекает из цели, которую преследует лицо, совершающее данное преступление. Данная цель заключается в нанесении вреда суверенитету, территориальной целостности и неприкосновенности, обороноспособности, государственной, экономической или информационной безопасности РА. Также следует обратить внимание на то, что в УК РА данное преступное деяние описано как имеющее формальный состав, имея в виду, что законодатель указывает на преступное общественно опасное деяние, не конкретизируя, при этом, их последствий, которые, таким образом, выходят за рамки преступного деяния.

В этом смысле, следователю, который расследует государственные измены, необходимо понимать, что даже если после совершения преступных деяний не наступили негативные последствия, это не влечет за собой освобождение лица от уголовной ответственности. Иными словами, если секретные сведения, переданные противнику, не привели, например, к военному поражению, то данный факт не является обстоятельством, снижающим общественную опасность данного деяния и для освобождения лица от уголовной ответственности.

В тоже время вопрос о виде умысла в этом преступлении дискуссионный. На этот счет в науке уголовного права существует два подхода. Один сводится к тому, что государственная измена в разных ее формах совершается только с прямым умыслом [1, с. 517]. Согласно второму, государственная измена может быть совершена как с прямым, так и с косвенным умыслом [2, с. 165]. Однако исчерпывающие аргументы в пользу того или иного подхода в литературе не приводятся. Напомним, что исследуемое преступление описано посредством формального состава.

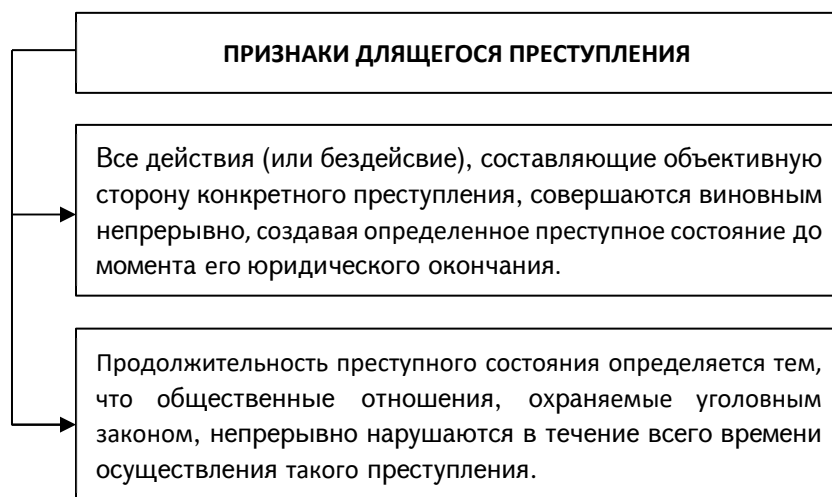
В научных исследованиях значительное внимание уделяется выяснению вида вины в преступлениях с формальным составом. На этот счет существуют две позиции. Первая состоит в том, что в преступлениях с формальным составом вина имеет проявление в психическом отношении не только к действиям, но и последствиям. Иная позиция состоит в том, что в формальных составах психическое отношение к общественно опасному последствию не влияет на форму вины и квалификацию преступлений, поскольку последствия не является признаком объективной стороны (т.е. в преступлениях с формальными составами форма вины определяется психическим отношением только к деянию, например, когда осознание лицом своей вины в содеянном отражается в устранении наступивших последствий) [3, с. 266].

По нашему мнению, оправдана первая позиция, поскольку она непосредственно вытекает из положения, в соответствии с которым виной следует считать психическое отношение лица к факту выполнения конкретного действия (бездействия), влекущего за собой определённые последствия, что находит свое выражение в форме умысла либо в неосторожности.

Принимая данное определение и обращаясь к диспозиции рассматриваемой статьи УК, мы вновь подтверждаем высказанную мысль о том, что данное преступление возможно совершить только имея прямой умысел, который направлен против безопасности государства. Считаем также, что совершение государственной измены с косвенным умыслом невозможно, поскольку сознательное допущение может касаться исключительно последствий общественно опасного деяния, которые в этом случае находятся за пределами объективной стороны преступления. Однако из содержания каждой из форм государственной измены вполне очевидно следствие такого деяния (угроза причинения или причинение вреда суверенитету, территориальной целостности и неприкосновенности, обороноспособности, государственной, экономической или информационной безопасности Армении), а также специальная цель (нанести вред безопасности государства в разных сферах). Соответственно, тот, кто совершает соответствующее преступление, в общем осознает, что его действия могут причинить или повлечь вредные последствия, однако такой факт не имеет значения для квалификации деяния.

Говоря о месте и времени совершения государственной измены следует сказать, что данное преступление может совершаться в различных местах (организациях, учреждениях, органах государственной власти, в воинских частях, на улицах и даже – не выходя из дома). Кроме того, государственная измена может быть как единичным актом, так и длящимся преступлением, когда длящийся характер преступления образуется за счет особенностей самого деяния (действия или бездействия), иными словами, является признаком преступного деяния, а не его последствий [4, с. 82]. Особенностью данного преступления является то обстоятельство, что оно не просто продолжается во времени, а непрерывно совершается. Иными словами, длящееся преступное деяние сводится к непрерывному нарушению сливающегося в одно целое запрета [5, с. 85-86; 6].

Таким образом, наиболее значимыми в длящемся преступлении являются два признака (Таблица 2):

Таблица 2. – Основные признаки длящегося преступления (составлено автором)

Следователям необходимо также выяснить, с какого момента лицо совершало деяния, определяемые составом преступления «государственная измена», для того, чтобы оценить ущерб от

преступной деятельности. Также следствию необходимо установить, как действовало лицо: а) по предварительному заданию спецслужбы иностранного государства или б) инициативно, по собственному желанию, преследуя определенную цель?

Вид и размер ущерба, причиненного государственной изменой определяются объемом информации, которое лицо передало зарубежному государству, теми материальными убытками, которые возникли в связи с противоправной деятельностью лица, совершившего государственную измену, а также теми последствиями для физических и юридических лиц, которые возникли в связи с преступной деятельностью гражданина, совершившего государственную измену.

Обратим внимание на то, что точный объем вреда, который стал следствием государственной измены, определить достаточно сложно, поскольку не существует методологии, которая может оценить точный уровень ущерба, нанесенного, например, обороноспособности государства.

Не менее дискуссионным остается установление момента окончания преступления, предусмотренного ст. 418 УК РА, а именно – шпионажа, заключающегося в сборе с целью передачи иностранному государству, иностранной организации или их представителям сведений, составляющих государственную тайну. На этот счет можно выделить две позиции. В частности, представители первой рассматривают шпионаж в форме сбора секретных сведений преступлением с формальным составом, а затем связывают момент окончания соответствующего преступления с моментом завладения определенным объемом секретных сведений. Свою позицию мотивируют тем, что такой подход больше соответствует сущности шпионской деятельности [7, с. 103].

Соответственно, представители второй позиции относят шпионаж в форме сбора секретных сведений к усеченному составу преступления (имеет место тогда, когда в диспозиции статьи как признак объективной стороны указывается на незаконченное деяние) и определяют непосредственно окончание этого преступления с момента начала сбора сведений как процесса [8, с. 66].

С одной стороны, кажется, что только начало сбора сведений, составляющих государственную тайну, не дает «полной картины» относительно намерений личности (поскольку уголовно наказуемым является сбор соответствующих сведений именно с целью их передачи), в частности, собирается ли эта информация для собственного любопытства либо с целью передачи представителю иностранного государства. То есть правоприменительным органам в случае задержания лица, собирающего сведения, составляющие государственную тайну, будет сложно доказать факт, что это лицо действует вопреки интересам государства. Однако, с другой стороны, доказательство цели – задача тех, кто применяет закон. Поэтому, очевидно, нельзя толковать закон, учитывая трудности, которые могут возникнуть перед правоохранительными органами.

Кроме того, подход к признанию преступления окончанным с момента завладения определенным объемом секретных сведений не базируется на законе, поскольку УК РА прямо указывает именно на сбор в целях передачи. В таких условиях следует поддержать мнение тех авторов, которые связывают момент окончания этого преступления с началом сбора сведений.

Далее следует также выяснить, присуще ли шпионажу предварительное получение гражданином Армении определенного преступного задания, связанного с передачей или сбором с целью передачи секретных сведений иностранному государству, иностранной организации или их представителям. Похоже, что шпионаж также может совершаться как по предварительному предложению представителя иностранного государства, так и по собственной инициативе гражданина Армении. Примером последнего может служить обращение военнослужащего к представителю иностранного государства и сообщение последнему, что он имеет сведения, составляющие государственную тайну, например, о полетах истребителей, маршрутах движений и т.д., которые могут быть предоставлены за денежное вознаграждение. Следовательно, в случае получения прес-

тупного задания и предоставления согласия на его выполнение будет иметь место подготовка к совершению указанного преступления способом шпионажа, что может быть предпосылкой освобождения от уголовной ответственности.

Следует акцентировать также внимание на том, что из содержания ст. 418 УК РА, предусматривающей ответственность за государственную измену, вытекает, что данное деяние может совершить исключительно специальный субъект, а именно – лицо, которое имеет гражданство Республики Армения. В данном случае именно гражданство является обязательным дополнительным признаком субъекта преступления. То есть для решения вопроса о привлечении к уголовной ответственности по ст. 418 УК РА недостаточно установить, что лицо, совершившее деяние, предусмотренное отмеченной нормой УК РА, достигло возраста, с которого может наступать уголовная ответственность (16 лет), и сделать вывод о его вменяемости. Необходимо установить также, что виновное лицо является гражданином Республики Армения. Это важно, поскольку только гражданин РА, как специальный субъект, может подлежать ответственности за государственную измену [9, с. 767].

Кроме того, законодатель, указав в диспозиции названной статьи на дополнительный признак субъекта (наличие гражданства Республики Армения), предусматривает также, что данное преступное деяние может совершить любой вменяемый гражданин страны, достигший 16-летнего возраста. При этом для совершения данного деяния не имеет значения профессиональная принадлежность гражданина, наличие у него специальных знаний и навыков и т.п.

Законом, как уже отмечалось, установлен минимальный возраст лица, привлекаемого к уголовной ответственности. По общему правилу, – это достижение 16 лет (ч. 1 ст. 19 УК РА). Однако за ряд преступлений, исчерпывающий перечень которых содержится в ч. 2 ст. 19 УК РА, установлена более низкая возрастная граница, с которой может наступать уголовная ответственность – 14 лет. В последнем случае речь о так называемом пониженном возрасте, с которого может наступать уголовная ответственность. Данное обстоятельство определяется рядом факторов, которые должны быть социально и уголовно обоснованными. Таковыми являются:

- степень физического и психического развития, социально-психологические особенности (интеллектуальные, волевые, эмоциональные) человека, способность субъекта при совершении преступления осознавать его фактический характер и общественную опасность;
- криминологические характеристики (тяжесть совершения преступления, распространенность деяний этого вида среди лиц определенного возраста);
- принципы уголовно-правовой политики (целесообразность установления уголовно-правового запрета) [10, 11, 12].

В этой связи представляется, что для лиц в возрасте от 14 до 16 лет совершение государственной измены не характерно. Это связано с тем, что для совершения указанного преступления виновное лицо, как правило, должно иметь определенный жизненный опыт, специальную подготовку, если – это военнослужащий, соответствующее образование, должность (если субъектом государственной измены выступает должностное лицо). Если даже предположить, что лицо до 16 лет смогло бы совершить такое деяние, противоречивой является возможность осознания им объективной стороны преступления и противоправности своих действий, в частности, осознания, что своими действиями он причиняет вред национальной безопасности страны в различных ее сферах [13, с. 109].

Следовательно, установление возраста, при достижении которого может наступать уголовная ответственность за государственную измену (16 лет), является вполне обоснованным шагом законодателя, а с точки зрения криминалистики облегчает задачу расследования данных преступ-

лений, имея ввиду объективные сложности расследования преступлений с участием малолетних правонарушителей.

Таким образом, расследование государственных измен требует выявления основополагающих признаков данного преступления.

На основе формулировок, содержащихся в диспозиции ст. 418 УК РА, можно выяснить непосредственный объект состава преступления. Это, в частности, общественные отношения, обеспечивающие национальную безопасность государства. Следовательно, непосредственный объект государственной измены состоит из таких самостоятельных групп, составляющих основные интересы государства в области: суверенитета, целостности и неприкосновенности территории, обороноспособности и других жизненно важных интересов Республики Армения, среди которых можно назвать интересы экономической и информационной безопасности. Данное обстоятельство свидетельствует, что преступление, предусмотренное ст. 418 УК РА, учитывая его непосредственный объект, необходимо отнести к так называемым «многообъектным» преступлениям, которые одновременно причиняют вред нескольким общественным отношениям.

Бесспорным является тот факт, что приведенные группы общественных отношений являются альтернативными и относительно самостоятельными объектами преступления, предусмотренного статьей 418 УК РА. Следовательно, для наличия состава государственной измены достаточно установить наличие посягательства хотя бы на одну из названных групп отношений, одну из сфер интересов общества или государства.

В этой связи специалистам, расследующим данное преступление, следует ориентироваться на то, что непосредственным объектом государственной измены выступает безопасность, которая состоит из суверенитета, обороноспособности и территориальной неприкосновенности.

Следует также обратить внимание на то, что лицо, совершившее преступление, предусмотренное ст. 418 УК РА, освобождается от уголовной ответственности, если оно добровольным и своевременным сообщением органам власти или иным образом способствовало предотвращению дальнейшего ущерба интересам Республики Армения, и если в его действиях не содержится иного состава преступления.

3. Заключение.

Государственная измена – это преступление, которое относится к особо опасным и включает в себя посягающие на национальную безопасность государства три альтернативных деяния, которые объединены общим названием. Это – 1) шпионаж, т.е. выдача иностранному государству, международной либо иностранной организации или их представителям сведений, составляющих государственную тайну, доверенную лицу или ставшую известной ему по службе, работе, учебе или в иных случаях, предусмотренных законодательством Республики Армения; 2) переход на сторону противника; 3) оказание финансовой, материально-технической, консультационной или иной помощи иностранному государству, международной либо иностранной организации или их представителям в деятельности, направленной против безопасности Республики Армения (ст. 418 УК РА).

В настоящее время наиболее распространенным способом государственной измены является шпионаж.

Субъект государственной измены является специальным, имея ввиду, что данное преступление может совершить исключительно гражданин Республики Армения. Данный подход представляется вполне логичным с той точки зрения, что лицо не может предать государство, которое не предоставило ему права, присущие гражданину и обозначенные в Конституции. Иными словами, лицо, пользуясь данными правами, тем не менее, стремилось к тому, чтобы нанести ущерб

субъекту, который гарантировал возможность использования данных прав и осуществлял их правовую защиту.

При таком подходе действия лица выходят за рамки общепризнанной человеческой морали и исключают возможность исправления данного лица иными средствами, кроме средств привлечения к уголовной ответственности.

Любое лицо, наделенное как общими (физическое, вменяемое или ограниченно вменяемое лицо, достигшее шестнадцатилетнего возраста) так и специальными (наличие гражданства Республики Армения) признаками субъекта состава преступления, – от главы страны до рядового человека, может совершить государственную измену.

Չրակախութիւնի ցանկ / Bibliography / Библиографический список

1. Милаева М.Ю. Уголовная ответственность за государственную измену // E-Scio. 2022. – № 12 (75).
2. Дьяков С.В. Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства. Уголовно-правовое и криминологическое исследование: монография СПб: Юридический центр Пресс, 2012.
3. Майстренко Г.А. Принцип вины в уголовном праве России: содержание и значение // Образование и право. 2021. №6.
4. Львова Е.Ю. Социальная и юридическая сущность преступления: Вопросы теории: дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2003.
5. Блум М.И. Применение советского уголовного закона к продолжаемым и длящимся преступлениям // Вопросы уголовного права и процесса. – Рига, 1969.
6. Шумихин В.Г. Конструктивные признаки длящегося преступления // Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2010. №2.
7. Царев Д.В. Общее понятие и признаки преступлений против основ конституционного строя и безопасности государства в России: дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2005.
8. Кулев А.Г. Преступления против внешней безопасности государства: вопросы законодательной техники и дифференциации ответственности: дисс. ... канд. юрид. наук. Ярославль, 2009.
9. Уголовное право Республики Армения. Особенная часть. 2-ое изд. Доп. и изм.: Учебник для ВУЗ-ов. Ереван: изд-во ЕГУ, 2006.
10. Лимарь А.С., Михайлова И.А., Кох С.С. Некоторые вопросы регулирования ответственности несовершеннолетних // Право и государство: теория и практика. 2023. №7.
11. Селюков А.С. Особенности уголовной ответственности несовершеннолетних // Право и управление. 2023. №6.
12. Фейзуллаев Ф.М. К вопросу реализации уголовных наказаний, не связанных с лишением свободы в отношении несовершеннолетних // Аграрное и земельное право. 2023. №3.
13. Цветков В.Л. Антиобщественное поведение подростков, не достигших возраста уголовной ответственности, и его предупреждение: дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2010.

Ամփոփագիր

Սույն գիտական հոդվածում հեղինակն անդրադարձել է պետական դավաճանության քննության քրեադատավարական և կրիմինալիստիկական բնույթի լրջագույն խնդիրներից մեկին՝ այդ տեսակ գործերով պարզաբանման ենթակա հիմնական հանգամանքների շրջանակին: Այդ կապակցությամբ շեշտադրվում է, որ քննարկվող տեսակի հանցագործությունների վերաբերյալ գործերով քննության առումով առանցքային նշանակություն ունի սկզբնական փուլում պարզաբանման ենթակա հիմնական հանգամանքների շրջանակի ուրվագծումը, ինչն իր հերթին հնարավորություն է տալիս վարույթն իրականացնող մարմնին հստակեցնել իր խնդիրները, դրան համապատասխան ձևակերպել ու պլանավորել հետագա անելիքները, այլ կերպ՝ կազմակերպել ապացուցման գործընթացը:

Հեղինակը՝ վերլուծելով մասնագիտական գրականության մեջ առկա տարբեր տեսակետները, հիմնավորում է մոտեցումն առ այն, որ պետական դավաճանության գործերով պարզաբանման ենթակա հիմնական հանգամանքները յուրաքանչյուր դեպքում պայմանավորված են այս տեսակ հանցագործությունների քրեաիրավական բնութագրով, ինչպես նաև դրա դրսևորման կրիմինալիստիկական մեխանիզմի ու ձևավորված քննչական իրադրության առանձնահատկություններով:

Աշխատանքի վերջում հետևությունների ձևաչափով հեղինակը ձևակերպում է հետազոտության վերջնարդյունքները:

Annotation

This scientific article is dedicated to the one of the principal issues of Criminal procedure law and Forensic science aspects of the investigation of high treason: the scope of the main circumstances to be discovered during the investigation of this type of crimes. It emphasizes the core significance of defining the scope of circumstances to be discovered during the investigation at the starting stage of investigation, which enables the investigative body to determine its objectives, state and plan its further tasks pursuant to that, hereby, to organise the proofing process.

By analysing differet specialists' approaches in professional literature, the author substantiates that the main circumstances to be discovered during the investigation of high treason are in any case subject to the penal nature of the crimes, the characteristics of its forensic mechanism of manifestation and existing investigative situation.

At the end of this article, the author's conclusions are presented based on the results of the research.

Аннотация

В данной научной статье автор исследовал одну из наиболее серьезных проблем уголовно-процессуального и криминолистического характера, возникающей при расследовании государственной измены – объема основных обстоятельств, подлежащих выяснению по соответствующим уголовным делам. В связи с этим подчеркивается, что при расследовании рассматриваемого вида преступлений ключевое значение имеет очертание круга обстоятельств, подлежащих выяснению на первоначальном этапе, что в свою очередь дает возможность органу, осуществляющему расследование, уяснить поставленные задачи, соответственно – сформулировать и спланировать свои дальнейшие действия, т.е. – организовать процесс доказывания.

Анализируя различные точки зрения, имеющиеся в специальной литературе, автор обосновывает подход, согласно которому основные обстоятельства, подлежащие выяснению по делам о государственной измене, в каждом конкретном случае обусловлены уголовно-правовыми признаками данного вида преступлений, а также спецификой криминологического механизма его проявления и особенностями сложившейся следственной ситуации.

Հիմնաբառեր՝ պետական դավաճանություն, պետական անվտանգություն, հանցակազմ, քրեական վարույթ, նախաքննություն, պարզաբանման ենթակա հանգամանքներ, ապացուցում:

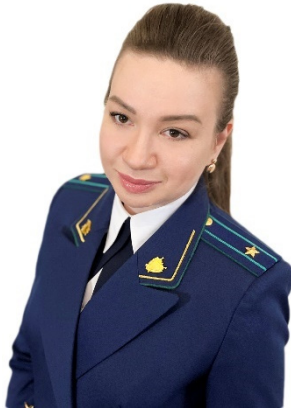
Keywords: high treason, state security, corpus delicti, criminal proceeding, pretrial investigation, circumstances to be discovered, proofing process.

Ключевые слова: государственная измена; государственная безопасность; состав преступления; уголовное производство; предварительное расследование; обстоятельства, подлежащие установлению; процесс доказывания.

**ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ / INTERNATIONAL CRIMINAL LAW /
МЕЖДУНАРОДНОЕ УГОЛОВНОЕ ПРАВО**

ՎԱՍԻԼՉԵՆԿՈ ՔՍԵՆԻԱ

ՌԴ դատախազության համալսարանի ԳՀԻ օպերատիվ-հետախուզական գործունեության ընթացքում օրենքների կատարման նկատմամբ հսկողության և քրեական դատավարությանը դատախազի մասնակցության գիտական աջակցության վարչության կրտսեր գիտաշխատող

VASILCHENKO KSENIA

Junior Researcher of the University of the Prosecutor's Office of the Russian Federation SRI Department of Scientific Support of Prosecutorial Supervision over the execution of laws in the implementation of operational investigative activities and participation of the prosecutor in criminal procedure

ВАСИЛЬЧЕНКО КСЕНИЯ

Младший научный сотрудник отдела научного обеспечения прокурорского надзора за исполнением законов при осуществлении оперативно-розыскной деятельности и участия прокурора в уголовном судопроизводстве НИИ Университета прокуратуры Российской Федерации

**«ԱՆՑԱՆԿԱԼԻ» ՕՏԱՐԵՐԿՐՅԱ, ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐԻ ԵՎ «ՕՏԱՐԵՐԿՐՅԱ ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐԻ»
ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ ԸՍՏ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ***

**CRIMINAL LIABILITY OF PARTICIPANTS OF «UNDESIRABLE» FOREIGN, INTERNATIONAL
NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS AND «FOREIGN AGENTS» IN RUSSIAN LEGISLATION***

**УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ УЧАСТНИКОВ «НЕЖЕЛАТЕЛЬНЫХ» ИНОСТРАННЫХ,
МЕЖДУНАРОДНЫХ НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ И «ИНОСТРАННЫХ
АГЕНТОВ» В РОССИЙСКОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ***

1. Введение.

Феномен неправительственных организаций, их возрастающее влияние на общественность и непосредственное участие в политической жизни многих государств удерживает данный институт в зоне интереса мирового научного сообщества и стимулирует работу законодателей по регулированию его деятельности, в том числе с применением уголовно-правовых запретов. На сегодняшний день опыт зарубежных стран указывает на широкое применение ограничительных мер к организациям, получающим иностранное финансирование. К числу таких государств относятся Австралия, Азербайджан, Алжир, Бангладеш, Белоруссия, Великобритания, Венгрия, Венесуэла, Германия, Грузия, Египет, Израиль, КНР, США, Эфиопия и др.

2. Основное исследование.

Впервые «признание нежелательной на территории Российской Федерации деятельности иностранной или международной неправительственной организации (далее – ИННО (МО))» примене-

* Հոդվածը ներկայացվել է 14.02.2024, գրախոսվել է 04.03.2024, ընդունվել է տպագրության 29.03.2024:

* The article was presented 14.02.2024, was reviewed 04.03.2024, was accepted to publication 29.03.2024.

* Статья представлена 14.02.2024, рецензирована 04.03.2024, принята в печать 29.03.2024.

но российским законодателем в Федеральном законе от 23.05.2015 № 129-ФЗ, которым в УК РФ и КоАП РФ введена ответственность за осуществление деятельности таких организаций, а в Федеральный закон от 28.12.2012 № 272-ФЗ «О мерах воздействия на лиц, причастных к нарушениям основополагающих прав и свобод человека, прав и свобод граждан Российской Федерации» (далее - Федеральный закон № 272-ФЗ) включены основания и порядок признания нежелательной деятельности ИННО (МО).

Появлению в российском законодательстве данного понятия и установлению уголовной ответственности руководителей и участников таких организаций предшествовал ряд значимых социально-правовых поводов, в том числе изменение геополитической ситуации и рост влияния зарубежных неправительственных организаций на внутригосударственную социально-политическую обстановку. Многие специалисты связывают высокую протестную активность населения и волну цветных революций в арабских, постсоветских и других государствах в последние 15-20 лет с целенаправленным применением сил неправительственных организаций [4, с. 222]. По справедливому утверждению В.В. Меркурьева и П.В. Агапова, революции такого рода являются не «естественной реакцией на внезапно возникшие события», а частью целенаправленных действий по хаотизации социальной обстановки; этот процесс требует вполне конкретных ресурсов: организационных, финансовых, информационных, технических. Основной вопрос профилактики «цветной революции» – выяснение того, кто, сколько и каких ресурсов выделил и кто, как и когда собирается ими воспользоваться [3].

Таким образом, закрепление понятия «деятельности ИННО (МО), признанной нежелательной на территории Российской Федерации», установление административной и уголовной ответственности за ее осуществление явились вполне обоснованным и целесообразным шагом на пути защиты государства от реализации иностранными структурами сценария «цветной революции» на территории России, на что разработчики законопроекта прямо указывают в пояснительной записке [5].

Понятие «организации, осуществляющей функции иностранного агента» появилось в российском законодательстве более 10 лет назад с принятием Федерального закона от 20.07.2012 № 121-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части регулирования деятельности некоммерческих организаций, выполняющих функции иностранного агента». Несмотря на то, что названный Закон широко критиковался зарубежной общественностью как антиопозиционный, положений о запрете деятельности иностранных агентов или уголовной ответственности за ее осуществление он не предусматривал. Концепция законопроекта предусматривает контроль за деятельностью некоммерческих организаций, финансируемых из иностранных источников и преследующих при этом политические цели, в том числе в интересах своих финансовых доноров, на что указывают разработчики в пояснительной записке [6].

Учитывая вышеизложенное, можно сделать выводы о схожей социально-правовой обусловленности установления уголовной ответственности лиц, осуществляющих «нежелательную» деятельность, и «иноагентов», связанной с иностранным участием в инспирировании дестабилизации социально-политической обстановки в государстве, в том числе протестной активности населения. Рассматриваемые законодательные решения явились обоснованными и целесообразными шагами, направленными на устранение пробелов. Законодатель фактически «дал имя» длительно существующим явлениям.

Понятийный аппарат, примененный российским законодателем при регулировании правоотношений в области «нежелательной деятельности» и «иностраных агентов», на первый взгляд

не показывает однообразия. Однако при более глубинном анализе обнаруживается некоторое сходство.

Несмотря на то, что понятие ИННО (МО) не имеет законодательно закрепленной дефиниции, оно не явилось чем-то принципиально новым в российском законодательстве и науке. Данное понятие широко применялось в различных областях права и представлялось очевидным до первых попыток применения норм о «нежелательной деятельности». С введением правовой новеллы признанная нежелательной деятельность ИННО (МО) запрещена на территории Российской Федерации, а участие в ней и руководство ею составили объективную сторону преступления, предусмотренного ст. 284.1 УК РФ (Осуществление деятельности ИННО (МО), в отношении которой принято решение о признании нежелательной на территории Российской Федерации ее деятельности).

Столь серьезные правовые последствия признания деятельности ИННО (МО) нежелательной на территории РФ дали новый импульс научной дискуссии. Д.Н. Григоров, И.А. Григорова, Н.Ш. Козаев, Д.А. Рясов, С.В. Шевелева указывают на расплывчатость в уяснении рассматриваемого понятия в связи с его законодательной неурегулированностью [2, 8]. А.Г. Хлебушкин, И.М. Гошаев предлагают использовать для определения ИННО (МО) дефиницию, закрепленную в Федеральном законе от 12.01.1996 № 7-ФЗ «О некоммерческих организациях» (далее – Федеральный закон № 7-ФЗ) для иностранной некоммерческой неправительственной организации [1, 7]. В полной мере согласиться с таким подходом сложно, поскольку он предусматривает сужение круга неправительственных организаций до некоммерческих. При таких обстоятельствах не представляется возможным применение механизма противодействия нежелательной деятельности к коммерческим неправительственным организациям.

Таким образом, теория уголовного права за длительный период не предложила правоприменителям единообразной трактовки понятий ИННО (МО). Тем временем на практике имел место ряд длительных судебных споров, в том числе в проверочных инстанциях, о признании незаконными решений Генеральной прокуратуры Российской Федерации в отношении рассматриваемых организаций. В числе оснований для обжалования решений указывалось, что организации не подпадают под понятие ИННО, используемое для целей, предусмотренных Федеральным законом № 272-ФЗ, а сам термин ИННО не определен в российском законодательстве.

После многочисленных обжалований суды определили, что понятие «ИННО» является общепринятым и общеизвестным и в дополнительном разъяснении не нуждается. Так, для целей налогового законодательства Российской Федерации используется законодательное определение понятия «иностранной организации». Федеральный конституционный закон от 28.06.2004 № 5-ФКЗ «О референдуме Российской Федерации», Федеральный закон от 11.08.1995 № 135-ФЗ «О благотворительной деятельности и благотворительных организациях» оперируют понятиями международных и национальных правительственных и неправительственных организаций, неправительственных (негосударственных и немунципальных) некоммерческих организаций.

На общепринятость рассматриваемого понятия указывает и анализ международных норм. В Уставе ООН говорится о межправительственных и неправительственных организациях. Многочисленные резолюции Экономического и социального совета ООН (ЭКОСОС) регламентируют мероприятия с такими организациями. Например, Резолюция ЭКОСОС 1996/31 1996 года определяет «неправительственную организацию» как организацию, которая не учреждена каким-либо государственным органом или на основе межправительственного соглашения. В Резолюции Европейского парламента «О правах человека и новом законодательстве о неправительственных организациях» (принята 15.12.2005), в «Директивах, касающихся отношений ЮНЕСКО с непра-

вительственными организациями» (приняты в г. Париже 25.10.1995-16.11.1995 на 28-ой сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО), в Конвенциях Совета Европы и др. международных актах идет речь о правительственных и неправительственных организациях, как об отдельных субъектах правоотношений. Учитывая изложенное, понятие «ИННО» является хоть и закрепленным законодательно, общеизвестным и общепринятым.

Как и правовое содержание понятия ИННО (МО), правовое содержание термина «иностран- ный агент» вызвало доктринальную дискуссию и общественный резонанс. Особенной критике подверглась широта понятия «политическая деятельность», примененного в определении «не- коммерческой организации, выполняющей функции иностранного агента». Такое определение изначально закреплялось в ч. 6 ст. 2 Федерального закона № 7-ФЗ, которая утратила силу с 01.12.2022 в связи с принятием Федерального закона от 14.07.2022 № 255-ФЗ «О контроле за деятельностью лиц, находящихся под иностранным влиянием» (далее – Федеральный закон № 255-ФЗ). Новый Федеральный закон также относит осуществление политической деятельности к числу критериев, определяющих «иностранного агента», и закрепляет понятие и формы осу- ществления такой деятельности, в целом не имеющие коренных отличий от ранее установлен- ных.

Относительно понятия «политическая деятельность», следует отметить незакрепленное зако- нодательно, но обозримое сходство в регулировании правоотношений в области «нежелательной деятельности ИННО (МО)» и «иностранных агентов». С принятием Федерального закона № 255-ФЗ также утратили силу положения ст. 2.1 Федерального закона № 272-ФЗ, определяющие форм- ы осуществления политической деятельности: участие в деятельности, направленной на полу- чение определенного результата на выборах, референдуме; участие в организации и проведении собраний, митингов, демонстраций, шествий или пикетирований, организации и проведении публичных дебатов, дискуссий, выступлений; формирование общественно-политических взгля- дов и убеждений, в том числе путем проведения опросов общественного мнения, проведения иных социологических исследований и др. Аналогичные формы осуществления политической деятельности содержались в утратившей силу ч. 6 ст. 2 Федерального закона № 7-ФЗ и содер- жатся в настоящее время в Федеральном законе № 255-ФЗ.

Содержание названных форм участия в политической деятельности вполне соответствует со- держанию действий, совершаемых ИННО (МО), деятельность которых признана нежелательной на территории Российской Федерации. Данный вывод следует из толкования норм законода- тельства, регулирующего «нежелательную деятельность», и содержания решений Генеральной прокуратуры РФ о признании деятельности ИННО (МО) нежелательной на территории Российс- кой Федерации. Так, используя возможности подконтрольных российских коммерческих и не- коммерческих организаций, признанные «нежелательными» ИННО (МО) участвовали в работе по опровержению итогов выборов разного уровня, организации политических акций с целью влияния на принимаемые органами власти решения, дискредитации службы в Вооруженных си- лах России и др. То есть, как и в случае с определением статуса «иностранного агента», при принятии решения о признании деятельности ИННО (МО) нежелательной на территории РФ, очевидно применяется критерий «участие в политической деятельности» который, однако, не закреплен законодательно.

Следует отметить, что законодатель разместил ст. 284.1 и ст. 330.1 (Уклонение от исполнения обязанностей, предусмотренных законодательством Российской Федерации об иностранных агентах) в разделе X УК РФ, называя родовой объект данных преступлений как общественные отношения, обеспечивающие стабильность и нормальное функционирование государственной

власти в целом, а также ее отдельных институтов и органов. Такое решение представляется логичным, поскольку, как ранее отмечалось, обе новеллы направлены на противодействие деструктивной активности иностранных структур, действующих в антигосударственных целях.

Оба состава рассматриваемых преступлений являются формальными и имеют только один обязательный признак объективной стороны: общественно опасное деяние.

Объективная сторона преступления, предусмотренного ст. 284.1 УК РФ, складывается из следующих действий: участие в деятельности организации, признанной нежелательной на территории РФ (ч. 1); предоставление или сбор средств либо оказание финансовых услуг для такой организации (ч. 2); организация деятельности такой организации на территории РФ (ч. 3). Условием наступления уголовной ответственности по ч. 1 ст. 284.1 УК РФ является наличие административной преюдиции или судимости за совершение преступления, предусмотренного данной статьей.

Объективную сторону преступления, предусмотренного ст. 330.1 УК РФ, также составляют три действия, которые кратко можно обозначить следующим образом: уклонение от исполнения обязанностей по представлению документов, необходимых для включения в реестр иностранных агентов (ч. 1); нарушение порядка деятельности иностранного агента (ч. 2); неисполнение обязанности по представлению документов, необходимых для включения в реестр иностранных агентов, совершенное лицом, осуществляющим целенаправленный сбор сведений в области военной, военно-технической деятельности РФ, которые при их получении иностранными источниками могут быть использованы против безопасности РФ (ч. 3). Условием наступления уголовной ответственности по ч.ч. 1, 2 ст. 330.1 УК РФ является наличие административной преюдиции.

Отметим, что конструирование диспозиций статей о преступлениях, предусмотренных ч. 1 ст. 284.1 УК, ч.ч. 1, 2 ст. 330.1 УК с использованием административной преюдиции свидетельствует о том, что законодатель акцентирует профилактическую роль рассматриваемых уголовно-правовых запретов, стремится к «мягкой» криминализации деяний, создает некую «стоп-линию».

3. Заключение.

На основании изложенного возможно сделать следующие выводы. Введение институтов «нежелательной деятельности ИННО (МО)» и «организаций, выполняющих функции иностранного агента», в том числе криминализация деяний их участников, в российском законодательстве имеют схожую социально-правовую обусловленность. Законодательные решения направлены на противодействие деструктивной активности иностранных структур, действующих в антигосударственных целях.

Как при установлении статуса «иностранного агента», так и при принятии решения о признании деятельности ИННО (МО) нежелательной на территории РФ, правоприменителями используется критерий «участие в политической деятельности» который, однако, не закреплен законодательно для «нежелательных» ИННО (МО).

При конструировании составов преступлений, предусмотренных ч. 1 ст. 284.1 УК и ч.ч. 1, 2 ст. 330.1 УК законодателем применена административная преюдиция, что свидетельствует о профилактической роли уголовно-правовых запретов и «мягкой» криминализации деяний.

Գրականության ցանկ / Bibliography / Библиографический список

1. Гошаев И.М. Нежелательная деятельность неправительственной организации: административная преюдиция как основание уголовной ответственности // Проблемы правоохранительной деятельности. – 2017. – № 2 С. 140.
2. Козаев Н.Ш., Рясов Д.А. Уголовно-правовая политика России в сфере ограничения деятельности иностранных или международных неправительственных организаций // Философия права. 2019. № 4 (91). С. 85-91.
3. Меркурьев В.В., Агапов П.В. Противодействие технологиям «цветных революций» в системе мер по предупреждению преступлений против основ конституционного строя и безопасности государства // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2014. – № 2 С. 63 – 71.
4. Наумов А.О. Роль неправительственных организаций в «цветных революциях» // Государственное управление. Электронный вестник. 2018. 71. С. 222.
5. Пояснительная записка Комитета Государственной Думы по конституционному законодательству и государственному строительству к проекту Федерального закона «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Российской Федерации». // Официальный сайт Государственной Думы Федерального Собрания РФ. URL: <https://sozd.duma.gov.ru/bill/662902-6> (дата обращения: 05.07.2023).
6. Пояснительная записка «К проекту Федерального закона «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части регулирования деятельности некоммерческих организаций, выполняющих функции иностранного агента» // СПС «Консультант Плюс»; Козаев Н.Ш., Рясов Д.А. Уголовно-правовая политика России в сфере ограничения деятельности иностранных или международных неправительственных организаций // Философия права. 2019. № 4 (91). С. 85-91.
7. Хлебушкин А.Г. Осуществление деятельности организации, в отношении которой принято решение о признании нежелательной на территории Российской Федерации ее деятельности: вопросы квалификации и совершенствования законодательства // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России 2018. № 4 (80) С. 115-116.
8. Шевелева С.В., Григорова И.А., Григоров Д.Н. Специальное соучастие в организации деятельности нежелательной иностранной или международной организации // Вестник Кемеровского государственного университета. Серия: Гуманитарные и общественные науки. 2021. Т. 5. № 4. С. 365–372.

Ամփոփագիր

Հոդվածը նվիրված է այն օտարերկրյա և միջազգային հասարակական կազմակերպությունների մասնակիցների քրեական պատասխանատվության սահմանման սոցիալ-իրավական և համեմատական վերլուծությանը, որոնց գործունեությունը անցանկալի է ճանաչվել Ռուսաստանի Դաշնության տարածքում և օտարերկրյա գործակալի գործառույթներ իրականացնող կազմակերպություններում: Հոդվածում ուսումնասիրվում են այս իրավական հարաբերությունները կարգավորող օրենսդրության հայեցակարգային ապարատի առանձնահատկությունները, ինչպես նաև Ռուսաստանի օրենսդրության մեջ այդպիսի կազմակերպությունների մասնակիցների պատասխանատվության քրեաիրավական ասպեկտը:

Հեղինակը նույնականացրել է «անցանկալի գործունեություն» և «օտարերկրյա գործակալների գործունեություն» օրենսդրական կարգավորման սոցիալ-իրավական նախադրյալների անալիզ-գիաները: Վերլուծվել է քրեական պատասխանատվություն սահմանող օրենսդրական այս որոշումների անհրաժեշտությունն ու նպատակահարմարությունը:

Annotation

The article is dedicated to the comparative legal analysis of the socio-legal conditionality of the establishment of criminal liability of participants of foreign and international non-governmental organizations (hereinafter – INNO (MO), whose activities are recognized as undesirable on the territory of the Russian Federation and organizations performing the functions of a foreign agent; the study of the features of the conceptual apparatus of legislation regulating these legal relations, as well as criminal law aspects of the responsibility of the participants of such organizations in the Russian legislation.

The author identifies analogies in the socio-legal prerequisites for the legislative regulation of "undesirable activities" and the activities of "foreign agents". The necessity and expediency of these criminalizing legislative decisions are analyzed.

Аннотация

Статья посвящена сравнительно-правовому анализу социально-правовой обусловленности установления уголовной ответственности участников иностранных и международных неправительственных организаций (далее – ИННО (МО)), деятельность которых признана нежелательной на территории Российской Федерации и организаций, осуществляющих функции иностранного агента; изучению особенностей понятийного аппарата законодательства, регулирующего данные правоотношения, а также уголовно-правового аспекта ответственности участников таких организаций в российском законодательстве.

Автором установлены аналогии в социально-правовых предпосылках законодательного регулирования «нежелательной деятельности» и деятельности «иноагентов», а также проанализирована необходимость и целесообразность данных криминализирующих законодательных решений.

Հիմնաբառեր՝ անցանկալի գործունեություն, օտարերկրյա գործակալներ, քաղաքական գործունեություն, հասարակական կազմակերպություններ, օտարերկրյա և միջազգային կազմակերպություններ, քրեական պատասխանատվություն, սահմանադրական կարգի հիմունքներ, գունավոր հեղափոխություններ:

Keywords: undesirable activity, foreign agents, political activity, non-governmental organizations, foreign and international organizations, criminal liability, foundations of the constitutional system, color revolutions.

Ключевые слова: нежелательная деятельность, иностранный агент, политическая деятельность, неправительственные организации, иностранные и международные организации, уголовная ответственность, основы конституционного строя, цветные революции.

Ի ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ

«Բանբեր արդարադատության ակադեմիայի» գիտագործնական հանդեսի խմբագրական խորհուրդը քննարկում է միայն այն նյութերը, որոնք համապատասխանում են ստորև նշված պահանջներին:

Նյութերն ընդունվում են հեղինակի կոնտակտային տվյալներով, էլեկտրոնային տարբերակով (տեքստային խմբագրիչ՝ MS WORD, CD/DVD-ով կամ էլեկտրոնային փոստով):

Հանդեսում հրապարակվող նյութերը գրախոսվում են խմբագրական խորհրդի կողմից:

Նյութը պետք է ունենա որոշակի կառուցվածք՝ ներածություն, հիմնական հետազոտություն (որը կարող է ունենալ բաժիններ և ենթաբաժիններ), եզրակացություն: Նյութի վերջում նշվում է օգտագործված գրականության ցանկը՝ այբբենական կարգով թվարկելով աղբյուրի հեղինակի տվյալները, վերնագիրը, հատորը, հրատարակության տեղը, տարեթիվը (մամուլի դեպքում՝ նաև համարը) և էջերի քանակը: Համացանցում տեղադրված աղբյուրին հղում անելիս գրականության ցանկում նշվում է աղբյուրի էլեկտրոնային հասցեն և վերջին մուտքի ամսաթիվը, ամիսն ու տարեթիվը:

Նյութը կարող է ներկայացվել հայերեն, ռուսերեն կամ անգլերեն լեզուներով, պետք է ունենա երեք լեզուներով ամփոփագրեր (ընդ որում՝ եթե այն անգլերեն կամ ռուսերեն չէ, ամփոփագիրը պետք է լինի 150-ից 250 բառի սահմաններում), որոնք պարունակում են որոշակի, հստակ և ընդգրկուն տեղեկատվություն նյութի վերաբերյալ, ինչպես նաև երեք լեզվով մինչև տասը հիմնաբառ և հեղինակի գունավոր լուսանկար (չափը՝ 714X960):

Նյութին ներկայացվում են հետևյալ տեխնիկական պահանջները.

1) Նյութի սկզբում նշվում է վերնագիրը (գլխատառերով), հաջորդ տողում՝ հեղինակ(ներ)ի անուն(ներ)ը, ազգանուն(ներ)ը (գլխատառերով), այնուհետ՝ հեղինակ(ներ)ի գիտական աստիճանը, կոչումը, աշխատանքի վայրը, պաշտոնը (առկայության դեպքում):

2) էջի ձևաչափը՝ A4.

3) տեքստի լուսանցքները՝ վերևից 25 մմ, ներքևից 25 մմ, աջից 25 մմ, ձախից 20 մմ,

4) հայերեն շարվածքի տառատեսակը՝ GHEA Grapalat, ռուսերեն և անգլերեն շարվածքների տառատեսակը՝ Times New Roman.

5) հիմնական տառաչափը՝ 12.

6) միջտողային ինտերվալը՝ 1.5.

7) գրաֆիկների, աղյուսակների և նկարների լայնությունը՝ մինչև 125 մմ.

8) հղումները տրվում են տեքստի մեջ՝ փակագծերում նշելով գրականության ցանկում նշված աղբյուրի հերթական համարը և էջը. իրավական ակտերին հղում տրվում է նյութի տեքստում՝ նշելով ընդունման ամսաթիվը, ամիսը ու տարեթիվը.

9) ծանոթագրությունները տրվում են տողատակով, տառաչափը՝ 10:

Հանդեսում նյութերի տպագրությունը չի ենթադրում խմբագրական խորհրդի համաձայնությունը հեղինակների տեսակետներին:

Նյութերն անհրաժեշտ է ուղարկել Արդարադատության ակադեմիայի գիտահետազոտական և ծրագրամեթոդական աշխատանքների կազմակերպման բաժին (հասցե՝ ՀՀ, ք. Երևան 0054, Փիրումյանների 9, էլեկտրոնային փոստ՝ bulletin@justiceacademy.am, հեռախոս՝ 060 46 00 92):

Հանդեսի խմբագրական խորհրդի կողմից նյութերի գրախոսումը և Արդարադատության ակադեմիայի կողմից նյութերի տպագրությունը կատարվում է անվճար հիմունքներով:

NOTICE TO AUTHORS

The Editorial Board of the scientific-practical journal «Bulletin of Academy of Justice» reviews only the materials which satisfy the requirements below.

The materials are accepted with the author's contact information in electronic format (text editor: MS WORD, on CD/DVD or via e-mail)

The materials published in the journal should be reviewed by the Editorial Board.

The material should have a definite structure – introduction, basic research (may include sections and subsections), conclusion. At the end of the material a bibliographic list is presented, which enumerates in alphabetical order information about authors, used source, title, volume, publishing house, year (number of the periodical) and the number of pages. When using an Internet source, the link of the source and the date of the last access should be indicated in the bibliographic list.

The material can be submitted in Armenian, Russian or English, it should have the annotation in three languages (if the material is not in English or Russian, the annotation should include 150-200 words), which should contain definite, precise and comprehensive information about the material and up to ten keywords in three languages, a color photo of the author (714X960).

The following technical requirements are presented to the materials:

1) the title (with uppercase) is indicated at the beginning of the material; the name(s), surname(s) of the author(s) (with uppercase), the academic degree of the author(s), title, place of work, present position should be indicated on the next line;

2) page format - A4;

3) margins: top - 25 mm, bottom - 25 mm, right - 25 mm, left - 20 mm;

4) Armenian font - GHEA Grapalat, Russian and English fonts - Times New Roman;

5) font size - 12;

6) line spacing - 1,5;

7) width of graphs, tables and pictures - up to 125 mm;

8) references are given in the text, the page and the number of the source according to the bibliographic list are indicated in brackets; references to legal acts are also placed in the text indicating the date of adoption;

9) notes are given below the text (in the footnote), font size: 10.

The publication of materials in the journal does not imply the Editorial Board's agreement with the views of the authors.

The materials should be sent to the RA Academy of Justice Unit of Organization of Scientific Research and Programmatic-methodological Activities (address: RA, Yerevan 0054, 9, Pirumyanneri st., e-mail: bulletin@justiceacademy.am, tel.: +374 60 46 00 92).

The reviewing of the materials by the Editorial Board of the Journal and publishing materials by Academy of Justice are made free of charge.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

Редакционная коллегия научно-практического журнала «Вестник Академии юстиции» рассматривает только материалы, соответствующие приведенным ниже требованиям.

Материалы принимаются с контактными данными автора в электронном варианте (текстовый редактор: MS WORD, на CD/DVD или по электронной почте).

Материалы, публикуемые в журнале, рецензируются Редколлекцией.

Материал должен иметь определенную структуру – введение, основное исследование (может включать разделы и подразделы), заключение. В конце материала представляется библиографический список, в котором в алфавитном порядке перечисляются данные автора (авторов), заглавие, том, издательство, год (номер периодического издания) и количество страниц использованного источника. При использовании интернет-источника в библиографическом списке указывается электронный адрес источника и дата последнего доступа.

Материал может быть представлен на армянском, русском или английском языке, должен иметь аннотацию на трех языках (если материал не на английском или русском, объем аннотации 150-250 слов), которая должна содержать определенную, четкую и содержательную информацию о материале, а также до десяти ключевых слов на трех языках и цветную фотографию автора (714x960).

К оформлению материала предъявляются следующие технические требования:

1) в начале материала указывается заглавие (заглавными буквами), на следующей строке – имя (имена), фамилия (фамилии) автора (авторов) (заглавными буквами), ученая степень, звание, место работы, занимаемая должность;

2) формат страницы – А4;

3) поля: верхнее – 25 мм, нижнее – 25 мм, правое – 25 мм, левое – 20 мм;

4) шрифт для армянского языка – GHEA Grapalat, для русского и английского языков – Times New Roman;

5) размер шрифта – 12;

6) межстрочный интервал – 1,5;

7) ширина графиков, таблиц и рисунков – до 125 мм;

8) ссылки ставятся в тексте, в скобках указывается номер согласно библиографическому списку и страница источника; ссылки на правовые акты также ставятся в тексте, с указанием даты принятия;

9) примечания ставятся под текстом (в сносках), размер шрифта – 10.

Публикация материалов в журнале не предполагает согласия Редакционной коллегии с мнением авторов.

Материалы следует направлять в Отдел организации научно-исследовательских и программно-методических работ Академии юстиции РА (адрес: РА, г. Ереван 0054, ул. Пирумяннери, 9, эл. почта: bulletin@justiceacademy.am, телефон: +374 60 46 00 92).

Рецензирование материалов Редакционной коллегией журнала, а также их публикация Академией юстиции осуществляются безвозмездно.

ISSN 2579-2806

Խմբագրության հասցեն՝
Editorial Office Address:
Адрес редакции:

Հայաստանի Հանրապետություն, Երևան - 0054, Փիրումյանների փող. 9:
Republic of Armenia, Yerevan - 0054, 9, Pirumyanneri str.
Республика Армения, Ереван - 0054, ул. Пирумяннери 9.

 +374(60)460092
 bulletin@justiceacademy.am
 <http://aoj.am/bulletin>

Վերստուգող սրբագրիչ՝
Proofreader:
Контрольный корректор:

Ի. Գալստյան
I. Galstyan
И. Галстян

Համակարգչային ձևավորում՝
Computer designer:
Компьютерная верстка:

Վ. Աթոյան
V. Atoyan
В. Атоян

Ստորագրված է տպագրության՝ 29.03.2024 թ.:

Տպագրությունը՝ օֆսեթ
Չափսը՝ 60x84/8
Ծավալը՝ 16.25 տպ. մամուլ
Տպաքանակը՝ 100 օրինակ

Printing: offset
Size: 60x84/8
Volume: 16.25 press sheet size
Printed ex.: 100

Печать: офсет
Формат: 60x84/8
Объем: 16.25 печ. листов
Тираж: 100 экз.

Տպագրված է «Հովսեփյան» ՍՊԸ տպագրատանը:
Հասցե՝ ՀՀ, ք. Երևան, Վ.Վաղարշյան 24/3:
Հեռախոս՝ + (374 43) 10-70-90:
Էլ. փոստ՝ hovsepyanprint@gmail.com: